

MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

çerçeve

ÜÇ AYLIK DERGİ YIL:7 SAYI: 24 MAYIS '99

Bölgesel Kalkınma

Bölgesel Dinamikler

Coğrafi Özelliklerin Etkisi

Siyasi Partilerin Yaklaşımı

Kalkınma Bankacılığı

Multimedya Koridoru

Rekabet Yarışının Neresindeyiz?

DSİ

YAYIN YÖNETMENİNDEN

Kalkınmanın Neresindeyiz?

M. İbrahim Turhan'ın En Son Veriler Işığında Genel Bir Değerlendirme başlıklı yazısında dikkatimizi çeken bir noktayı özetleyerek başlamak istiyorum:

"1988 yılında, Milli gelirin sektörel bileşimi göz önüne alındığında, reel ekonominin temelini oluşturan ve yüksek katma değer sağlayan sektörlerde duraklama ve gerileme yaşanırken verimliliğin düşük olduğu tarım sektörü ile, reel ekonominin dışında kalan finansal kesimde bir artış gerçekleşmiştir. Sanayi kesiminde 1988 yılında milli gelirdeki reel değişim (-5,6) iken, tarımda bu oran (+23,5) gibi bir noktadadır. Gayri Safi Milli Hasılanın Reel Değişimi ise (+3,8) seviyesinde gerçekleşmiştir."

Yukarıdaki ifadelerin ortaya koyduğu gerçek şu ki ülkemizde, kalkınma için çok önemli sürükleyici güç olan temel sektörlerde gerileme yaşanmakta, Milli Gelirdeki pozitif rakamları ancak geleneksel özelliğimiz olan tarım kesimi ve son dönemlerde ağırlığı her geçen gün artan finans kesimi ile sağlamaktayız. 1998 Yılının dünya genelinde de problemli bir yıl olduğu kabul edilecek olsa da, ekonomik dengelerdeki bu çarpıklık hemen dikkati çekmektedir.

Ülkemizin kalkınma meselesi genel anlamıyla masaya yatırılması gereken çok ciddi bir konudur. Ekonomik dengesizlikler ve özellikle de reel kesim ile yani bizzat mal ve hizmet üretimi yapan ve isdihdam imkanı sağlayan kesim ile, finansal kesim arasındaki dengesizlikler adaletli bir düzleme çekilmelidir.

Ekonomik dengesizlik ve genel kalkınma meselemizin içerisinde bir alt başlık olarak da, nisbeten geri kalmış memleket köşelerinin, kendi coğrafi, sosyal ve ekonomik şartlarına en uygun programlarla gelişmelerinin sağlanması gelmektedir.

Ülkemizde makro planda bir dengesizlik ve düzensizlik varken mikro çerçevelerdeki çözümlerin çok sağlıklı olmayacağı da hepimizin malumudur.

ÇERÇEVE dergimizin bu sayısında, genel manadaki kalkınma meselesinin yanısıra, BÖLGESEL KALKINMA alt başlığının daha yoğun olarak vurgulandığı bir dosya hazırlamaya çalıştık.

Çesitli yönleriyle incelemeye gayret ettigimiz Bölgesel Kalkınma Konusu etrafında, Doğu Anadolu'daki "Dönerdere" örneğinden, Malezya'daki "Mültimedya Süper Koridoru'na" kadar farklı yerlere ve farklı bakış açılarına bir arada yer verdik. Sonuçta, mükemmel olmasa da daha kapsamlı çalışmalara alt yapı oluşturabilecek özelliklerde bir dosya ortaya çıktı. İlgi ile okuyacağınızı umuyoruz....

Tabii bu arada Türkiye ve Dünya Ekonomilerini genel anlamda ele alan M. İbrahim Turhan ve Lokman Gündüz'ün makalelerini, Tarihten Günümüze bir nebze de olsa esinti getiren Fethi Gedikli'nin Ziraat Bankası ile ilgili belgesini, İşletme , İktisat ve Tarih alanındaki diğer değerli çalışmaları da, farklı ilgi alanlarına sahip okuyucularımızın beğeni ile değerlendireceğine inanıyoruz.

MÜSİAD'ın dokuzuncu yılında yeni bir genel kurul, yeni umut ve heyecanlarla girilen yeni bir dönemin başlangıcında, Genel başkan Erol Yarar'ın yorumları da konuya ve içinden geçmekte olduğumuz sürece farklı açılımlar getirmesi bakımından dikkatle incelenmeye değer bir muhteva içeriyor...

ÇERÇEVE Dergisinin, güzel insanlara yaraşır güzellikte, her sayısı bir öncekini geçen bir muhteva ve ruh doluluğu içerisinde yayınlanabilmesi için, güzel insanların ona her zamankinden daha çok sahip çıkması gerektiğine inanmaktayım.

Bu inançla hepinize selam ve muhabbetlerimi sunuyorum.

Erhan ERKEN

çerçeve

İ Ç İ N D E K İ L E R

MAYIS 1999

6

En Son Verilerin Işığında Genel Bir Değerlendirme
M. İbrahim TURHAN

15

Rekabet Yarışının Neresindeyiz? Ya da Yarışta mıyız?
Lokman GÜNDÜZ

Bölgesel Kalkınma

20 **Bölgesel Kalkınma Dinamikleri ve Türkiye**
Kamil YİĞİT

33 **Türkiye'nin Kalkınmasında Coğrafi Özelliklerin Etkisi**
Doç. Dr. Ramazan ÖZEY

43
Siyasi Partilerin Bölge Sorunlarına Yaklaşımı
Davut DURSUN

51 **Kalkınma Bankacılığı ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi**
Candan KARLITEKİN

55 **Devlet, Kültür ve Ekonomi**
Mustafa ÖZEL

65 **II. Meşrutiyet Devrinde Anadolu'da Millî Kalkınma Hamlesi: Anadolu Aslanlarının Doğuşu**
Kemal KAHRAMAN

72
Malezya'da Bir Silikon Vadisi Multimedya Süper Koridoru
Murat YÜLEK

çerçeve

İ Ç İ N D E K İ L E R

MAYIS 1999

77
Doğu Anadolu'da Zihniyete İlişkin Bir Mikro Kalkınma Örneği: Dönerdere
Ahmet Emre BİLGİLİ

81 **GAP Projesi Hakkında Düşünceler**
Müfit YETKİN

83
Doğu Kalkınmasında Stratejiler
Celil GÜNGÖR

86 **Özelleştirme ve Anadolu Girişimcisi**
Prof. Dr. Ruşen GEZİCİ

88 **Küresel Ekonomi ve Bölgesel Kalkınma**
Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

94
Yeni Teknolojiler, İşletmelerde Küçülme Eğilimi ve KOBİ'lerin Artan Önemi
Şükrü KAYA

101 **Abbasiler Döneminde Şehirdeki Esnaf Birlikleri**
Farouk OMAR
Çeviri: Mehmet DİKKAYA

107 GEÇMİŞTEN GELECEĞE
Yüzyıl Öncesinde Ziraat Bankasının Müşteriyle Olan Bir Davası
Doç. Dr. Fethi GEDİKLİ

110 **Kitap Dünyası**
Mustafa YALÇIN

çerçeve

MÜSİAD
MÜSTAKİL SANAYİCİ VE
İŞADAMLARI DERNEĞİ

YIL :7 SAYI: 24
MAYIS 1999

MÜSİAD Adına Sahibi
Erol Yarar

Yazı İşleri Müdürü
Cihangir Bayramoğlu

Genel Yayın Yönetmeni
Erhan Erken

Genel Yayın Koordinatörü
Kemal Kahraman

Yayın Kurulu
Mustafa Aycın,
İlhan Soylu,
Ömer Onay,
Metin Kızmaz,
Ali Haydar Haksal,
Hüseyin Kahraman

Grafik Tasarım
Ömer Onay
Alternatif Tanıtım 288 49 81

Baskı ve Cilt
Seçil Ofset:

Bu dergi MÜSİAD Yayın Tanıtım Komisyonu tarafından hazırlanıp bastırılmıştır, Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler yazarlarına aittir. MÜSİAD'ı bağlamaz.

Merkez
Mecidiye Cad. No: 7/50
Mecidiyeköy / İstanbul
Tel: 0212. 213 61 00
Fax: 0212. 213 78 90

Ege Bölgesi
Ş. Eşref Blv. Ragıp Şanlı İş Merk.
No: 6/304 Çankaya / İzmir
Tel: 0232 489 22 37 489 08 00

Ankara
Kumrular, Adem Yavuz Sk. No: 17
Kızılay / Ankara
Tel: 0.312 441 70 90 (3 hat)

Bursa
Kırcaali Mah. Kayalı Sk. Tuğcu
Plaza 1 No: 52 Bursa
Tel: 0224. 256 54 43 - 44

Kayseri
İstasyon Cad. No: 11 / 3 Kayseri
Tel: 0.352 222 59 05 - 06

Kocaeli
Karbaş Mah. Belde Sk. Ekşiler
İşmerk. Kat: 7 Kocaeli
Tel: 0.262 325 99 57

Konya
Nalçacı Cad. Babür Sk. No: 28 Konya
Tel: 0.332 236 42 18

BAŞKAN'DAN

Bölgesel Kalkınma ve Türkiye

Bölgesel Kalkınma kavramı, çağrıştırdığı meselelerle birlikte adeta "çok bilinmeyenli denklem" hüviyetinde. Türkiye'nin bölgesinde sahip olduğu özellikler, prensip olarak dış ilişkilerde hareket alanını genişletmektedir. Fakat, resmi çevrelerde hakim olan dar bakış açısıyla, bu esnekliğin avantaj olarak ele alınmadığını aksine, bu "ürkütücü" özelliklerden adeta kaçılmaya çalışıldığını üzülerek görmekteyiz. Dünya'nın en hareketli bölgelerinden birinde, ehil olanlar, münbit topraktan ürün almayı bilen çiftçi gibi nice potansiyelleri kullanabilir.

İçimizde taşıdığımız çoklu etnik ve kültürel altyapıyı, tarihin gerçekleri ve jeopolitik şablon içerisinde iyi bir stratejiye dönüştürebilsek, Türkiye bölgesel kalkınmanın güçlü bir parçası ve hatta önderi olmaya adaydır. Ama ecdadın ifadesiyle "heyhat, nerede bu işi yapacak yiğitler ?".

Kendi toplumuna yabancılaşmış, her gün onunla didişen bir yapı nereden güç alıp bunu başaracak ?

Bölgesel Kalkınma denince akla Avrupa Birliği, NAFTA gibi başarılı örnekler geliyor. Türkiye'yle ilgili Bölgesel Kalkınma ise çok bilinmeyenli bir denklem.

Avrupa'ya yakınlaşan Balkanlarla, karmaşık Kafkasya ve Karadeniz Bölgesi ile arap saçına dönmüş bir Orta Doğu arasında Türkiye nasıl bir bölgesel kalkınmanın parçası olabilir ? Avrupa'dan dışlanan, Orta Doğu'yla meselelerini nasıl çözeceğini bilemeyen, Kuzeyine ise bakmaya alışmamış bir Türkiye'nin bu denklemi çözmesi zor görünüyor.

Kafalar değişmeden stratejiler değişmeyeceğine göre Türkiye statükocu yapısıyla dinamik Dünya gündemini takip etmekten çok uzaktır. İç sorunlarını her gün artırarak Dünya gündeminden kopanların dış dünyaya yön vermesi ise imkansızdır.

Bölgesel Kalkınma deyince aklıma bir çok proje geliyor. MÜSİAD'da yaptığımız Pamuk Birliği projesi bunun en somut olanı. Bunları çoğaltmak çok mümkün ama ortada yapacak irade yok.

Bundan dolayı Bölgesel Kalkınma ve Türkiye deyince söylenecek tek söz, "**adam olsa yapacak iş çok ama maalesef ortada adam gibi adam yok**".

Erol Yarar
MÜSİAD Genel Başkanı

En Son Verilerin Işığında Genel Bir Değerlendirme

İbrahim TURHAN

Reel Kesim

Üretim

Reel kesimde talep daralmasına bağlı üretim sorunları artarak devam etmektedir. 1999 Mart ayı tam kapasite ile çalışamama nedenleri bir önceki yılın aynı ayı ile karşılaştırıldığında;

Tam Kapasite İle Çalışamama Nedenleri	Mart 1999	Mart 1998
İç pazarda talep yetersizliği (%)	59,3	47,6
Dış pazarda talep yetersizliği (%)	15,4	13,5
Yerli mallarda hammadde yetersizliği (%)	3,5	3,0
Finansman imkansızlıkları (%)	2,3	2,6
İşçilerle ilgili sorunlar	2,9	3,6
İthal mallarda hammadde yetersizliği (%)	1,0	1,0

olmuştur.

Ayrıca, işyerlerinin üretim, yurtiçi satış, satış fiyatları ve hammadde fiyatları konusunda 1999 yılı Mart gerçekleşme durumuna ilişkin görüşleri ve 1999 yılı Nisan ayı beklentileri ile ilgili değerlendirmeler incelendiğinde de üretimdeki gerileme dikkat çekmektedir. Yapılan değerlendirmelere göre; işyerlerinin 1999 yılı Mart ayına ilişkin görüşlerinin ağırlıklı ortalamaları, bir önceki yılın Mart ayı hakkındaki görüşlerinin ağırlıklı ortalamaları ile karşılaştırıldığında, işyerlerinin bu ayda bir önceki aya göre üretimlerinin azaldığı, yurtiçi satışlarının arttığı, satış fiyatlarındaki ve hammadde fiyatlarındaki artışın ise yükseldiği görüşünde oldukları belirlenmiştir. Yine aynı işyerlerinin 1999 yılı Nisan ayı beklentilerinin ağırlıklı ortalamaları, bir önceki yılın Nisan ayı beklentilerinin ağırlıklı ortalamaları ile karşılaştırıldığında, iş yerlerinin yine bir önceki aya göre üretimlerinin ve yurtiçi satışlarının artacağı, satış fiyatlarındaki artışın yükseleceği ve hammadde fiyatlarındaki artışın ise aynı kalacağı beklentisi içinde oldukları görülmektedir.

Bununla birlikte üretim konusunda işyerlerinin; önümüzdeki döneme yönelik beklentilerinde nisbi bir iyileşme olduğu göze çarpmaktadır. Üretim konusunda 1998 yılı Mart ayında % 62.7'si artış, % 20.9'u azalış belirtirken, 1999 yılı Mart ayında % 50.4'ü artış, % 31.9'u ise azalış olduğunu belirtmiştir. 1998 yılı Nisan ayında % 39.7'si artış, % 26.8'i azalış beklerken, 1999 yılı Nisan ayı nda % 47.2'si artış, % 21.9'u ise azalış beklediklerini belirtmişlerdir.

Yurtiçi satışları için ise, aynı işyerlerinden; 1998 yılı Mart ayında % 60.3'ü artış, % 23.4'ü azalış belirtirken, 1999 yılı Mart ayında % 60.8'i artış, % 23.1'i ise azalış olduğunu bildirmiştir. 1998 yılı Nisan ayında % 42.4'ü artış, % 24.3'ü azalış beklerken, 1999 yılı Nisan ayında % 58.7'si artış, % 9.4'ü ise azalış beklediklerini bildirmişlerdir.

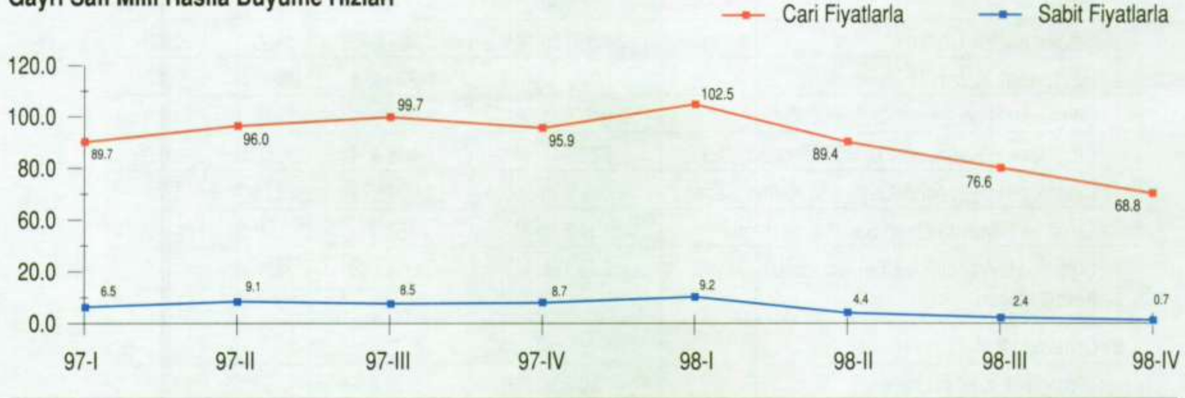
Satış fiyatları ile ilgili olarak, bu işyerlerinin; 1998 yılı Mart ayında % 39.1'i artış, % 3.2'si azalış belirtirken, 1999 yılı Mart ayında % 68.0'ı artış, % 1.3'ü azalış olduğunu beyan etmişlerdir. 1998 yılı Nisan ayında % 35.0'ı artış, % 0.9'u azalış belirtirken, 1999 yılı Nisan ayında % 65.9'u artış, % 0.4'ü azalış beklediklerini belirtmişlerdir.

Hammadde fiyatları konusunda ise, işyerlerinin; 1998 yılı Mart ayında % 65.5'i artış, % 3.9'u azalış belirtirken, 1999 yılı Mart ayında % 65.3'ü

artış, % 1.7'si azalış olduğunu belirtmiştir. 1998 yılı Nisan ayında % 55.9'u artış, % 2.9'u azalış beklerken, 1999 yılı Nisan ayında % 61.0'ı artış, % 1.4'ü ise azalış beklediklerini bildirmişlerdir.

Milli Gelir

Reel sektörün en kapsamlı göstergelerinden olan milli gelir gelişmeleri incelendiğinde; 1998 yılının dördüncü üç aylık dönemine ilişkin geçici hesaplamaya göre Gayri Safi Milli Hasılanın cari fiyatlarla 15 875 895 Milyar TL., 1987 yılı fiyatlarıyla 28 785 Milyar TL., 1998 yılı dördüncü döneminde 1997 yılı dördüncü dönemine oranla gelişme hızının da cari fiyatlarla % 68.8, sabit fiyatlarla % 0.7 olduğu görülmektedir. 1998 yılı üçer aylık dört dönemin toplamı olarak elde edilen yıllık Gayri Safi Milli Hasıla değeri cari fiyatlarla 53 012 781 Milyar TL, 1987 yılı fiyatlarıyla 119 209 Milyar TL, gelişme hızları ise cari fiyatlarla % 80.4, 1987 yılı fiyatlarıyla % 3.8 olarak hesaplanmıştır. 1998 yılında cari fiyatlarla Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla bir önceki yıla göre % 77.6'lık artışla 835 390 709 TL, dolar değeriyle %4.7'lik artışla 3 224 dolar olurken 1987 yılı fiyatlarıyla %2.2 lik artışla 1 878 535 TL olmuştur.

1998 Yılının I., II., III. Ve IV. Dönemlerinde Bir Önceki Yılın Aynı Dönemlerine Göre Harcama Gruplarındaki Gelişme Hızları: (Sabit Fiyatlarla)

Harcama Grupları	I.Dönem	II: Dönem	III. Dönem	IV. Dönem	Toplam
Özel Nihai Tüketim Harcamaları	10,1	4,6	2,8	-2,7	3,6
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	14,4	3,8	6,4	10,5	5,8
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	8,0	-1,2	-4,3	-11,0	-3,4
Mal ve Hizmet İhracatı	16,6	9,9	-0,8	-4,7	3,7
Mal ve Hizmet İthalatı	11,3	6,2	-5,9	-20,7	-4,3

1998 Yılı Dördüncü Döneminde Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Tarım, Sanayi Ve Hizmet Sektörlerindeki Gelişmeler:

1- Tarım Sektörü:

Sektörün bitkisel üretim verileri, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İl Teşkilatlarından alınan verilere dayanılarak dokuz kuruluşun uzmanlarından oluşan Tarım Ürünleri Tahmin Komitesi'nce yapılan üretim miktarları tahminlerinden elde edilmektedir. Bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık üretim ve katma değeri ile bu kesimlerin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim oranları aşağıda verilmektedir. Buna göre 1998 yılında tarımsal üretim %7.6 oranında artış kaydetmiştir. Bu oran, son 10 yılda gerçekleşen en yüksek üretim artışına karşılık gelmektedir. Genel olarak durgun geçen 1998 yılında tarımdaki bu canlılık milli gelir göstergelerinin de beklenenden daha iyi gerçekleşmesini sağlamıştır.

2- Sanayi Sektörü:

a) İmalat Sanayii: Kamu ve özel kuruluşlardan alınan dördüncü üç aylık döneme ait üretim değerlerinin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim oranları aşağıda verilmektedir: 1998 yılının dördüncü üç aylık döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre toplam

Alt Sektörler	1998 Yılı (IV. Dönem)		Gelişme Hızı	
	Cari	Sabit	Cari	Sabit
	(Milyon TL)		(%)	
A) Çiftçilik ve Hayvancılık				
Hububat	68 933 615	129 320	67.2	12.5
Bakliyat	15 884 448	46 870	122.5	0.4
Diğer Bakla ürünleri	583 595 241	1 243 746	82.9	7.1
Meyveler	1 327 663 110	1 294 404	253.1	45.9
Sebzeler	202 745 785	336 610	111.8	12.4
Ot ve Saman	25 878 928	33 540	88.7	3.7
Çiçekçilik	2 038 016	4 158	129.5	-3.3
Çiftçilik Kesimi Üretimi	2 226 739 144	3 088 648	160.8	21.3
Hayvancılık Kesimi Üretimi	691 232 443	1 300 478	63.2	-3.3
Çiftçilik ve Hayvancılık Kesimi Üretimi	2 917 971 587	4 389 126	128.4	12.8
Çiftçilik ve Hayvancılık Kesimi Masrafı	828 141 407	1 488 454	59.5	-0.6
Çiftçilik ve Hayvancılık Gayri Safi Katma Değer	2 089 830 180	2 900 672	175.7	21.2
Tarım ve Sanatları Gayri Safi Katma değeri	134 325 247	163 111	73.3	-6.2
Çiftçilik, Hayvancılık ve Tarım Sanatları Gayri Katma Değeri	2 224 155 427	3 063 783	166.2	19.3
B) Ormancılık				
Ormancılık Kesimi Üretimi	80 838 695	203 422	82.1	-10.1
Ormancılık Kesimi Üretim Masrafları	11 802 695	29 700	82.1	-10.1
Ormancılık Kesimi Gayri Safi Katma Değeri	69 036 246	173 722	82.1	-10.1
C) Balıkçılık				
Balıkçılık Kesimi Üretimi	103 186 210	114 471	54.6	-5.4
Balıkçılık Kesimi Üretim Masrafları	20 534 056	22 780	54.6	-5.4
Balıkçılık Kesimi Gayri Safi Katma Değeri	82 652 154	91 691	54.6	-5.4
Tarım Sektörü Gayri Safi katma Değeri	2 375 843 827	3 329 196	156.3	16.5

imalat sanayinde % 6.8'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. İmalat Sanayi Kamu Kesimi'nde; gıda, diğer gıda, giyim, basım, yayın, diğer kimyasal ürünler, petrol ve kömür türevleri, otomotiv sanayinde % 10'un üzerinde üretim artışı; dokuma, ayakkabı, ağaç ürünleri, kağıt ve kağıt ürünleri, plastik, çanak-çömlek, çimento, demir-çelik, metal eşya, elektrikli makineler sanayinde % 10'un üzerinde üretim düşüşü görülmüştür. Bu döneme ilişkin toplam imalat sanayi üretim değeri içinde kamu kesiminin payı % 24.3'dür. İmalat Sanayi Özel Kesimi'nde; diğer gıda, ağaç mobilya sanayinde %10'un üzerinde üretim artışı; içki, tütün, dokuma, diğer kimyasal ürünler, lastik, diğer metal ana sanayi, makine sanayi, otomotiv, mesleki ve ilmi aletler sanayi üretiminde %10'un üzerinde düşüş olmuştur. Bu dönemde özel imalat sanayi kesiminin payı ise % 75.7 olmuştur.

b) Madencilik ve Taşocakçılığı Sektörü: 1998 yılı dördüncü döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre bu sektörün devlet ma dencilik kesiminde % 0.6'lık üretim düşüşü, özel madencilik kesiminde ise % 9.9'luk üre tim artışı gerçekleşmiştir.

c) Elektrik, Gaz ve Su Kesimi: 1998 yılı dördüncü döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre bu sektörün elektrik üretiminde % 1.4, su üretiminde % 9.7'lik üretim artışı olmuştur.

3- İnşaat Sektörü: 1998 yılı dördüncü döneminde geçen yılın aynı dönemine göre sabit fiyat-

larla kamu kesimi katma değerinde % 6.0'lık artış, özel sektör inşaat faaliyetlerinde ise bu dönem m^2 olarak hesaplanan tamamlanmış inşaatlarda geçen yılın aynı dönemine göre %3.1'lik azalış olmuştur.

4-Hizmet sektörleri: 1998 yılı dördüncü döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre imalat sanayi sektöründe görülen sabit fiyatlarla % 6.8'lik azalış ile ithalatta yine bir önceki yılın aynı dönemine göre dolar değeriyle % 19.4 lük azalış hizmet sektörlerini etkilemiştir. Bu sonuçlara göre sabit fiyatlarla gelişme hızları Ticaret Sektöründe %-5.3, Ulaştırma Sektöründe %1.9, Serbest Meslek ve Hizmetler Sektöründe %-0.5, İthalat Vergilerinde %-14.5 olmuştur.

T.C. Merkez Bankası ndan alınan geçici verilere göre Dış Alem Net Faktör Gelirleri bu dönemde net 1 619 milyon dolar olmuştur. İşci dövizi girişi geçen yılın aynı dönemine göre % 40.5'lik bir artışla 1 605 milyon dolar olarak tahmin edilmiştir.

5- Harcama Gruplarındaki Gelişmeler: 1998 yılı birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü üç aylık dönemlerin toplamı olarak elde edilen yıllık sonuçlara göre, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içinde % 67.0'lık payı olan özel nihai tüketim harcamaları nda sabit fiyatlarla % 0.1'lik artış olmuştur. Gayri Safi Sabit Sermaye oluşumunda ise %2.4'lük azalma olmuştur.

1998 yılı dördüncü üç aylık dönemde gayri safi milli hasıla gelişme hızı cari fiyatlarla %68.8, sabit fiyatlarla % 0.7'dir. Bu dönemde zımni fiyat deflatörü % 67.6 olmuştur.

1998 Yılı Gayri Safi Milli Hasıla Sonuçları

Daha önce açıklanan 1998 yılının üçer aylık ilk üç dönemine ilişkin Gayri Safi Milli Hasıla Sonuçlarında elde edilen yeni verilere göre değiş meler yapılmıştır. Üçer aylık dört dönemin toplamı olarak elde edilen 1998 yılı gayri safi milli hasıla değeri cari fiyatlarla 53 012 781 milyar TL., 1987 yılı fiyatlarıyla 119 209 milyar TL., gelişme hızları da cari fiyatlarla %80.4, 1987 yılı fiyatları yla % 3.8 olmuştur. 1998 yılında zımni fiyat deflatörü %73.8'dir.

Milli gelirin sektörel bileşimi göz önüne alındığında, sanayi, inşaat, ulaştırma, ticaret ve ithalatta ciddi bir daralma yaşandığı, bu olumsuzluğun, tarım sektöründe ve finansal sektörde kaydedilen genişleme ile kısmen telafi edildiği görülmektedir. Bir başka deyişle reel ekonominin temelini oluşturan ve yüksek katma değer sağlayan sektörlerde duraklama veya gerileme yaşanırken verimliliğin düşük olduğu tarım sektörü (çalışan nüfusun % 45'i ve milli gelirin % 15'i tarım sek-

1998 Yılının I.,II.,III. Ve IV. Üç Aylık Dönemlerinde Bir Önceki Yılın Aynı Dönemlerine Göre Sektörler İtibarıyla Milli Gelirdeki Reel Değişim (Sabit Fiyatlarla, %)

	I.Dönem	II: Dönem	III. Dönem	IV. Dönem	Toplam
Tarım	21,0	16,0	15,2	52,9	23,5
Sanayi	3,0	-2,2	-3,9	-15,7	-5,6
İnşaat	2,6	3,8	-7,9	6,7	0,9
Ticaret	8,0	2,5	0,0	-8,6	-0,5
Ulaştırma ve Haberleşme	18,1	6,5	0,0	-5,4	2,8
Mali Kuruluşlar	16,9	45,6	35,6	0,9	24,5
Konut Sahipliği	5,9	8,3	11,3	19,6	13,1
Serbest Meslek ve Hizmetler	9,0	6,1	4,9	-0,7	4,5
Devlet Hizmetleri	11,6	-1,4	-1,7	14,9	12,4
Kar Amacı Olmayan Kuruluşlar	49,7	-31,9	58,4	2,4	7,1
İthalat Vergisi	8,4	1,6	-11,6	-22,7	-8,5
GSYİH	8,7	3,0	2,4	-0,7	3,0
GSMH	9,2	4,4	2,4	0,7	3,8

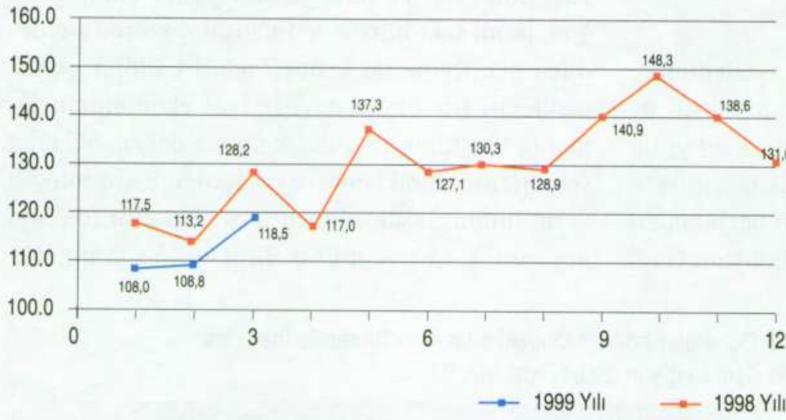
töründedir) ile reel ekonomi dışında kalan finansal kesimde bir artış gerçekleşmiştir.

Sanayi Üretimi

Aylık Sanayi İretim Endeksi 1999 Mart ayında

İKTİSADİ FAALİYET KOLLARI	Bir önceki yılın aynı ayı ve üç aylık ortalamasına göre üretim artışı			
	Mart Ayı		Üç Aylık Ortalama	
	1999	1998	1999	1998
TOPLAM SANAYİ	-7.6	7.6	-6.6	9.6
MADENCİLİK SANAYİ	-13.0	17.2	-10.9	19.4
İMALAT SANAYİ	-8.4	6.5	-7.8	8.9
- Gıda sanayi	-12.9	6.9	-3.0	15.0
- Mensucat sanayi	-30.2	-10.6	-32.8	-7.2
- Kağıt ve basım sanayi	-27.6	36.8	-41.8	24.9
- Kimya sanayi	10.5	-2.4	8.5	-0.1
- Taşa ve toprağa dayalı sanayi	-0.2	5.6	-3.2	7.9
- Metal ana sanayi	-7.3	-1.7	-7.5	1.9
- Makina sanayi	-14.7	24.5	-13.6	26.2
ELEKTRİK, GAZ VE SU SEKTÖRÜ	-1.4	11.2	1.8	10.5

Aylık Sanayi Üretim Endeksi 1992=100

bir önceki yılın aynı ayına göre %7.6 azalış gösterdi. D.İ.E. tarafından hesaplanan Aylık Sanayi Üretim Endeksi sonuçlarına göre, 1999 yılı Mart ayında bir önceki yılın aynı ayına göre imalat sanayinin %8.4, madencilik sanayinin ise %13.0 azalış gösterdiğini belirtmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nca sanayinin alt sektörleri düzeyinde de verilen bilgilere göre, 1999 yılı Mart ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre üretimin imalat sanayinde % 8.4, madencilik sanayinde % 13.0 ve elektrik, gaz ve su sektöründe ise % 1.4 azaldığı ifade edilmiştir. 1999 yılının üç aylık ortalaması yine bir önceki yılın üç aylık ortalaması ile karşılaştırıldığında, üretimin toplam sanayi sektöründe % 6.6, madencilik sanayinde % 10.9, imalat sanayinde % 7.8 azaldığı, elektrik, gaz ve su sektöründe ise % 1.8 arttığı ifade edilmiştir.

Yatırımlar

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı tarafından teşvik belgesine bağlanan yatırımlarda 1999 yılının ilk iki aylık döneminde çok ciddi bir gerileme söz konusu olmuştur. Bu dönemdeki yatırımlar, geçen yılın aynı dönemine göre %54.4 gerileyerek 39 trilyon olarak gerçekleşmiştir. Yatırımlar arasında en büyük payı %53,4 ile hizmetler sektörü alırken, bunu % 40.2 ile imalat sanayi izlemiştir. Tarım, madencilik ve enerji sektörlerinde teşviğe bağlanan yatırımların toplam içindeki payları ise, sırasıyla, %2.7, %2.0 ve %1.7 olarak gerçekleşmiştir.

Yatırımlardaki bu tablo, özel kesimin 1998 yılı sonundaki durgunluğu sürdürdüğü yorumunu doğrular niteliktedir. Bununla birlikte, Mart ayı sonundan itibaren beklentilerde olumlu değişim işaretleri alınmaya başladığı ve bu eğilimin devam etmesi halinde, yılın ikinci yarısından sonra yatırımlarda bir canlanma gerçekleşebileceği kaydedilmektedir.

Ocak-Şubat Aylarında Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin Mahiyetlerine Göre Dağılımı
(Milyon USD)

YATIRIMIN MAHİYETİ	1998	Payı %	1999	Payı %
KOMPLE YENİ YATIRIM	695.345.998	81,0	249.657.550	63,8
TEVSİ	115.865.732	13,5	59.108.350	15,1
TAMAMLAMA	1.102.758	0,1	12.349.297	3,2
YENİLEME	4.839.647	0,6	45.844.465	11,7
KALİTE DÜZELTME	1.434.592	0,2	852,534	0,0
DARBOĞAZ GİDERME	420	0,0	228,906	0,0
MODERNİZASYON	7.070.725	0,8	10.539.692	2,7
ENTEGRASYON	2.866.219	0,3	6.736.225	1,7
NAKİL	3.600.000	0,4	-	
FİNANSAL KİRALAMA	10.889.730	1,3	5.830.667	1,5
DEVİR	-		-	
RESTORASYON	-		-	
ARAŞTIRMA GELİŞTİRME	-		-	
ÇEVRE KORUMA	-		-	
YAP-İŞLET-DEVRET	14.540.598	1,7	-	
ALTYAPI	-		-	
TOPLAM	857.975.999	100,0	391.147.686	100,0

Dış Ticaret ve Yabancı Sermaye

1999 Ocak-Şubat döneminde; ihracat 1998 yılının aynı dönemine göre %9.7 azalarak 3,844 milyon dolar, ithalat ise %29.2 azalarak 4,94'ı milyon dolar olarak gerçekleşti. 1998 Ocak-Şubat döneminde 2,723 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 1999 Ocak-Şubat döneminde %59.7 düşerek 1,097 milyon dolar olarak gerçekleşti. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1998 yılının ilk iki aylık döneminde %61.0 iken, 1999 yılının aynı döneminde %77.8 e yükseldi.

(Milyon dolar)	Şubat			Ocak-Şubat		
	1998	1999	Değişim%	1998	1999	Değişim%
İhracat	2 063.9	2 053.3	-0.5	4 257.7	3 844.0	-9.7
İthalat	3 875.0	2 794.8	-27.9	6 980.6	4 940.6	-29.2
Dış Ticaret Açığı	-1 811.2	-741.5	-59.1	- 722.9	-1 096.5	-59.7
Karşılama Oranı	53.3	73.5		61.0	77.8	

1999 Şubat ayında 1998 yılının aynı ayına göre; imalat sanayii ürünleri ihracatı %1.9, madencilik ve taşocakçılıgı ürünleri ihracatı %30.4 oranında azalırken, tarım ve ormancılık ürünleri ihracatı %13.7, balıkçılık ürünleri ihracatı ise %9.7 oranında artış gösterdi. Aynı dönemde; ara malları ithalatı %27.0, sermaye malları ithalatı %30.8, tüketim malları ithalatı ise %30.7 oranında düştü.

Geçen yıla göre, OECD üyesi ülkelere yapılan toplam ihracatın %14.8 oranında artış gösterdiği Şubat ayında, Avrupa Birliği Ülkelerine %17.8, Diğer OECD ülkelerine %4.4, EFTA ülkelerine %2.6 daha fazla ihracat yapıldı. OECD üyesi olmayan ülkelere %24.1, Türkiye Serbest Bölgelerine ise %11.7 oranında daha az ihracat yapıldı. Aynı dönemde, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam Konferansı Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelere ve Türk Cumhuriyetlerine yapılan ihracatta azalma görüldü.

1999 Şubat ayı ihracatının %69.0'ı OECD ülkelerine, %28.6'sı OECD üyesi olmayan ülkelere ve %2.4'ü Türkiye Serbest Bölgelerine gerçekleşti. 1998 yılına göre AB ülkelerinin ihracatımız içerisindeki payı önemli ölçüde artarak %55.2'ye çıktı. 1999 Şubat ayı ihracatımız içerisinde OECD üyesi olmayan Avrupa ve BDT ülkelerinin payı %9.9, Orta Doğu ülkelerinin payı %7.5, Afrika ülkelerinin payı ise %7.0 oldu.

1999 Şubat ayında bir önceki yılın aynı ayına göre; OECD üyesi ülkelerden yapılan toplam ithalat %30.0 oranında düşerken, Avrupa Birliği ülkelerinden %29.7, EFTA ülkelerinden %30.1, Diğer OECD ülkelerinden ise %31.0 oranında daha az ithalat yapıldı. Ayrıca, Karadeniz Ekonomik 0şbirliği, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam Konferansı Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerden ve Türk

Cumhuriyetlerinden yapılan ithalatta azalma görüldü.

1999 Şubat ayı ithalatının %69.0'ı OECD ülkelerinden, %29.8'i OECD üyesi olmayan ülkelerden, %1.3'ü Türkiye Serbest Bölgelerinden yapıldı. İthalatımız içerisinde Avrupa Birliği ülkelerinin payı ı998 Şubat ayında %52.1 iken, 1999 Şubat ayında %50.8 e düştü.

Aylar İtibarıyla Yabancı Sermaye İzinleri (Milyon USD)

AYLAR	1998	1999	Değişim %
OCAK	86	37	-57,0
ŞUBAT	217	109	-49,8
MART	134	279	108,2
TOPLAM (3 Aylık)	437	425	-2,7
TOPLAM (12 Aylık)	1646		

Yabancı sermaye izinlerinde 1999'un ilk üç ayında geçen yılın aynı dönemine göre %2.7 lik bir gerileme kaydedilmiştir. Yılın ilk iki ayında yatırım izni alan yabancı sermaye geçtiğimiz yıla göre %50 oranında azalmışken Mart ayındaki artı şla bu azalma kısmen telafi edilmiştir. 1990-1998 yılları arasındaki ortalama değerler itibarıyla, fiilen gerçekleşen yabancı sermaye girişlerinin izinlerin %60'ı kadar olduğu göz önüne alındığı nda Türkiye'nin 1999 yılında 800 milyon dolar kadar bir yabancı sermaye girişi sağlayabileceği tahmin edilmektedir. Yabancı sermaye izinleri incelendiğinde, geçen yıla kıyasla A.B.D.'nin büyük bir atak içinde olduğu, buna karşılık AB ülkelerinin paylarının gerilediği göze çarpmaktadır.

Ocak-Şubat Aylarındaki Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon USD)

ÜLKELER	1998	Payı %	1999★	Payı %
A.B.D.	297,2	18,1	178,1	41,9
ALMANYA	329,9	20,0	76,1	17,9
BELÇİKA	17,8	1,1	21,0	4,9
FRANSA	135,5	8,2	19,5	4,6
HOLLANDA	352,1	21,4	19,3	4,5
JAPONYA	17,5	1,1	12,4	2,9
İTALYA	128,7	7,8	11,4	2,7
İNGİLTERE	44,4	2,7	10,6	2,5
S. ARABİSTAN	17,1	ı,0	9,0	2,1
İSVEÇ	19,4	1,2	3,3	0,8
İSVİÇRE	101,6	6,2	1,4	0,3
İRAN	5,0	0,3	0,6	0,1
DANİMARKA	4,2	0,3	0,6	0,1
AVUSTURYA	6,1	0,4	0,5	0,1
G.KORE	2,5	0,2	0,2	0,1
KANADA	12,9	0,8	0,1	0,0
SURİYE	0,7	0,0	0,1	0,0
B.A.E.	0,3	0,0	0,1	0,0
SİNGAPUR	0,0	0,0	0,1	0,0
BAHREYN	25,2	1,5	0,0	0,0
I.F.C.	3,4	0,2	0,0	0,0
PANAMA	0,7	0,0	0,0	0,0
DİGER ÜLK.	123,7	7,5	60,6	14,3
TOPLAM	1.645,8	100,0	424,8	100,0

★Mart ayı itibariyle

Finansal Sektör

26 Martta 21,438 milyar $ iken üç haftada 990 milyon $ azalarak 16 Nisan da 20,448 milyar dolara gerileyen TCMB Döviz rezervi izleyen bir haftada 873 milyon $ artarak 22 Nisan da 21,321 milyar $ oldu. Nisan ayının ilk yarısında, yaklaşık 140 trilyon TL. si seçim haftası olmak üzere 174.5 trilyon TL. kısa vadeli avans kullanan Hazine, ayın son haftalarında kısa vadeli avans kullanmadı. TCMB, Interbank piyasası nda kotasyonlar değişmedi (% 46 - % 77). İ kincil piyasada ise Mart ayında %83-88 aralığına yükselen O/N oranlar Nisan da %75-80 aralığında oluştu. TCMB Nisan ayı sepet devalüasyonu %4,05 seviyesinde oluştu. Türkiye 1-28 Nisan tarihleri arasında toplam 827,9 milyon $ dış borç ödedi. Ödemelerin 663,14 milyon $'ı Hazine'ye, 63,96 milyon $'ı TCMB'ye, 52,25 milyon $'ı da diğer kamu kuruluşlarına ait. IMF ödemeleri 43,39 milyon $, Türk Savunma Fonu ödemeleri 5,16 milyon $ oldu. Yılbaşından beri ödenen dış borç tutarı toplam 2 milyar 796 milyon $ oldu.

Son dönemdeki iç borç ihaleleri incelendiğinde Hazine'nin yıl başındaki programına uygun hareket ettiği görülmektedir. Hazine; 05 Nisan da yaptığı 641 günlük 06.01.2001 vadeli ihalede 522 trilyon nominal TL.lik teklife karşılık ortalama bileşik 106,71% faizle nominal 315 trilyon TL (net 339 trn. TL), 13 Nisan da yaptığı 371 günlük 19.04.2000 vadeli ihalede 2,328 trilyon nominal TL.lik tek-

life karşılık ortalama bileşik 107,06 % faizle nominal 1,241 trilyon TL (net 591 trilyon TL), 20 Nisan da yaptığı 392 günlük 17.05.2000 vadeli ihalede 2,179 trilyon nominal TL.lik teklife karşı lık ortalama bileşik 91,74 % faizle nominal 746 trilyon TL (net 370 trilyon TL), 27 Nisan da yaptığı 140 günlük 15.09.1999 vadeli ihalede 1,796 trilyon TL.lik nominal teklife karşılık ortalama bileşik 97,58 % faizle nominal 907 trilyon. TL tutarında kağıt (net 698 trilyon TL) sattı. Bu ihalelerde ayrıca kamuya net 394 trilyon TL satış yapı ldı

Hazine, Mayıs ayında dört ihale yapılmasını programladı. Hazine tarafından açıklanan programa göre, 4 Mayıs'taki 14 aylık (399 günlük) ve 6 aylık iki ihalede toplam net 800-1000 trilyon, 11 Mayıs'taki 12 aylık ihalede 400-550 trilyon ve 25 Mayıs'taki iki yıllık (21 ay) ihalede 200-400 trilyon arası satış yapılması hedefleniyor.

IMKB endeksi haftayı 5354 puanla kapattı.

1999 Şubat itibarıyla menkul kıymet stokunun bileşimi incelendiğinde; özel sektör menkul kıymetlerinin %13.8, kamu kesimi menkul kıymetlerinin ise %86.2'lik paya sahip olduğu görülmektedir. Özel kesim menkul kıymetlerinin %99.2'si hisse senetlerinden oluşmaktadır. Kamu kesimi menkul kıymetleri arasında ise ağırlık, %60.9 ile devlet tahvillerindedir. Bunu %37.7'lik pay ile hazine bonoları izlemektedir. Menkul kıymet stoklarının yaklaşık %99'unu oluşturan bu üç kalemin milli gelire oranları ele alınacak olursa, devlet tahvilleri için %27.3, hazine bonoları için %16.9 ve hisse senedi stoku için de %7.1 seviyesinde değerler hesaplanmaktadır. Dolaşımdaki likit varlıklar ve bankacılık sistemindeki mevduatı n %72.6'lık oranı ile birlikte değerlendirildiğinde toplam finans sektörünün milli gelire oranını %125 olarak hesaplanmaktadır. Bu oranın, 1998 sonunda %111.5, 1997 sonunda ise sadece %60.5 seviyesinde olduğu göz önüne alınacak olursa kaydedilen sürekli artış da ekonomide finansal kesimin artan ağırlığının bir göstergesi olmaktadı r.

Bankacılık Kesimi ve Parasal Büyüklükler

T.C.M.B verilerine göre ve 22 Nisan 1999 itibarıyla, dolaşımdaki para, 1998 yılı sonuna göre %29 ve bir yıl öncesine göre de %83.7 artış kaydederek 2 947 trilyon TL.'ye yükselmiştir. Bu artışta özellikle Şubat-Mart dönemindeki %45.1'lik parasal genişlemenin etkisi olmuştur. Bankalar arası mevduat dışındaki toplam mevduat, geçen yıl sonuna göre %21.9, bir yıl öncesinin aynı dönemine göre ise %100 artarak 23.7 katrilyon TL.'ye ulaşmıştır. Bu mevduatın, %45.1'lik kısmı na karşılık gelen 10 katrilyon 965.9 trilyon TL.'si yurt içinde yerleşiklere ait döviz tevdiat hesapları ndan oluşurken, vadesiz mevduatın payı %6.8, vadeli mevduatın payı ise %42.9 olarak gerçekleş miştir. Mevduat kalemindeki asıl dikkat çekici gelişme, bankalar arası mevduatların, 1998 yılı sonuna göre %70'e yakın artış göstermesi olmuştur. Sadece bankalar arası TL. mevduattaki artış ise %94.4'ü bulmaktadır.

Bankacılık sistemindeki kredi gelişmeleri ise ekonomideki durgunlua paralel daha yatay bir seyir izlemiştir. Mali kesime verilenler hariç bankacılık sistemi kredi hacmi toplamı, 22 Nisan 1999 itibarıyla, 1998 yılı sonuna göre %17.1'lik bir artış göstermiştir. Mali sisteme verilen 712.9 trilyon TL. tutarındaki kredi ile birlikte toplam kredi hacmi, 14.5 katrilyon TL.'ye ulaşmıştır. Bankacılık sistemindeki batık kredilerde ise 1998 yıl sonuna göre %239 gibi çok büyük bir artış kaydedilmiş tir. Burada, bankaların yıl sonu bilançolarında seyyaliyetini kaybetmiş alacaklarını gizleme yönünde bazı "bilanço makyajlama" tekniklerine başvurmalarının etkisi olduğu savunulsa bile sadece Ocak ayı sonundan beri bu kalemde gerçekleşen %50'nin üzerindeki artış yine de dikkat çekicidir. Bu bakımdan son dönemde bankalar ile sanayicilerin bir araya gelerek kredi borçlarının bir ödeme planına bağlanması ve hem şirketleri zedelemeden hem de bankaların mali bünyelerini bozmadan bir çözüm arayışına girilmesi olumludur.

D.İ.E Başkanlığı, Nisan 1999 itibariyle 1994=100 Temel Yıllı Toptan Eşya Fiyatları İndeksi (TEFE) karşısında, son üç aylık dönemde

Seçilmiş Finansal Yatırım Araçlarının Nominal ve Reel Getirileri (Nisan 1999)

		Nominal Getiri (%)	Reel Getiri	
			TEFE (%)	TÜFE (%)
3 Aylık	Mevduat Faizi (Brüt)	19,7	5,7	6,3
	Borsa Endeksi (İMKB 100)	85,1	63,5	64,4
	Dolar	18,1	4,3	4,9
	Mark	8,8	-3,9	-3,4
	Altın (Külçe	16,5	2,9	3,5
6 Aylık	Mevduat Faizi (Brüt)	40,8	13,4	10,8
	Borsa Endeksi (İMKB 100)	135,1	89,3	85,0
	Dolar	36,2	9,7	7,2
	Mark	22,3	-1,5	-3,8
	Altın (Külçe	30,3	4,9	2,5
Yıllık	Mevduat Faizi (Brüt)	94,0	29,3	18,4
	Borsa Endeksi (İMKB 100)	24,9	-16,7	-23,8
	Dolar	54,5	3,0	-5,7
	Mark	53,8	2,5	-6,2
	Altın (Külçe	42,0	-5,3	-13,9
Yıllık Ort.	Mevduat Faizi (Brüt)	86,8	17,4	7,7
	Borsa Endeksi (İMKB 100)	23,8	-22,2	-28,6
	Dolar	60,6	3,6	-7,4
	Mark	64,9	3,6	-4,9
	Altın (Külçe	49,4	-6,2	-13,9

Değişim Oranları (%)	Aylık	3 Aylık	6 Aylık	Yıllık	Yıllık Ort.
TEFE (1994=100)	5,3	13,2	24,2	50,0	59,2
TÜFE (1994=100)	4,9	12,6	27,1	63,9	73,5

seçilmiş finansal yatırım araçlarından en yüksek reel getiriyi %63.5 ile Borsa İndeksi nin sağladığı nı açıklamıştır. İç aylık sürede ise, banka mevduatının (Brüt) %5.7'lik, doların %4.3 lük, külçe altının %2.9'luk reel getiri sağladığını belirtirken, markın %3.9'luk reel düşüş ile tasarrufçusunu zarara ağlattığını açıklamıştır. Altı aylık sürede seçilmiş finansal yatırım araçlarından Borsa İndeksi'nin %89.3 ile en yüksek reel getiriyi sağladığı görülmektedir. Altı aylık sürede banka mevduatı (Brüt) %13.4'lük, dolar %9.7'lik ve külçe altın %4.9 luk reel getiri sağlarken markın %1.5'lik reel düşüş ile tasarrufçusunu zarara ağlattığı anlaşılırken Enstitü Başkanlığı tasarruf sahiplerinin yatırımlarını bir yıllık süre ile değerlendirdiklerinde en yüksek reel getirinin %29.3 ile banka mevduatında (Brüt) gerçekleştiğini, bunun yanısıra doların %3.0'lık, markın %2.5'lik reel getiri sağladığı nı belirtirken, Borsa İndeksi'nin %16.7 lik ve külçe altının %5.3'lük reel düşüş ile tasarrufçusunu zarara uğrattığını; on iki aylık ortalamalara göre ise seçilmiş finansal yatırım araçlarından banka mevduatının (Brüt) %17.4 ile en yüksek reel getiriyi sağladığını belirtmiştir. On iki aylık ortalamalara göre dolar %0.9'luk, mark %3.6'lık reel getiri sağlarken, Borsa İndeksi %22.2 ve külçe altın %6.2 lik reel düşüş ile tasarrufçusunu zarara ağlatmıştır. D.İ.E Başkanlığı, Nisan 1999 itibariyle 1994=100 Temel Yıllık Tüketici Fiyatları indeksi (TİFE) karşı sında, son üç aylık dönemde seçilmiş finansal yatırım araçlarından en yüksek reel getiriyi %64.4 ile Borsa İndeksi'nin sağladığını açıklamıştır. Üç aylık sürede banka mevduatı (Brüt) %6.3'lük, dolar %4.9'luk, külçe altın %3.5'lik reel getiri sağlarken, mark %3.4'lük reel düşüş ile yatırımcısını zarara ağlatmıştır. Enstitü Başkanlığı altı aylık sürede seçilmiş finansal yatı rım araçlarından en yüksek reel getiriyi %85.0 ile Borsa İndeksi'nin sağladığını açıklamıştır. Altı aylık sürede, banka mevduatının (Brüt) %10.8'lik, doların %7.2'lik ve külçe altının %2.5'lik reel getiri sağladığını belirtirken, markın %3.8'lik reel düşüş ile yatırımcısını zarara uğrattığını açıklamıştır. Enstitü Başkanlığı tasarruf sahiplerinin yatırımlarını bir yıllık süre ile değerlendirdiklerinde seçilmiş finansal yatırım araçlarından banka mevduatının (Brüt) %18.4 lük reel getiri sağladığını belirtirken, Borsa İndeksi'nin %23.8, doların %5.7, markın %6.2 ve külçe altının ise %13.4 lük reel düşüş ile tasarrufçusunu zarara ağlattığını belirtmiştir. Enstitü Başkanlığı oniki aylık ortalamalara göre seçilmiş finansal yatırım araçlarından banka mevduatının (Brüt) %7.7 lik reel getiri sağladığını belirtirken, Borsa İndeksi'nin %28.6, dolar'ın %7.4, markın %4.9 ve külçe altının ise %13.9'luk reel düşüş ile tasarrufçusunu zarara uğrattığını açıklamıştır.

SEÇİLMİŞ FİNANSAL YATIRIM ARAÇLARI	NİSAN 1999			SON BİR YILLIK	
	NOMİNAL GETİRİ (%)	REEL GETİRİ		REEL GETİRİ	
		TEFE (%)	TÜFE (%)	TEFE (%)	TÜFE (%)
MEVDUAT FAİZİ	6,1	0,8	1,1	29,3	18,4
BORSA ENDEKSİ	19,0	13,0	13,4	-16,7	-23,8
DOLAR	5,4	0,1	0,5	3,0	-5,7
MARK	3,4	-1,8	-1,4	2,5	-6,2
KÜLÇE ALTIN	3,9	-1,3	-1,0	-5,3	-13,4

Rekabet Yarışının Neresindeyiz? Ya da Yarışta mıyız?

Lokman GÜNDÜZ

Günümüz dünyası adeta bir yarış alanı, Rekabetin olmadığı yer yok. Çevremizle ilişkin değerlendirme ve tahminler bile temelde böyle bir bakış açısının ürünü. Dünyadaki mevcut yerimiz ve hep birlikte nereye doğru gittiğimiz, ancak diğer rakiplerimize bakıldığında anlamlı hale geliyor. Rakip ve komşularımızı izlemek, kimin önde ve nasıl gittiğini değerlendirmek yapılması gereken bir muhasebe. Uluslararası Yönetim ve Geliştirme Enstitüsü'de (IMD- International Institute for Management Development) her sene bunu yapıyor. Dünya rekabet yarışında bulunanların sıralamasını belirliyor. Aslında sıralama zamanla değişiyor. Ama Türkiye gibi değişmeyenler sırasından memnun olanlar da var.

IMD, bir anlamda Avrupa'nın Harvard'ı İsviçre'de ünlü bir uluslararası işletme okulu. Bu okul her sene küresel rekabet indeksini hazırlıyor. Bu indekste ülkelerin yurtiçi ekonomi, uluslararasılaşma, hükümet, finans, altapı, yönetim, bilim ve teknoloji ile insan genel başlıkları altında çok sayıda faktör gözönüne alınmaktadır. 1999 yılının rekabet yıllığı geçtiğimiz Nisan ayında açıklandı. Rekabet sıralamasında kısaca şu sonuçlar ön plana çıkmaktadır.

I. A.B.D. dünyanın en rekabetçi ülkesidir. Ekonomisi 1998 yılında yüzde 3.9 oranında büyümüştür. Bu oran 1984 yılından bu yana ulaştığı en yüksek rakamdır. 1990 temmuzu ile 1991 Martı arasındaki dönem ihmal edildiğinde Amerikan ekonomisi 1982'den bu yana sürekli büyümektedir. A.B.D.'nin rekabetçiliğinin altında yatan en önemli faktör yenilikleri kullanmadaki yeteneğidir. Yeni teknolojilerdeki öncülüğü yeni iş imkanlarını beraberinde getirmektedir. Örneğin bilgisayar,, bioteknoloji ve telekominikasyondaki teknolojik gelişmeleri kârlı yatırımlara dönüştürebilmiştir. Şu anda özellikle internet ve elektronik ticaret alanlarında rakiplerine fark atmış durumdadır. Amerikan ekonomisindeki büyümenin bir diğer özelliği enflansyonsuz olmasıdır. Maliyetler ve fiyatlar, uygulanan deregülasyon politikası, yurtiçindeki yoğun rekabet ve ekonomik küreselleşmesinin paralelinde ve kontrol altında tutulmaktadır. Başka bir deyişle, ekonominin önünü açmak için yasal düzenlemelerde gerekli esneklikler yapılmakta; firmaların yurtiçinde rekabeti teşvik edilmekte ve ayrıca küreselleşen ekonominin nimetlerinden istifade edilmektedir. Amerikan finansal firmalarının son yıllardaki performansı bunun en iyi göstergesidir. Uzun süredir en parlak günlerini yaşayan Dow Jones sanayi endeksi 11.000'ler seviyesine ulaşmıştır. Genel olarak asya krizi bile olumlu havayı dağıtamamıştır. Hatta "kaliteye kaçış" olarak ifade edilen süreci yaşatmıştır. Diğer bir ifadeyle krizden kaçan yatırımcılar aradıkları cenneti Amerikan finansal piyasa ve ürünlerinde bulmuşlardır.

II. Kuzey Avrupa ülkelerinin gösterdiği üstün performans bu yılda devam etmiştir. Finllandiya böyle bir başarının önde gelen ismi. Dünyanın üç numarası. 1994'de yarışın 19. sırasında yer alan bu ülke, beş yıl sonra ilk üçe girmiştir. Lüksemburg dördüncü, Hollanda beşinci, İsviçre altıncı, Danimarka ise sekizinci sırada gelen diğer Kuzey Avrupa ülkeleridir. İsveç geçen seneki 17. sırasından bu sene onbeşinciliğe çıkarken; komşusu Norveç altıncılıktan ondördüncülüğe düşmüş-

tür. Son bir yıl içinde petrol fiyatlarının yarıyarıya azaldığı gözönüne alınırsa Norveç'in düşüşündeki nedende önemli ölçüde anlaşılmış olur.

III. Dünyanın en büyük diğer iki ülkesi olan Almanya ve Japonya farklı kulvarlara düşmüşlerdir. Almanya canlanırken Japonya gerilemeye devam etmiştir. Almanya rekabet yarışında dokuzuncu Japonya ise onaltıncıdır. Alman ekonomisi 1998' de %2.8 büyümüş ve bunun meyvalarını almaya başlamıştır. Özellikle işletmelerin yeniden yapılanması ve yeni yönetim tarzı ekonomideki canlanmayı lehine çevirebilmiştir. 1999 yılı şirket birleştirme, satın alma ve yeniden yapılanma stratejilerinin devam edeceğini göstermektedir. 1998 yılı Japonya için çok kötü bir yıl olmuştur. ekonomisi %2.8 gerilemiştir. Japonya geleneksel rekabetçi avantaja sahip olduğu alanları giderek kaybetmektedir. Son yıllarda sorunlu olan finansal sektörüne günümüzde otomobil ve elektronik sektörüde katılmıştır. 1980'li yılların en önde gelen ülkelerinden olan Japonya, 1994 yılında dünyanın en rekabetçi dördüncü ülkesiydi. Japon ekonomisi bugün çok daha farklı bir ekonomik ve sosyal çevreyle karşı karşıya bulunmaktadır. Japonya da yapmak zorunda olduğu değişiklıklerin farkına varmıştır. Gerçekte tüm ülkeler değişen dünya şartlarına karşı kendilerini yenilemek zorunda kalmaktadır. Uygulanan reformlar sadece ülkelerin ekonomisini değil aynı zamanda ülkelerin sosyal ve ekonomik yapılarınıda değişmesini gerektirdiğinden zaman almaktadır.

1998 yılı Japonya için çok kötü bir yıl olmuştur ekonomisi %2.8 gerilemiştir. Japonya geleneksel rekabetçi avantaja sahip olduğu alanları giderek kaybetmektedir.

IV. Geçmiş yılların önde gelen iki şehir devleti olan Singapur ve Hong Kong'un yolları ayrılmaktadır. Singapur ikinci sırada olmakla birlikte rekabetçi özelliklerinde düşme göstermektedir. Uzak doğudaki ekonomik düşüşten kendini tamamen muhafaza edememiştir. Diğer ülkelerle arasındaki fark önceki dönemlere göre azalmıştır. Bununla birlikte uzun vadede, gelişmiş bir elektronik alt yapıya dayalı bilgi toplumunu oluşturma hedefini sürdürmektedir. Ama şimdilik komşu ülkelerde ekonomik belirsizliğin yol açtığı sorunlarla ilgilenmek durumundadır. Yedinci sıradaki Hong Kong çok daha fazla kan kaybetmiştir. 1999 yılında Çin'e devriyle birlikte ekonomisi %4.8 oranında gerilemiştir. Devir işlemi asya kriziyle birleştiğinde Hong Kong'a karşı olan güven içte ve dışta değişmiştir. Buna rağmen Hong Kong hala büyük bir ekonomik güçtür.

V. 1998 yılında Asya ülkelerinin rekabet yarışında gerilemesi süpriz değildir. Sadece onsekizinci sıradaki Tayvan ile yirmidokuzuncu sıradaki Çin ekonomilerini sırasıyla %4.5 ve yüzde 7.8 büyüterek muhtemel hasarı sınırlayabilmişlerdir. Yine de başta Çin olmak üzere bu ülkeler için tehlike henüz geçmemiştir. Çin'de azalan yabancı yatırımları endişe kaynaklarından birisidir. Asya'nın diğer ülkeleri son yılların en büyük resesyonundan kendilerini kurtarabilmiş değillerdir. 1997'de sırasıyla yüzde 7.9 ve 8.6 büyüyen Endonezya (46) ve Malezya (27) ekonomileri 1998'de yüzde 15.9 ve yüzde 5.5 oranında küçülmüşlerdir. Tayland (34), Filipinler (32) ve Güney Kore'nin (38) durumları da farklı değildir. Şimdilik finansal piyasalarda krizin bittiği söylenebilmekle birlikte açığı kapatmanın ve yeniden canlanmanın biraz zaman alacağı görülmektedir. Finansal sistemlerinin reformu, kurumsal borçların temizlenmesi ve büyük holdinglerin yeniden yapılanması kısa sürede gerçekleşemeyecektir.

VI.1998 yılı genel anlamda Anglo Saksonların yılı olmuştur. Deregülasyon, özelleştirme, şirketlerin yeniden yapılanması ve yeni kamu yönetimi olarak ifade edilen Anglo Sakson modeli rekabet yarışına damgasını vurmuştur. Bir numaradaki A.B.D.'nin ardından İrlanda (11), Kanada (10) ve Avusturalya (12) oldukça iyi bir yılı ardında bırakmışlardır. İrlanda yüzde 9.1, Kanada yüzde 2.8 ve Avusturalya Asya'ya rağmen yüzde 4.7 büyümüştür. Sadece Yeni Zellanda (20) hayal kırıklığı yaşatmıştır. Yeni Zellanda 1995'da onuncu sıradaydı. Onüçüncü sıradaki İngiltere kıta Avrupasının tersine farklı bir ekonomik trend izlemektedir. Başlangıçta yükselen trend şimdilerde iktisadi yavaşlamaya dönmüştür. 1998'deki ekonomik büyümesi yüzde 1.3 olarak gerçekleşmiştir.

VII. 1998'deki iyi performanslarına rağmen Avusturya (19), Fransa (21) ve Belçika'yı (22) en iyi temsil eden kelime istikrar. Bu ülkelerin ekonomileri geçtiğimiz yıl sırasıyla yüzde 2.7, 2.9 ve 2.2 oranlarında büyüdü. Söz konusu ülkelerin şirketlerinde yaşanan başarılı yeniden yapılanmaya rağmen, rekabetçi ortamları temelde hayli güçlü devlet yapısına dayanmaya devam etmektedir. Örneğin Fransa'da devlet her dört kişiden birini istihdam etmektedir. Sonuçta bu ülkelerde direkt ve dolaylı vergilerin GSMH'ya oranı itibariyle vergi baskısı dünyanın en yüksek rakkamları arasına

girmektedir Oranlar Avusturya'da yüzde 43.9, Fıransa'da yüzde 45.6 ve Belçika'da yüzde 45.9'dur.

VIII. Akdeniz ülkeleri farkı performans göstermektedir. Ispanya (23) ve Portekiz'in (28) ekonomileri 1998'de sırasıyla yüzde 3.8 ve yüzde 4.0 oranlarında büyümüştür. Altyapı sorunlarına rağmen rekabetçi yapılarını güçlendirmiş gözükmektedirler. İtalya ise otuzuncu sırada istikrarını korumaktadır. Devlet reformu ve yüksek iç borçlar temel ilgi alanları olarak göze çarpmaktadır. Euro'ya katılmak için gösterdiği performansın belki de bir bedeli olarak İtalyan ekonomisi geçtiğimiz yıl ancak yüzde 0.9 büyüyebilmiştir. İsrail ekonomisi resesyondan çıkma eğilimi göstermektedir. 1998'de yüzde 1.4 büyüyebilmiştir. Türkiye ise IMD listesinde dünya rekabet yarışında otuz yedinci sıradadır. Geçtiğimiz yıl yüzde 0.7 büyüyen ekonomisi ile hızını kesmek zorunda kalmıştır. Enflasyon ise yüzde 64 gibi olağanüstü seviyelerde seyretmektedir. Bu özelliği bile Türkiye'ye anakronik bir bakış açısı kazandırmaktadır. Dünya ülkelerinin deflasyondan, yani daha da düşen fiyatlardan yakındığı bir dönemde yüksek enflasyonla yaşamak adeta farklı bir zamanda yaşamakla eş tutulmaktadır. IMD'nin anakronizm olarak kullandığı kelimenin sözlük anlamı ise şu:"tarih hatası, bir şahıs veya olayı gerçek devrinden başka bir tarihte gösterme". Komşumuz Yunanistan otuz birinci sırayla yarışta yerini alırken rekabetçi özelliğini artırmış gözükmektedir. Yunan ekonomisi 1998 yılında yüzde 3.8 oranında büyümüştür.

IX. Asya krizinin başlattığı domino etkisinden en fazla nasiplenenlerin başında Latin Amerika ülkeleri geldi. Toplam talebin düşmesi özellikle emtia ürünlerine bağımlı ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Emtia fiyatları bir önceki yıla göre yüzde 15 daha fazla düşüktür. Latin Amerika ülkelerinin kendi iç sorunlarının yanısıra sözkonusu trenden olumsuz etkilenmemesi düşünülemez. Otuz beşinci sıradaki Brezilya bölgenin en büyük ekonomisi. Ama devlet borçlarının çözülemeyen durumu belirsizlik yaratmaya devam etmektedir. Şili (25) ve Arjantin (33) görece istikrarlı ülkeler olarak göze çarpmaktadır. Diğer taraftan her iki ülke ekonomisi dolarizasyona teslim görüntüsü çizmektedir. Dolarizasyon, yerli paranın yerini giderek daha fazla Amerikan dolarına bırakmasını ifade etmektedir.

Bayrağı halen en önde taşıyan ülke A.B.D'dir. Onu Kuzey Avrupa ülkeleri ile diğer Anglo Sakson ülkeleri izlemektedir. Asya ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunun nefesleri kesilmiştir.

Kolombiya (43) ve Venezuela (45) ekonomileri ciddi bir resesyona girmişlerdir. Ekonomileri sırasıyla yüzde 5.0 ve yüzde 8.2 oranında küçülmüştür. Meksika (36) ekonomisi ise geçtiğimiz yıl yüzde 2.4 büyümeyi başarmıştır.

X. Orta Avrupa ülkeleri içerisinde en parlak olanı Macaristan. 1995'de kırkbirinci sırada olan Macaristan şimdilerde yirmialtıncılığa kadar yükseldi. Ekonomisinin geçtiğimiz yıl yüzde 5.2 büyümesi bunun en önemli nedeni. Enflasyon ise yüzde 9.3 ile yakından izlenmesi gereken bir gösterge niteliğini koruyor. Çek cumhuriyeti (41) ciddi bir resesyon geçirdi ve ekonomisi yüzde 4.1 oranında küçüldü. Polonya (44) ise yüzde 6 oranında büyümesine rağmen performansında çok fazla bir ilerleme gösteremedi. Kamu sektörünün baskın yapısı, zayıf bir finansal sektör ve sınırlı nitelikli eleman sayısı temel sıkıntı noktalarını oluşturmaktadır. Daha doğuya uzanıldığında yeni iktisat tarihinin en zor dönemlerinden birini geçirmekte olan Rusya görülmektedir. Rusya (47) ekonomisi geçtiğimiz yıl yüzde 8.2 oranında küçülürken; enflasyon oranı yüzde 103 olarak gerçekleşti. Ayrıca ruble büyük değer kaybına uğrarken yabancı döviz rezervleri tüm zamanların en düşük değeri olan 10.9 milyar dolar kadar düştü. Rusya açısından 1999 yılında en önemli sorun borçlarının yeniden yapılanması olacaktır. İçerde ve dışardaki siyasi belirsizlikler bunun kolay olmayacağını göstermektedir.

Sonuç olarak rekabet yarışını kısaca değerlendirdiğimizde görülmektedir ki; Asya krizi, Japonya hariç diğer zengin ve gelişmiş ülkelere dokunamamıştır. Bayrağı halen en önde taşıyan ülke A.B.D'dir. Onu Kuzey Avrupa ülkeleri ile diğer Anglo Sakson ülkeleri izlemektedir. Asya ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunun nefesleri kesilmiştir. Hatta Asya ülkelerinden bazıları düşmüş yeniden kalkmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin ise yarışta olup olmadığı sorusu daha anlamlıdır. Bir çok açıdan anakronik özellikler sergileyen Türkiye adeta yanlış zamanda yanlış yerde koşmaktadır.

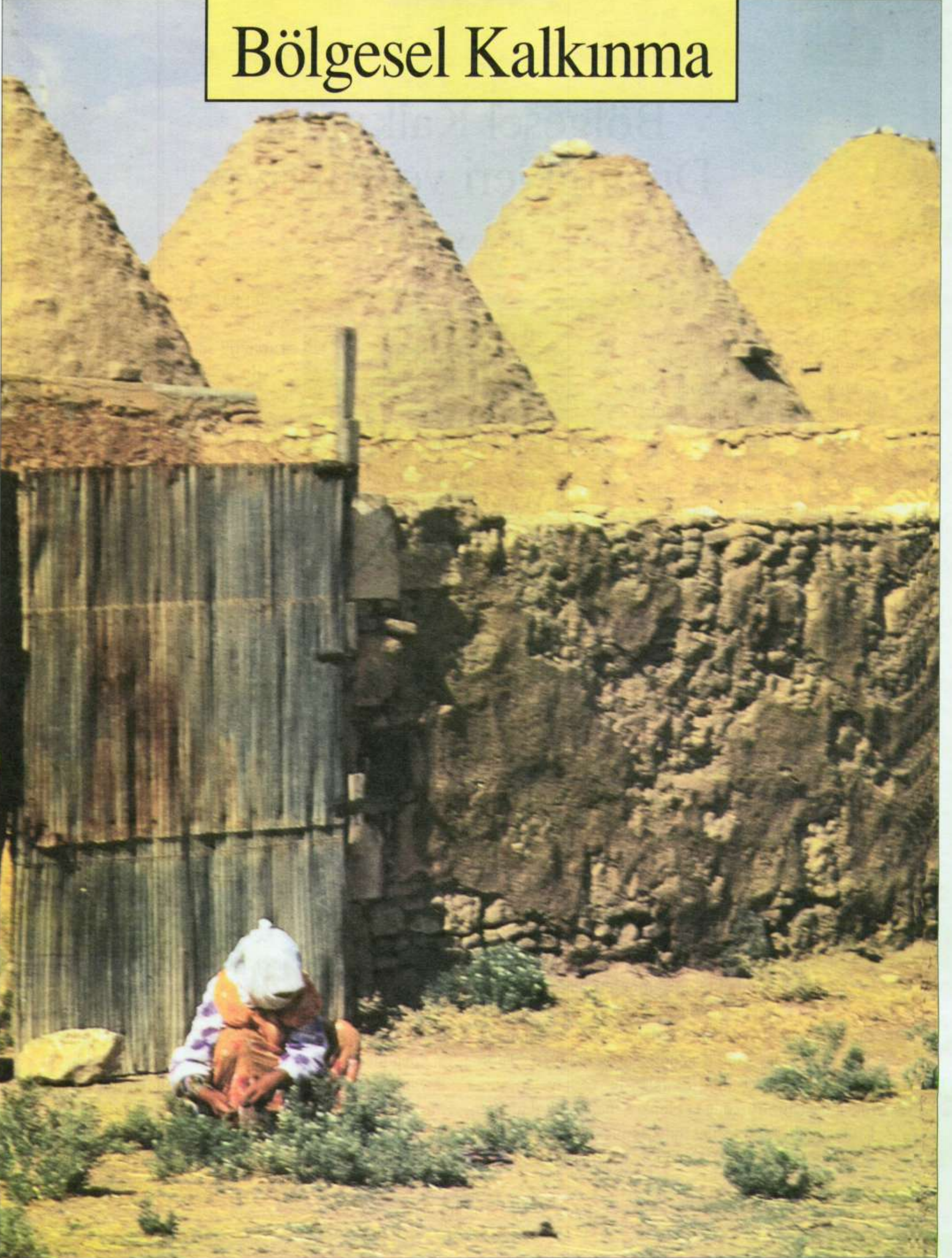
Dünya Rekabet Yarışı 13 Nisan 1999 itibariyle Sıralama

	1999Puanı	1999	1998	1997	1996	1995
A.B.D.	100	1	1	1	1	1
Singapur	86.04	2	2	2	2	2
Finlandiya	82.96	3	5	4	10	18
Lüksemburg	81.20	4	9	10	8	-
Hollanda	81.06	5	4	6	7	8
İsviçre	80.11	6	7	7	9	5
Hong Kong	79.67	7	3	3	3	3
Danimarka	77.53	8	8	8	5	7
Almanya	76.72	9	14	14	10	6
Kanada	76.47	10	10	10	12	13
İrlanda	76.36	11	11	15	22	22
Avusturalya	76.18	12	15	18	21	16
Norveç	74.38	13	6	5	6	10
İsveç	74.29	14	17	16	14	12
İngiltere	74.20	15	12	11	19	15
Japonya	73.92	16	18	9	4	4
İzlanda	72.73	17	19	21	25	25
Tayvan	72.08	18	16	23	18	14
Avusturya	71.34	19	22	20	16	11
Yeni Zellanda	71.24	20	13	13	11	9
Fransa	70.76	21	21	19	20	19
Belçika	70.14	22	23	22	17	21
İspanya	69.40	23	27	25	29	28
İsrail	67.80	24	25	26	24	24
Şili	66.84	25	26	24	13	20
Macaristan	63.46	26	28	36	39	41
Malezya	62.58	27	20	17	23	23
Portekiz	62.22	28	29	32	36	32
Çin	61.02	29	24	27	26	31
İtalya	59.98	30	30	34	28	29
Yunanistan	57.18	31	36	37	40	40
Flipinler	55.05	32	32	31	31	36
Arjantin	53.76	33	31	28	32	30
Tayland	53.27	34	39	29	30	27
Brezilya	53.08	35	37	33	37	38
Meksika	52.57	36	34	40	42	42
Türkiye	**52.31**	**37**	**33**	**38**	**35**	**35**
Güney Kore	52.05	38	35	30	27	26
Hindistan	49.95	39	41	41	38	37
Slovenya	49.88	40	-	-	-	-
Çek Cumhuriyeti	48.80	41	38	35	34	39
Güney Afrika	48.36	42	42	44	44	43
Kolombiya	48.08	43	44	42	33	33
Polanya	47.80	44	45	43	43	45
Venezuela	46.96	45	43	45	45	44
Endonezya	41.98	46	40	39	41	34
Rusya	37.78	47	46	46	46	46

Kaynak: IMD, World Competitiveness Yearbook, 1999

DOSYA

Bölgesel Kalkınma

DOSYA

Bölgesel Kalkınma Dinamikleri ve Türkiye

Kamil YİĞİT

Giriş

Türkiye gibi ekonomide devletin payının büyük ve belirleyici olduğu bir ülkede, devlet tarafından yapılan kalkınma planları büyük bir önem taşıyor. Fransa'dan bula bula jakobenliği ithal etmek isteyen eski tüfeklere burada bir hatırlatmada bulunmak istiyorum: Fransa'da ekonominin yüzde 75'den fazlası özel sektörün elindedir. Gelişmiş ülkelerde genellikle durum böyledir. Türkiye'de ise koparılan onca özelleştirme fırtınasına karşılık, durum tersinedir. Devlet ekonominin en büyük patronudur. Bu durumda, çeşitli aralıklarla yapılan planların, üretilen modellerin anlamı daha büyüktür.

Çeşitli sektörlere yönelik teşvik programlarının yanı nda, dış ticaret destekleri ve bölgesel kalkınma modelleri bulunmaktadır. İşte biz bu dosyamızda genel kalkınma planlarının yanında özellikle ekonomik açıdan desteğe muhtaç olan bölgelerimiz için ortaya konan projeleri, modelleri değerlendirmek artı ve eksileriyle ortaya koyarak pratikte okuyucularımıza ve ilgili makamlara ipucu verecek verileri ve görüşleri sunmak istiyoruz.

Daha çok planlı ekonomilerin kalkınma programlarına benzeyen beş yıllık planlardan sonra şimdi 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı sürecindeyiz. Fakat planların uygulamasındaki istikrar ve alınan sonuçlardaki başarı açısından geçtiğimiz yirmi yıla Özal damgasını vurdu. Kimisine göre devleti küçülten, kimisine göre ise daha da büyülten Özal devrinin belirgin özelliği bir durgunluk değil, bir hareket ve sıçrama dönemi olmasıydı. Rakamlar, ticaret ve üretim hacimleri daha önce rastlanmayan ölçüde büyüdü, sınırlar açıldı, Türk girişimcisi Türkiye'nin geleneksel atmosferinden başka havaları solumaya başladı. Bu konuda oldukça maharetli olduğunu, Dünyanın her yerine ulaşabileceğini, alıp satabileceğini gösterdi. Dünya ilk defa, maddi sıkıntılar yüzünden ülkesini terk etmiş işçi hüviyetinde değil, iş adamı hüviyetindeki Türklerle tanıştı.

Bu gelişmelerin sadece merkezi planlamaya bağlı olduğunu söylemek mümkün değildi. Çünkü merkezi bir planlama her zaman vardı. Planları uygulayacak pratik, işlevsel, faydacı bir iradeye de ihtiyaç vardı. Özal devri bu iradenin duruma hakim olduğu devir oldu. Bu dönemde başta DPT olmak üzere planlama kurumları büyük önem kazandı, ülkenin iktisadi, sosyal, siyasi, stratejik hedefleri dünya ölçeğinde ortaya konmaya başlandı.

Halkın siyasi, ekonomik, bilimsel katılımı teşvik edilerek artırıldı. İnsanların kendi bölgeleriyle ilgili atılan adımlarda daha etkili katılım sağlanmaya çalışıldı. Kısa orta ve uzun vadeli hedefler daha bir önem kazandı. Batı dünyasıyla olan ilişkilerde de "yardım almak değil ticaret yapmak istiyoruz" sloganıyla adeta Batıya kafa tutulan dönem, bu dönem oldu.

Daha sonra yaşanan ekonomik durgunluk ve gerileme sürecinde pek çok şey gibi planlamanın da uygulamaktan uzak, hantal devlet bürokrasisi faaliyetine doğru çekildiğini görüyoruz. Oysa yaşanan bütün siyasi veya ideolojik kaosa rağmen ülkedeki iktisadi hayat devam etmektedir. Çeşitli devlet kurumlarının ekonomiye katkıları, teşvik proğramları, aksamalarla birlikte yürürlüktedir. Biz burada makro stratejilerde değil işte bu projelerde ve ekonomik verilerde yoğunlaşmak isti-

yoruz.

Çeşitli sektörlere yönelik teşvik programlarının yanında, dış ticaret destekleri ve bölgesel kalkınma modelleri bulunmaktadır. İşte biz bu dosyamızda genel kalkınma planlarının yanında özellikle ekonomik açıdan desteğe muhtaç olan bölgelerimiz için ortaya konan projeleri, modelleri değerlendirmek artı ve eksileriyle ortaya koyarak pratikte okuyucularımıza ve ilgili makamlara ipucu verecek verileri ve görüşleri sunmak istiyoruz.

Kalkınmada öncelikli yöreler ve iller vardır. Buralarda iş kurmak isteyenler için tanınan kolaylıklar vardır. Organize Sanayi Bölgeleri gibi uygulamalar vardır. Bir de GAB, DAB ve Karadeniz bölgesine yönelik kapsamlı projeler söz konusudur. Bunların kimisi uygulama halinde, kimisi henüz proje aşamasındadır.

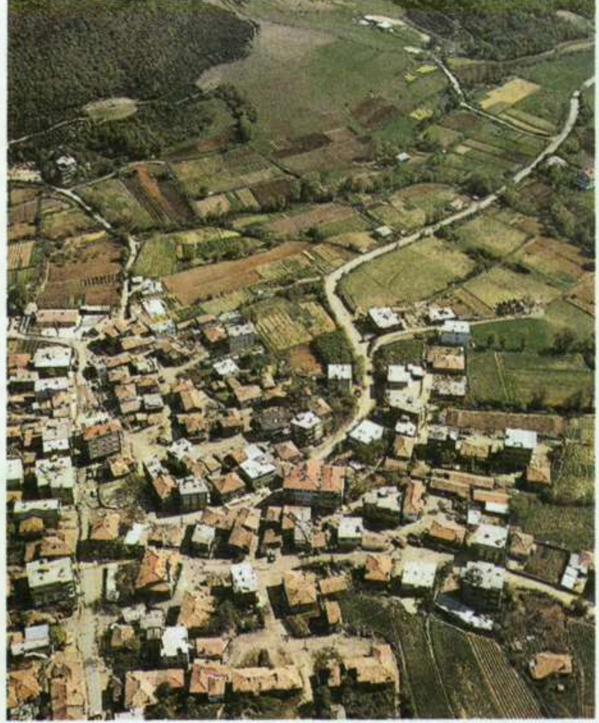
Buradaki görüş ve verilerin mevcut projelere de olumlu katkı sağlayacağını ümit ediyoruz. Nereden nereye geldikleri üzerine, başarı ve eksikleri üzerine ipuçları vermeye çalışıyoruz.

Stratejik Hedefler

DPT öncülüğündeki planlama organları Türkiye'nin önümüzdeki 10 - 20 yıllık dönemde dünyanın en etkili ülkeleri arasında yer almasını hedefliyor. Bu hedefe ulaşma duygusunun 63 milyon vatandaşımız tarafından paylaşılması bekleniyor. Bunun ancak devlet-millet yakınlaşmasının sağlanmasıyla mümkün olabileceği açıktır. Bunun için öncelikle ülkenin ekonomik tablosunun insanlara ulaştırılması gerekiyor. Geniş kitleler ekonomi içindeki rollerini bu şekilde daha iyi tayin edebilecektir. Sosyal gruplarını, bölgelerindeki ve yerleşim merkezlerindeki ihtiyaçlarını, önceliklerini bilecek, uygulama ve karar alma yönünde adım atabilecektir. Siyasi, sosyal veya ekonomik tercihlerini daha bilinçli bir şekilde yapabilecektir.

İktisadi hedeflerin ortaya konması kadar bunlara ulaşmak için en geniş koordinasyonun sağlanması da önemlidir. Kaynaklar rasyonel ve dengeli bir şekilde dağıtılıyor mu, uygulama etkin bir şekilde kontrol edilebiliyor mu, vatandaş açısından ne gibi sonuçlara varılıyor bunlar çok önemlidir.

Kalkınma planlarının karakteristik bir özelliği, demokratik ve ekonomik katılımın en geniş bir şekilde sağlanması. Fakat Özal devrinden bu yana seyreden trend, devletin öne çıktığı, katılımın daraldı bir hedefe yöneliyor. Tabi bu uygulamada böyle. Yoksa, her türlü plan, Türkiye'nin jeostratejik öneminden yola çıkıyor, doğal ve tarihi kaynaklar, tarihi birikim, kültürel zen-

ginlik ve önümüzdeki on yıl içinde bölge ve dünya ölçeğinde etkinliğinin artırılması gibi faktörler büyük önem taşıyor.

Hedeflere ulaşmanın en önemli koşulları arasında saydamlık, çoğulcu ve katılımcı ekonomik ve demokratik anlayış, kalite ve istikrar, bilim, kültür, sanat ve ekonomide etkileşim içindeki bir toplumsal hayat önemini koruyor.

Anadolu'nun, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun gelişmesi de ancak olaya Dünya ve Türkiye ölçeğinde bakılmasıyla mümkün görünüyor. Yani geniş bir perspektif istiyor. Bu yapılmazsa, bir yere sağlanan teknolojik imkanlar kısa zamanda kullanışsız hale gelebilir, yapılan yatırım karşılığını bulamaz, kaynak ve emek kaybı olur. Bu nedenle kaynaklar ve enerji bu bölgelerimiz için toplumun tamamı dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Kalkınmada geri durumda olan bölgelerimiz için stratejiler oluşturulurken insan, finans ve doğal kaynakların yanı sıra sosyal kaynakları da dikkate almak gereklidir. Sosyal kaynak, bölge insanının ekonomik ve kültürel birikimi anlamına gelir. İnsanların katılımı ve istikrarın sağlanması açısından bunların göz ardı edilmemesi şarttır.

Planlama yaklaşımlarında bunlar yer almakta fakat uygulamada pek dikkate alınmamaktadır. Fakat biz yine de kalkınmayla planlama arasındaki bağlantıyı kurmak için bunları tanıtmak niyetindeyiz. Devletin planlama organlarının kodladığı iki tane stratejik hedef ve

model mevcuttur.

Bunlardan birincisi olan TC 2007 - 15'in anlamı şudur : Türkiye önümüzdeki 10 yıl içinde Dünya sistemini en çok etkileyen ilk 15 ülke arasında yer alacaktır. Etkinlik derken, sosyal hayatın bütün unsurları -bilimsel, teknolojik, askeri, kültürel vs- kastedilmektedir. İkinci model kodu : TC 2017 - 9. Bu da Türkiye'yi önümüzdeki 20 yıl içinde Dünyanın en etkili 9 ülkesi arasına sokma amacını ifade etmektedir. Özal devrinde ortaya konduğu izlenimini veren bu hedeflere bakıldığında, günümüz ekonomi politikaları nın daha pasif ve kapalı bir seyir izlediği anlaşılıyor.

Sosyo kültürel çevrenin dinamik etkileri ticari veya sanayi yığılmasına yol açabilmektedir. Buna da İtalya'dan ayakkabı endüstrisinin merkezi olan Montebelluna örnek gösterilebilir. İlkemizde tekstil, özellikle de havlu ve bornoz üretiminin yoğunlaştığı Denizli örnek verilebilir.

Dünyada Bölgesel Kalkınma

Dünyada yayımlanan ekonomik veriler ve bunlara bağlı oluşan literatürde bölgesel kalkınma konusunda bağımsız bir alan yoktur. Bölgesel kalkınma veya kalkı nma bölgelerinin oluşumu konusunda iki temel eğilim üzerinde durulabilir. Yukarıdan aşağıya belirlenen kalkınma ortamları ve aşaıdan yukarıya oluşan gelişme bölgeleri.

Yukarıdan aşağıya gelişme, kalkınma planlarına bağlı olarak devletlerin sağladığı teşvikler, belirli bir amaca yönelik Organize Sanayi Bölgeleri kurma politikaları veya özel sektörün çeşitli amaçlarla üretim merkezlerini belli merkezlerde yoğunlaştırmaları olabilir. Yukarıdan aşağıya planlanan kalkınma bölgelerine örnek vermek gerekirse, Bursa, Tekirdağ, Bilecik, Kocaeli, Gebze sayılabilir. Buralarda yer seçimleri planlı olarak yapılmıştır.

Yurt dışında da benzeri örnekler vardır. ABD'deki Tenessee Valley, İtalya'da Mezzogiorni, Güney Kore'de Kumi ve Ansan bölgeleri gibi. Yine ABD'deki Silikon Vadisi ile Malezya'daki Multimedia Koridoru projeleri bu kapsama alınabilir. Yer seçimi yapılmış ve planlı olarak bu kalkınma projeleri uygulanmıştır. Türkiye'nin daha spesifik modelleri, en başta GAB projesi olmak üzere bir çok ilimizde görülen Organize Sanayi Bölgeleridir. Bir de DAB gibi henüz projesi oluşum halinde olan modeller vardır ki biraz sonra bu modelleri tanıtmaya çalışacağız.

ABD gibi özel sektöre dayanan bir ekonomide bile gayrımenkulün dev şirketleri, endüstri bölgesi kurma ve işletme konusunda belirliyici bir rol oynamakta yukarıdan aşağıya bir kalkınma stratejisi uygulamaktadır.

Aşağıdan yukarıya doğru oluşan kalkınma örneklerinde ise tarihi ve coğrafi faktörler öne çı kmakta, bunlar başlangıç avantajını oluşturmaktadır. Sosyo kültürel çevrenin dinamik etkileri ticari veya sanayi yığılmasına yol açabilmektedir. Buna da İtalya'dan ayakkabı endüstrisinin merkezi olan Montebelluna örnek gösterilebilir. İlkemizde tekstil, özellikle de havlu ve bornoz üretiminin yoğunlaştığı Denizli örnek verilebilir. Buralarda yukarıdan aşağıya bir yönlendirme söz konusu değildir. Beşinci Ulusal İktisat Kongresi Sempozyumu (Ankara 1998) bildirilerinde bu konularda bilgi bulmak mümkündür. Özellikle C. Küçüker'e ait Kentsel Büyüme Dinamikleri'ne bakılabilir.

Görüldüğü gibi kalkınma ve büyüme merkezleri çeşitli nedenlerle belli coğrafi merkezlerde yoğunlaşmaktadır. Bütün ülkelerde sanayi, ticaret veya tarım ağırlıklı gelişme havzaları söz konusudur. Almanya'da Ruhr, İtalya'da Po havzası, bizdeki Marmara havzasına tekabül etmektedir. Bölgesel kalkınmanın nedenleri kapsamında Marshall geleneğindeki "endüstriyel bölgeler"den söz edebiliriz. Bu konuda Batı kaynaklarında geniş bilgi bulunabilir.

Bir bölgeye veya merkeze kalkınma avantajı sağlayan nedenler konusunda üç önemli görüş mevcuttur : Bunlardan birincisi coğrafi imkanlarla ilgilidir. Yerleşim yeri doğa şartları ve hammadde kaynakları açısından avantajlıdır. Uzun bir zaman sürecinde burada endüstriyel bir yığılma meydana gelmiştir. Mekan avantajları endüstrilerin burada yer seçmesini sağlamı ştır. Birbirine bağlı endüstriler yatay ilişkiler sonucu bölgesel yoğunluğu artırır. Yani tamamlayıcı endüstriler birbirini çağırarak bir gelişmeyi sağlamıştır.

İkinci olarak üretim maliyetiyle ilgili faktörlerin getirdiği avantaja bağlı olarak bir bölgede endüstriyel yığılma meydana gelebilir. Coğrafi yakınlık burada önemli bir belirleyici durumundadır. Yerel bağlantılar, endüstriyel ve ticari bağları geliştirmiştir.

Üçüncü olarak, belli bir çevredeki sosyal ve kültürel faktörler gelişmeye yol açabilir ki buna ekonomi bilimciler sosyal sermaye adını veriyorlar. Belli merkezlerde yoğunlaşan uzmanlaşma alanlarının temelinde işte bu bilgi birikimi yatar ki ekonomik coğrafya kapsa-

mında kabul edilen en kritik unsur budur. Belli sektörlerde uzmanlaşmış sanayi bölgelerinin oluşmasında yerel öğrenme süreci önemli bir rol oynamaktadır. Buna sanayi altyapısı veya geleneği diyebiliriz.

Bu ortamlarda bilgi temelini ve performansını yükseltme eğiliminde olan firmalar, uzun vadede başarılı bir çizgi göstermektedir. Sanayi merkezlerinin oluşmasında bu öncü firmalar büyük rol oynamaktadır. Onların öncü tecrübeleri bir bakıma paylaşılmakta bir çok firma onun açtığı yoldan gidebilmektedir. Bu firmalar bir yandan rekabet ortamı yaratmakta, öte yandan bölgesel dayanışmaya ön ayak olmaktadır.

Bu gerçekten hareketle Doğu Anadolu'da, Erzurum, Van, Elazığ gibi ekonomik anlamda dinamik illerimizde bu tür öncü firmaların ortaya çıkması için teşvikler ve vergi muafiyetleri uygulanmaktadır. Son yı llarda vergi muafiyetlerinde artış sağlanmıştır.

Genel olarak bakıldığında Doğu bölgelerimizde endüstri merkezleri oluşumu göremiyoruz. Bunun nedenleri sıralanabilir. Fakat bölge genel ve köklü bir bölgesel kalkınma planına ihtiyaç duymaktadır. Bu planlamanın ve uygulanacak projelerin yardım şeklinde değil, yönlendirici nitelikte, yerel özel sektörü destekleyici bir yapıda olması gerekir.

Sanayi yığılması beraberinde kentleşmeyi getirdiği için kent gelişimiyle sanayileşmenin birlikte düşünülmesi ve planlanması gerekiyor.

Ekonomik coğrafya kent ekonomilerini araştırıyor ve kentlerin oluşumundaki belirleyici faktörleri ortaya koyuyor. Bunlar kentin iç şartlarıyla ilgili olabilir, kent yakınlarındaki sanayi oluşumlarıyla ilgili olabilir, başka siyasi veya sosyal temelleri olabilir. Sonuçta Yerelleşme Ekonomileri ve Kentleşme Ekonomileri gibi bir ayırıma gidiyor. Yerelleşme ekonomilerinde daha önce sözünü ettiğimiz gibi belli endüstrilerde bir uzmanlaşma ve buna bağlı bir kümelenme söz konusudur. Tarihsel anlamda tekstil sektöründe uzmanlaşan İngiltere'deki Manchester kenti, bilgisayar endüstrisinin odaklaştığı Silicon Valley yerleşim bölgesi böyledir. Türkiye'de ise 200 kadar havlu imalatçısının bulunduğu Denizli'yi örnek vermiştik.

Kentleşme ekonomilerinde ise belli bir sektörde uzmanlaşma değil, kentsel ekonominin bütünüyle büyük ölçeklere ulaşması söz konusudur. Bundan bir sektör değil, kent içinde faaliyet gösteren tüm firmalar, ekonominin aktörleri yararlanır. Burada birbirleriyle pek ilişkisi olmayan sektörler ve faaliyet alanları söz konusudur.

Bölgeler Arası Bir Karşılaştırma

Bölgelerin sosyo ekonomik yapılarıyla ilgili elimizde bulunan tüm veriler, özellikle Doğu Anadolu Bölgesinin son sırada olduğunu göstermektedir. Doğu Anadolu aynı zamanda nüfusu en az olan bölgemizdir. Nüfus yoğunluğu da burada en düşük seviyededir. Bebek ölüm oranı en yüksek bölgemizdir. Kırsal nüfus başına tarımsal üretim değeri, sanayide çalışan iş gücü oranı, kişi başına banka mevduatı, kişi başına teşvik belgeli yatırım gibi göstergeler bakımından yedi bölgemizin içinde en son sırada yer almaktadır.

İstatistiklere göre Türkiye nüfusunun yüzde 9 kadarı Doğu Anadolu'da yaşamaktadır. Bu oran Marmara Bölgesin'de yüzde 25.9, İç Anadolu da yüzde 16.8, Ege'de yüzde 13.6, Akdeniz de 12.7, Karadeniz'de yüzde 12.5, Güneydoğu'da yüzde 9.6 dır.

1990-1997 dönemi için nüfus artış hızlarına baktığımızda Marmara Bölgesi'nin yüzde 28.3 ile yine ilk sırada yer aldığını görüyoruz. Güneydoğu Anadolu Bölgesin'de bu oran yüzde 21.9, , Akdeniz Bölgesi'nde yüzde 17.8, Ege Bölgesinde yüzde 16.6, İç Anadolu Bölgesinde yüzde 8.3 tür. Fakat aynı dönemde Doğu Anadolu da nüfus artış oranı yüzde 5.9 da kalmıştır. Karadeniz Bölgesi'nde ise bu dönemde artış değil, bir nüfus azalması kaydedilmiştir. Azalma oranı yüzde 5.9 dur.

Doğu Anadolu aynı zamanda en fazla göç veren bölgemizdir. Göç veren diğer bölgeler sırasıyla Karadeniz, Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgeleridir. Doğu Anadolu illerinin tamamı göç vermektedir. Bu açıdan yapı labilen tespitlere göre 90'lı yılların başında en az göç veren illerimiz Hakkari, Van ve Elazığ'dır. En çok göç verenler ise sırasıyla Kars, Tunceli ve Erzurum olmuştur.

Doğu illerimizden gelişmiş bölge ve illere doğru olan göç büyük sermaye ve yetişmiş insan gücü kayıplarına yol açmakta ve sonuçta bölgeyi daha da yoksul hale getirmektedir. Bölge de yaşayan insanlar yoğun bir şekilde göç etme arzusu taşımaktadır. Bunun nedenleri arasında işsizlik, can ve mal güvenliği, coğrafi şartların getirdiği zorluklar, daha yüksek bir hayat standardı içinde yaşama arzusu sayılabilir. Sonuç olarak şu anda Marmara Ege ve Akdeniz Bölgeleri yoğun olarak göç almakta, Doğu Anadolu, Karadeniz, Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgeleri göç vermektedir. DİE verilerine göre 1983-96 döneminde Doğu Anadolu bölgesinin gelirlerindeki artış oranı yüzde 2.3'dür ki bu oran, diğer bölgelerin artış hızının çok altındadır. Aynı dönemde Doğu Anadolu'nun Türkiye'nin GSYİH'na kat-

kısı yüzde 4.4 den yüzde 3.3'e düşmüştür.

GSYİH tablosuna baktığımı zda aldıkları pay itibariyle Marmara Bölgesi yüzde 37.4 ile ilk sı rada yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesinin aldığı pay ise yüzde 3.3 oranındadır. Karşılaştı rma açısından diğer bölgelere bakmamızda fayda var : Ege Bölgesi yüzde 17.1, İç Anadolu yüzde 15.7, Akdeniz Bölgesi yüzde 11.9, Karadeniz Bölgesi yüzde 9.3, Güneydoğu Anadolu Bölgesi yüzde 5.2.

Tarım ve hayvancılık sektörü açısından Doğu bölgelerimiz büyük bir potansiyele sahiptir. Bugüne kadar bu bölgenin illerine özgü çeşitli projeler uygulamaya konmuştur. Fakat gerek tarım, gerek hayvancılığın gelişmesine yönelik projeler geçtiğimiz yıllarda teröre bağlı olarak yaşanan kaos ortamında ya durmuş ya da gerektiği gibi uygulanamamıştır.

GSYİH bakımından Marmara ilk sırada yer alırken, Doğu Anadolu Bölgesi son sıradadır. Kalkınma amaçlı olarak verilen teşviklerin çoğu Marmara Bölgesi'ne gitmektedir. 1983-1997 döneminde yapılan teşvik belgeli yatırımların yüzde 2.8'i Doğu Anadolu Bölgesinde yer alırken, en yüksek pay yüzde 40.4 ile Marmara Bölgesi'ne aittir. Aynı dönemde Türkiye genelinde verilen parasal teşviklerin yüzde 14.1'i Doğu Anadolu'ya gitmiştir.

83-96 döneminde bütçe gelirleri açısından Doğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu ile birlikte son sırada yer almıştır (Her ikisi yüzde 1.6). Aynı dönemdeki kamu yatırım harcamalarına bakıldığında Marmara Bölgesi'nin birinci sırada yer aldığını görüyoruz. Harcamalardaki payı yüzde 22.1'dir. Onu yüzde 20.2 ile Ege, yüzde 19.5 ile İç Anadolu izlemektedir. Diğer bölgelerin payları da şöyle sıralanıyor: Akdeniz yüzde 11.8, Güneydoğu yüzde 10.1, Karadeniz yüzde 9.3. Doğu Anadolu ise yüzde 6.9 ile yine son sıradadır.

Hekim başına düşen insan sayısı da kalkınmanın önemli göstergeleri arasında kabul edilmektedir. Bu açı dan bakıldığında 1983 ile 1995 arasında büyük gelişme kaydedilmiştir. 1983 de hekim başına 3.645 kişi düşerken 1995 de bu sayı 1.790'a düşmüştür. Aynı yıllar arasında Doğu Anadolu'da hekim başına düşen insan sayısı 3649 dan 1.511'e düşmüştür. Yani Türkiye genelinden daha iyi bir duruma gelinmiştir.

Türkiye deki tüm yatak sayısının yüzde 65.7si Marmara Bölgesi'nde iken bu oran Doğu Anadolu da yüzde 3.4 ile son sıradadır. Diğer bölgelerin payları yüzde 10'un altındadır. Okullaşma oranına bakıldığında da Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun sıralamadaki yeri pek değişmemektedir. Kentte yaşayan nüfus oranı Türkiye genelinde yüzde 60'ın üzerindedir. Fakat Doğu Anadolu'da bu oran yüzde 43 civarındadır. Marmara'da ise yüzde 80'i bulmaktadır.

Doğu Anadolu'daki tarım işgücünün toplam işgücü içindeki payı yüzde 70 iken sanayi iş gücünün payı yüzde 5, hizmetler sektörü payı ise yüzde 25 tir. Bölgede tarım sektörünün hakimiyeti çok açıktır.

Doğu bölgelerimizin ekonomik ve sosyal göstergeleri hakkı nda ipuçları verdikten sonra şimdi sektörleri teker teker ele alabiliriz :

Tarım ve Hayvancılık

Tarım ve hayvancılık sektörü açısından Doğu bölgelerimiz büyük bir potansiyele sahiptir. Bugüne kadar bu bölgenin illerine özgü çeşitli projeler uygulamaya konmuştur. Fakat gerek tarım, gerek hayvancılığın gelişmesine yönelik projeler geçtiğimiz yıllarda teröre bağlı olarak yaşanan kaos ortamında ya durmuş ya da gerektiği gibi uygulanamamıştır. Erzurum çevresinde uygulamaya konulan Kırsal Kalkınma Projesi Muş ve Bingöl gibi bazı illerimizde de uygulanmak istenmiş fakat gerçekleşmemiştir.

Biraz önce verdiğimiz ekonomik göstergelerde alt düzeylerde yer alan Doğu Anadolu Bölgesi dağlık bir araziye sahip olmakla beraber yine de arazinin yüzde 19'u tarıma elverişli bir durumdadır. Ayrıca Türkiye geneline göre düşündüümüzde bütün çayır ve mera arazilerinin yüzde 35'i bu bölgededir. Bu da hayvancılık potansiyelini gözler önüne sermektedir. Hayvancılık açısından baktığımızda, ülkemizdeki bütün küçük baş hayvanların yüzde 35'i, büyük baş hayvanların ise yüzde 21.8'i Doğu Anadolu Bölgesindedir.

Hayvansal üretim açısından ise durum aynı değildir. Büyükbaş hayvanlara ait et üretimindeki payları yüzde 7.9, süt üretimindeki payları yüzde 31.6'dır. Küçükbaş hayvanlarda ise bu oranlar sırasıyla yüzde 9.4 ve yüzde 15'tir.

Hayvan yemi bitkilerinin üretimi oranı, Türkiye ortalamalarının çok üzerindedir. Türkiye'deki bütün yem bitkisi üretilen arazilerin yüzde 15.5'i bu bölgemizdedir. Üretim oranı ise yüzde 25.6'yı bulmaktadır.

Coğrafya ve iklim koşullarının uygun olmaması nedeniyle tarla bitkileri üretimi Türkiye genel ortalaması nın çok altındadır. Alan olarak tarla bitkilerinde Türki-

ye genelinin yüzde 8.5'u bu bölgemizdedir. İretim oranı ise yüzde 6 düzeyindedir. Sebze ve meyve üretimi de bazı uygun ve yoğunlaşmış üretim ortamlarında yapılabilmektedir ve Türkiye ortalamasının çok altındadır.

Kısacası yem bitkileri dışındaki tarımsal verim çok düşüktür. Yani tarıma değil, hayvancılığa dayanan bir görüntü arz etmektedir. Fakat hayvancılığın da sistematik ve sağlıklı bir planlama çerçevesinde yapıldığını söyleyemiyoruz. Bu daha çok bölgenin doğal ekonomik ve coğrafi yapısıyla ilgilidir. Halbuki bölgeye yönelik yapılacak kalkınma projeleriyle verim çok daha fazla artırılabilir. Bu çerçevede hayvancılıkta bilgi düzeyinin artırılması, hastalıklardan korunması, koruyucu önlemler alınması, nesillerin ıslahı ve ürünlerin işlenerek en iyi şekilde pazara ulaştırılması için kalkınma planlarında çeşitli öneriler ve modeller sunulmakla beraber, bunların uygulama imkanı bulunamamıştır. Zaman zaman bölgenin şartları dikkate alınmadan ve alt yapı hazırlanmadan yapılan yapılan teşvikler, ithal edilen cins hayvanlar, emeklerin heba edilmesine yol açmıştır. Bazı örneklerde teşvikle inek alan hayvancılar, bunları en kısa zamanda satarak elden çıkarmıştır. Bunlar, teşvikler kadar bunların takibinin ne kadar önemli olduğunu gösteren örnekler olmuştur.

Sulama

Öteden beri Doğu bölgelerimizde tarımsal üretimi üretimi artırmak için çeşitli projeler hazırlatılmış ve büyük harcamalar yapılmıştır. Bunlar, GAB veya DAB gibi entegre projelerin dışındakilerdir.

Genel olarak Türkiye'ye baktığımızda DSİ tarafından yaptırılan barajlarla toplam sulama kapasitesi 2.7 milyon hektar civarındadır. Bu alanın yüzde 8 kadarı Doğu Anadolu belgemizdedir. Halen bu bölgemizde sulama amaçlı olarak bilinen 30 proje yürürlüktedir. Bu projelerin hedefi toplam 393 hektar alanı sulamaktır. 1998'den günümüze yapımı aksamalarla süren bu 30 sulama projesinin gereken ödemeleri bile ayrılmış durumdadır.

GAB ve DAB gibi büyük projeler ayrı bir başlık altında ele alınacağından burada dikkate almıyoruz.

Madencilik

Doğu bölgelerimizin coğrafyasının dağlık olması, tarımı etkileyebilir ama maden yatakları açısından taşı dığı potansiyeli etkilemez. Maden yatakları ve yapı malzemesi hammaddeleri açısından bölge çok zengindir. Bölgede büyük ölçüde devlet işletmeleri tarafından olmak üzere Bakır, Kurşun, Krom gibi bir dizi metal işlenmektedir. Fakat mermer, granit gibi yapı malzemeleriyle ilgili madenler işletilmeyi beklemektedir.

Sanayi

Sanayiin Türkiye GSYİH içindeki payı yüzde 25.5'tir. Bu oran Doğu Anadolu Bölgemizde yüzde 13.2'ye kadar düşmektedir. Sektörel olarak baktığımızda orman ürünleri ve mobilyanın birinci sırada yer aldığını görüyoruz. Bunu metal eşya, dokuma, giyim eşyası, gıda, içki ve tütün sanayileri izlemektedir. Kendi içinde düşünürsek gıda, içki ve tütün sanayiinin yüzde 58'lik paya sahip olduğunu görüyoruz. Dokuma ve giyim sanayi yüzde 12 ile ikinci sırada, taş ve toprağa dayalı sanayi yüzde 10 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Gıda sanayiinde ise un ve un mamulleri ilk sı radadır.

Enerji

Doğu bölgelerimizle ilgili olarak yürürlükte olan birçok enerji projesi mevcuttur ve bunlar bölgesel kalkınmanın en önemli projeleri olarak görülmektedir.

İlgili bakanlık kaynaklarına göre içinde bulunduğumuz yıl içinde (1999) İran'dan doğalgaz alımı başlayacaktır. Bunun başlangıç itibariyle yılda 3 Milyar metreküp olması planlanmıştır. Bu miktarın 2005 yılından itibaren 10 Milyar metreküp olması için gerekli anlaşmalar yapılmış ve imzalanmıştır.

Ayrıca Türkmenistan'dan doğal gaz alımı için gerekli anlaşmalar da yapılmış durumdadır. Yılda 30 Milyar metreküp doğalgaz taşınması planlanan borular İran üzerinden Doğu Anadolu Bölgesine geçecek, bir sonraki aşamada Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacaktır. Bakü - Ceyhan petrol boru hattı için teknik ve siyasi girişimler sürmektedir.

Bütün bu projelerin uygulanmasından sonra Doğu Anadolu'nun kazanacağı stratejik önem, ekonomik altyapısı etkileyecek ve refah düzeyine önemli katkılar sağlayacaktır. Enerji altyapısı, sanayinin bu bölgelere kaymasını sağlayacaktır.

Bölgenin enerji konusundaki beklentileri sadece dışarıdan gelecek hatlara bağlı değildir. Bölgenin su potansiyeli, enerji potansiyeli anlamına gelmektedir ve bu konuda birçok proje gündemdedir. 1996 yılına kadar bu bölgede işletmeye açılan 5 barajın enerji üretimi 6.144 GWH'dır. DPT kaynaklarından aldığımız bilgiye göre 3'ü 1998'den itibaren geçerli olmak üzere, 7'si devam eden 10 enerji projesi söz konusudur. Bu proje-

ler tamamlandığında yıllık enerji üretimine 4.136 GWH'lık ilave bir katkı sağlanacaktır. Bu projeler için büyük miktarlarda ödenek tahsis edilmiştir (1998 bütçesinden 75.9 Trilyon Lira).

Bugünkü verilere baktığımızda Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye genelindeki enerji kapasitesinin yüzde 12.81'ine, yıllık enerji üretiminin ise yüzde 15.44'üne sahip olduğunu görüyoruz.

Ulaştırma

Doğu bölgelerimizin kalkınmasını engelleyen faktörlerin başında ulaştırmanın geldiği söylenebilir. Karayolu bağlantıları yetersiz olduğu gibi mevsim şartlarına göre sık sık kapanabilmektedir. Demiryolu açısından ise durum daha da kötüdür. Kalkınma şartları açısından bakıldığında Bölgeyi güneyde İskenderun, Kuzeyde Samsun limanına ulaştıracak Kars ve İran bağlantılı etkin bir demiryolu sistemine ihtiyaç vardır. Henüz bu yollar etkinliğe kavuşturulmazken, bir Kars - Tiflis demiryolu projesi söz konusudur. Proje Türkiye ve Gürcistan arasındaki anlaşmaya dayanmaktadır ve ihalesi sonuçlanma aşamasındadır.

Fakat henüz mevcut hatlar kapasitenin çok altında kullanılmaktadır.

Bölgede Ağrı, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Kars, Malatya, Muş ve Van'da faal durumda hava alanları bulunmaktadır. Hakkari, Muş, Bingöl, Bitlis ve Iğdır havaalanı çalışmaları devam etmektedir. Batı bölgeleriyle olan mesafe düşünüldüğünde coğrafi şartlar bakımından havaalanları büyük önem taşımaktadır.

Organize Sanayi Bölgeleri ve Sanayi Siteleri

Doğu bölgelerimizde Erzurum, Elazığ, Malatya, Gaziantep gibi merkezlerimizde Organize Sanayi Bölgeleri kurulmuştur. Hemen hemen her şehirde, sanayi sitesi vardır. Bunlar genellikle tamir, bakım ve yan sanayi hizmeti vermektedir. Yatırım planlamaları arasında sadece Doğu Anadolu bölgesinde 20 adet organize sanayi bölgesi, 46 adet sanayi sitesi kurulması öngörülmektedir. Bunların ne kadarının gerçekleşebileceğini zaman gösterecektir. Fakat bölgedeki işsizlik ve yaşanan sürekli göç düşünüldüğünde bu projeler büyük önem taşımaktadır.

Turizm

Doğu bölgelerimiz Turizmden en az pay alan bölgelerimiz durumundadır. Bunun coğrafi şartlar ve ulaşım imkanlarından başlayarak son on yılda yaşanan gerginliğe kadar birçok nedeni vardır. Ama sonuçta Türkiye'ye gelen turistlerin yüzde 2'si bile bu bölgelerimize gitmemektedir. Oysa bölge, tarih ve coğrafya turizmi açısından büyük imkanlar sunmaktadır. Genellikle denizden yüksekliği oldukça fazla olan bölge, yazın dağ turizmi açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Çok çarpıcı doğa güzelliklerine, yüksek yaylalara, tarihi eserlere sahiptir. Sadece Van Gölü bile keşfedilmemiş bir güzellik olarak durmaktadır. Atatürk ve Keban havzalarında değişen ve yumuşayan iklim, tarım, enerji, hayvancılık gibi sektörlerin dışında turizm için de yepyeni imkanlar ortaya çıkarmıştır. Kış turizmi açısından Palandöken, Sarıkamış gibi birçok merkez bulmak ve oluşturmak mümkündür. Mesela Nemrut Dağı'nın imkanları henüz keşfedilmiş değildir. Bölgesel kalkınma projesi olarak Palandöken Kış Sporları Merkezi master planı yaptırılmış ve uygulamaya konmuştur. Hedef, bu merkezi, bir uluslar arası kış sporları merkezi haline getirmektedir. Bu gibi merkezler bölgede istihdama önemli bir katkı sağlayacaktır.

Sadece Van Gölü bile keşfedilmemiş bir güzellik olarak durmaktadır. Atatürk ve Keban havzalarında değişen ve yumuşayan iklim, tarım, enerji, hayvancılık gibi sektörlerin dışında turizm için de yepyeni imkanlar ortaya çıkarmıştır. Kış turizmi açısından Palandöken, Sarıkamış gibi birçok merkez bulmak ve oluşturmak mümkündür. Mesela Nemrut Dağı'nın imkanları henüz keşfedilmiş değildir.

Doğunun Ekonomik Konumu

Doğu bölgelerimiz, komşu ülkelerin Batı ile bağlantısını sağlayacak önemli bir konumdadır. Azerbaycan, Gürcistan, Orta Asya Cumhuriyetleri, İran, Irak gibi. Orta Asya'da gündemde olan enerji projelerinin devreye girmesi halinde bu cumhuriyetlerde ekonomik bir patlama yaşanacaktır. Bugün kişi başına 2500 Dolar olan GSYİH, OECD'nin tahminlerine göre 2020 yılında 12.000 Dolar civarına yükselecektir. Bu nedenle Türkiye'nin bu projelerin ortağı olması büyük önem taşımaktadır. Bu bölgeye en yakın olan bölgelerimiz ise, en ihmal edilmiş bölgelerimizdir. Bu ayrıca önem taşımaktadır.

Fakat bu bölgemizin ekonomik etkinliğinin artırılabilmesi için buraya kadar sözünü ettiğimiz altyapı ek-

sikliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Bunun için dökme suyla çalışan yardımcı bir ekonomik yapı kurulmamalı, halkın katılımı sağlanmalıdır. Rusya, Kafkasya ve Türki Cumhuriyetlerin petrol ve doğalgaz kaynakları Doğu Anadolu üzerinden Batı'ya pazarlanmalı dır. Bunun sağlanması, merkezi hükümetin bugünlerde atacağı kararlı ve etkili dış politika adımlarına bağlıdır. Fakat eğer önemli olan bölgenin refahıysa, alternatifli düşünmek gerekmektedir. Irak petrol boru hattı ortadadır. Yanlış politikalar en iyi yatırımı bile zarara dönüştürebilir. Orta Asya pazarında şimdiden Batılı şirketler en büyük parçayı almıştır. Eğer Rusya'nın baskılarıyla Türkiye devreden tamamen çıkarılırsa, en uzun sınırlara sahip olduğumuz İran yeniden hatırlanabilir. Çünkü İran da bir doğalgaz ve petrol kaynağıdır. Türkiye'de yöneticilerin politik nedenlerle bunu gözardı etmeye hakkı yoktur. Çünkü işin sıkıntısını çeken Doğu insanımızdır. Batıya kitleler halinde göç eden Doğu insanımızdır, Karadeniz insanımızdır.

Yatırımlara Bir Bakış

Resmi kaynaklara göre bugün Türkiye'de 5.556 adet kamu projesi gündemdedir. Bunun sadece 596 adedi Doğu Anadolu'da yer almaktadır. Yani ekonomik ağırlığı olan bölgeler yatırımları da kendine çekmektedir. 97 yılı itibariyle sadece Doğu yatırımlarının tutarı 2 katrilyon TL'yi buluyor. 98'e kadar bunun 500 trilyonundan fazlası harcanmıştır. 98 ödeneği 140 Trilyon TL kadardır.

Kamu yatırımlarında Doğu bölgelerimizde bir artış söz konusudur. Belirlenen 125 kritik projeden 15 tanesi Doğu Anadolu Bölgemizdedir. Bunlar sulama, enerji ve ulaştırma alanlarını kapsamaktadır. Turgut Özal Tıp Merkezi, Erzincan ve Kars Merkez Organize Sanayi Bölgeleri, birer kalkınma modeli olarak büyük önem taşımaktadır.

Doğu bölgelerimizde özel sektörün ekonomideki payı istenen düzeyde değildir. Bu nedenle bu bölgelere mahsus teşvikler ve destekler söz konusudur. Devlet teşvikleri, dünyanın her yerinde bölgesel gelişmişlik farklarını ortadan kaldırma ve doğal dezavantajları nötürleme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu desteğin en olumlu hali, nakdi yardım şeklinde değil, yatırım iklimi yaratmayı amaçlayan teşvik unsurları bulmaktır. Altyapı, vergi kolaylıkları gibi. Bu amaçla, kalkınması planlanan bölge ve yörelerde girişimcilere danışmanlık hizmetleri verecek birimler oluşturulmalı ve bilimsel açı dan üniversitelerden destek sağlanmalıdır. Bu birimler ve üniversiteler pazar araştırması ve teknolojik danışmanlık gibi konularda yöre insanına rehberlik yapabilir, projelendirmeleri gerçekleştirebilir, uygulamayı denetleyebilir. Böylece üniversiteler de kendilerine bir laboratuvar ve uygulama sahası bulmuş olur. Bu işbirliği içinde tarım ve hayvancılık yatırım alanları belirlenir, imalat sanayi birimlerinin Organize Sanayi Bölgelerinde yoğunlaşması özendirilebilir.

Dünyanın bazı yerlerinde mevcut olan tekno - şehirler, kalkınmanın dinamikleri olarak ülkenin birkaç yerinde kurulabilir. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve yine Gebze'de kuruluş aşamasında olan Tübitak Teknopark projesi, bir başlangıç sayılabilir. Fakat bu merkezlerin yer seçimi tartışılmalıdır. Bölgenin gelişmesine katkıda bulunacak bir yerden çok, hazır bir bölge seçilmiştir.

Doğu bölgelerimizde ve kalkınmada öncelikli adı verilen illerimizde özel sektörün güçlenmesi ve istihdamın artması için en büyük hedef, KOBİ'lerin desteklenmesi olmalıdır. Küçük birimler halindeki bu işletmelerin hareket kabiliyeti daha fazla olmaktadır. Zaten dev entegre yapılardan küçük birimlere doğru kayan endüstri geleneği, bir model olarak KOBİ'leri öne çı karmaktadır.

Bu gerçeklerden yola çıkan plancılar son yıllarda KOBİ'leri destek proğramlarına büyük önem vermektedir. KOSGEB, Tübitak, TTGV gibi kuruluşlar, bu gibi işletmelere Ar- Ge ve yatırım desteği vermek için kapsamlı bir çalışma içindedir. Bu destekler yurtiçi ve yurt dışı girişimlerini kapsamaktadır. İhracat ve dış ülkelerde büro açma gibi konuları da içermektedir. Şu ana kadar esas problem mevzuatın bilinmemesi ve rehberlik hizmetlerindeki yetersizliklerden kaynaklanmaktadır. Bu da bürokrasi ve bilgi birikimiyle ilgili bir konudur.

Bu noktada insan kaynakları problemi devreye girmektedir. Günümüz dünyasında ülkelerin gelişmişlik düzeyleri üretim ve refah hesaplarıyla değil, insani gelişme endeksleriyle ölçülmektedir. eğitim görmüş insan sayısı, sağlanan imkanlar, bilimsel potansiyel gibi göstergeler büyük önem taşımaktadır. Bunun mantığı şudur : Bilgi altyapısına sahip olmayan toplumlar istikrarlı bir şekilde rekabet gücüne sahip olamamaktadırlar. Başarılar geçici olabilir. Temel gösterge, insan faktörünün kalitesidir.

Türkiye niceliksel açıdan bakıldığında büyük bir insan kaynağı potansiyeline sahiptir. Fakat global değerlere uyum sağlayan vizyon sahibi, güçlü, birikimli, esnek insan yapısı açısından yapılacak çok şey vardır. Doğu ve kalkınma açısından öncelikli özellik taşıyan

diğer bölge ve yörelerimizde bunlar da dikkate alınmalıdır. Unutmayalım ki rekabet, kalifiye elemanla olur.

Batı ülkelerinde de benzeri projeler ve destek programları söz konusudur. Mesela Avrupa Birliği'nde eski teknolojilerin geliştirilmesi için destek sağlayan programlar vardır. Ayrıca yine AB içinde, gelir düzeyleri AB ortalamasının yüzde 75'inin daha da altında olan ülke veya bölgelere destek sağlanmaktadır. Bunlar arasında Yunanistan, İspanya ve Portekiz başta gelmektedir.

Özellikle ulaşım altyapısı olmadan yatırım iklimi oluşmaz. Telekomünikasyonda Özal devrinde Avrupa standartları yakalandı fakat ulaşım yatırımlarında daha çok Batı bölgelerine ağırlık verildi. Doğu ve Güneydoğu'nun kalkınması için bu bölgelerin Akdeniz ve Karadeniz'e ulaşan yeterli bir karayolu yapılmalı ve bağlantı yolları güçlendirilmelidir.

Yatırım İklimi ve Bazı Öneriler

Sanayi ve yerleşim merkezlerinin planlı olarak oluşturulması ve kalkınma modeli haline getirilmesi, özellikle nüfus artışı fazla olan ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu planlama olmazsa, bir iki metropole yığılma söz konusu olmaktadır. Buralarda göç ve gecekondu gibi büyük şehirlerin başa çıkamadığı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, kalkınma modeli olarak cazibe merkezleri oluşturması, kalkınma planlarına mekan faktörünü eklemek anlamına gelmektedir.

Bunun için ülkenin 15- 20 noktasında seçilen yerleşim merkezi, cazibe merkezi olarak planlanır. Bu merkezler, ekonomik ve sosyal yatırımlarla desteklenir. Altyapı problemleri çözülür. Belli sektörlerde girişimciler yönlendirilir. Kredi, teşvik ve vergi muafiyetleri uygulanır. Amaç bu merkezlerde gelişmeyi hızlandırmak, buraları yatırım ve yaşama amacıyla tercih edilir yerler hale getirmektir. Ankara'nın doğusunu düşünürsek planlı veya plansız olarak Gaziantep, Erzurum, Van, Malatya, Kayseri gibi illerimiz cazibe merkezi olma konumundadır. Bu gibi illerimizde altyapı ve konut sorunları çözülerek kırsal kesimdeki insanların iş gücü olarak şehirlere geçmesi sağlanabilir. Tabi bu sanayi açısından böyledir. Tarım ve hayvancılığı dikkat alırsak, kırsal kesimi terketmemek, hizmetleri oralara götürmek gerekir.

Planlama uzmanları Doğu bölgelerimizin Ankara'dan uzak olmasını kalkınma açısından önemli bir problem olarak görüyor. Çünkü her türlü kalkınma modeli merkezi bir planlamayla yürütülebiliyor. Oysa bölgelerde ve yerinde bağımsız danışmanlık büroları kurulmalı ve Ankara trafiği azaltılmalıdır. Sorunlar mümkün olduğunca yerinde çözülmeye çalışılmalıdır.

Anadolu sermayedarında eğitim eksikliği vardır. Bunun giderilmesi halinde yatırım ve teşvik unsurlarını daha hızlı ve verimli bir şekilde kullanabilecektir.

Genel olarak bakıldığında bu bölgelerde tarım kesiminde çalışan nüfus yüksektir . Yüzde 45'i bulmaktadır. Tarımda verimlilik sağlansa bile tarımsal katma değerin düşük olması nedeniyle geri kalmış yörelerin gelişmesine önemli bir katkı sağlamayacaktır. Bu nedenle bir şekilde tarım nüfusunun yarıya yakın kesimi sanayi ve hizmet sektörüne kaydırılmalıdır. Hizmet ve sanayiin katma değeri çok daha fazladır. Bu gerçekleşirse kırsal alandan kentsel alana göç yaşanacaktır. Dolayısıyla ticaret ve sanayi merkezi olan kentlerin altyapıları tamamlanmalıdır. Altyapı yatırımları arasında ulaşım, haberleşme, konut, içme suyu, kanalizasyon, Organize Sanayi Bölgesi, küçük sanayi siteleri sayılabilir. Kısacası potansiyel yatırımcılar için uygun sanayi iklimi oluşturulmalıdır.

Özellikle ulaşım altyapısı olmadan yatırım iklimi oluşmaz. Telekomünikasyonda Özal devrinde Avrupa standartları yakalandı fakat ulaşım yatırımlarında daha çok Batı bölgelerine ağırlık verildi. Doğu ve Güneydoğu'nun kalkınması için bu bölgelerin Akdeniz ve Karadeniz'e ulaşan yeterli bir karayolu yapılmalı ve bağlantı yolları güçlendirilmelidir.

Büyük Projelere Bakış

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996 - 2000) stratejisinde " bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması ve gelişme imkanlarının ortaya konması amacıyla bölgesel planlama faaliyetleri ilgili idarelerce gerçekleştirilecek fiziksel planlama çalışmalarının uyum içinde ele alınması" öngörülmektedir. Planın bazı temel ilkeleri şöyledir :

Ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal yönleri ile bir bütün teşkil eden sürdürülebilir kalkınmanın, ulusal birliği güçlendirmesi amacıyla, bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltacak biçimde ele alınması gerekmek-

tedir.

İşte bu çerçevede Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kalkınmalarını hızlandırmak üzere hayvancılık, konut, altyapı, istihdam, mekansal örgütlenme, enerji, merkez-kırsal kesim ilişkisinin güçlendirilmesi ve kırsal alanda insan kaynaklarının harekete geçirilmesi konularında kapsamlı projeler hazırlanması ve kamu yatırımlarında altyapıya ve sosyal nitelikli yatırımlara öncelik verilmesi gerekmektedir.

Öte yandan sektörel ve makro kalkınma planlarının etkinliğinin artırılması, uygulamanın mekan boyutunu dikkate alacak şekilde yaygınlaştırılması ve öncelikli yörelere etkili kaynak tahsisi yapılması ve bu amaçla bölgesel kalkınma projeleri hazırlanması, yerel kaynakları harekete geçirmek açısından da önem taşımaktadır. Ayrıca hızlı göçe sahne olan metropollerle kentsel alanlara yönelik göçün engellenmesi, çevre ve mekan kalitelerinin korunarak kentsel büyümenin denetim altına alınabilmesi ve sosyo-ekonomik orta vadeli gelişme deseninin belirlenebilmesi için de bölgesel gelişme planları hazırlanması ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.

İşte bu mantıktan hareketle bölgesel kalkınmaya zemin hazırlamak üzere projeler hazırlanmaktadır. Bu bölümde en büyüğü ve uygulama halinde olanı GAP'tan başlayarak bölgesel kalkınma projelerini tanıtmak istiyorum.

1. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

GAP, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapılması öngörülen barajlar, hidroelektrik santraller (HES) ve sulama tesislerinin yanında tarımsal altyapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık gibi sektörlerin gelişmesini ve hizmetlerini kapsayan çok yönlü bir kalkınma ve gelişme projeleri demetinin adıdır.

1988 yılında DPT tarafından GAP Ana Planı yaptırılmıştı. Bu plan çerçevesindeki yatırımlar halen devam etmektedir. GAP Ana Planının uygulamaya konması bölgesel kalkınmanın dinamiğini oluşturmuştur. Güneydoğu'da ekonomik göstergeler hızla değişmektedir.

GAP yatırımları enerji, sulama ve içme suyu ağırlıklıdır. 2010 yılında tamamlanması planlanmıştır ama bugünkü gelinen noktaya ve yatırım hızına göre bu mümkün görünmemektedir. Bugüne kadar sulama açısı ndan projenin yüzde 10'u, enerji projesinin yüzde 57'si tamamlanmış bulunmaktadır. Yani sulama yatırımı çok az düzeyde kalmıştır.

Buna rağmen Urfa pamuk üretimi nedeniyle bölgenin en hızlı kalkınan ili olduğu gibi, genelde de en hızlı kalkınanlardan birisidir. Tarımsal alandaki gelişme sanayie de yansımış ve yine Urfa ili bölgenin sanayii en hızlı gelişen ili olmuştur (% 28). Tarımsal sanayiin daha çok gelişmesi beklenmektedir. Bu açıdan uzmanlar Urfa yöresine yatırım yapmayı tevsiye etmektedir. Çünkü bölgenin geleceği parlak olduğu gibi, şu anda verilen teşvikler de oldukça cazip durumdadır.

Bu ön bilgilerden sonra projenin teknik bir çerçevesini vermek istiyorum :

GAP kapsamında enerji ve sulama amaçlı 13 adet büyük proje ile Fırat ve kolları üzerinde 14 baraj, 11

HES ; Dicle ve kolları üzerinde 8 baraj, 8 HES, olmak üzere toplam 22 baraj ve 19 HES'nin yapımı planlanmıştır. Ayrıca sulama amaçlı 4 adet baraj ile enerji amaçlı 1 adet HES ve 12 adet depolamasız sulamadan oluşan bağımsız projeler ve hizmet sektöründe yer alan içme ve kullanma suyu teminine yönelik olarak geliştirilen projeler vardır.

Toplam yatırım tutarı 32 Milyon Dolar olan GAP için bugüne kadar 12.6 Milyar Dolar harcama yapılmıştır. Yatırımların gerçekleşme oranı yüzde 39.6'dır. Bu harcamanın büyük kısmı hazineden karşılanmıştır. GAP kapsamında bugüne kadar 7 adet baraj, 2 adet HES ve 10 adet sulama projesi tamamlanmıştır. GAP projeleri içinde sulama (27.5 Trilyon TL.), enerji (49.7 Trilyon TL.) ve içme suyu (8.7 Trilyon TL.) için 1998 yılında toplam 85.9 Trilyon TL. tahsis edilmiştir.

Sulama Projeleri :

GAP sulama projeleri uygulamaya başlandığında toplam 1.8 Milyon Hektar alan sulu tarıma açılacaktır. Bunun 1.134 Bin Hektarı Fırat havzasında ve 628 Bin Hektarı Dicle havzasında yer almaktadır. Bugüne kadar Fırat havzasında yer alan sulama potansiyelinin yüzde 6'sı, Dicle Havzasındaki potansiyelin yüzde 4'ü işletmeye açılabilmiştir. Fırat Havzasının yüzde 49'u, Dicle Havzasının yüzde 27'si GAP yatırım programında yer almaktadır. Alan ölçümüne göre verecek olursak, proje tamamlandığında Fırat havzasında 202.976 Hektar alan, Dicle havzasında 61.772 Hektar alan sulanacaktır. Bugün ulaşılan noktada sulamaya açılabilen alan sadece 183 Bin Hektardır. Yani Hedefin yüzde 10'u gerçekleştirilebilmiştir.

Enerji Projeleri :

GAP enerji projelerinin gerçekleştirilmesiyle Fırat Havzasında 5.318 kurulu güç kapasitesiyle yılda ortalama 20.140 GW Dicle havzasında 2.172 MW kurulu güç kapasitesiyle yılda ortalama 7.244 GW olmak üzere toplam olarak 7.490 MW kurulu güç kapasitesiyle yılda ortalama 27.384 GW enerji üretilmesi planlanmaktadır. GAP enerji projeleri ise oldukça iyi bir gerçekleşme oranına sahiptir. Enerji projelerinin yüzde 56.3'ü işletmeye açılmıştır. Yüzde 8.4'ünde yatırım sürmektedir. Yüzde 35.3 ise planlama aşamasındadır. Bu projelerin toplam yatırım değeri 10.7 Milyar dolar olarak tahmin edilmektedir.

Tamamlanmış olan Karakaya ve Atatürk Barajları hidroelektrik santrallerinden Şubat 1999 tarihi itibariyle toplam 147.968 Milyon KWh enerji elde edilmiştir. Yap-işlet-devret modeliyle yaptırılacak olan Birecik Barajı'nın inşaatı yüzde 61.4 oranında tamamlanmıştır.

İçme Suyu Projeleri

Fırat ve Dicle havzasında bulunan yerleşim merkezlerinin içme, kullanma ve endüstri suyu ihtiyaçları için yılda toplam 1.6 Milyar Metreküp suya ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır.

GAP Bölgesi kırsal kesiminin yıllık içme suyu ihtiyacı Dicle nehrinden yılda 1.8 lt./sn'ye, 2020 yılında ise 3.5 bin lt/sn.'ye, Fırat nehrinden ise 2000 yılında 0.8 bin lt/sn.'ye, 2020'de 1.6 bin lt/sn.'ye çıkacağı hesaplanmaktadır.

DSİ tarafından yürütülen Gaziantep Acil İçmesuyu Projesi 94.6 hm3/yıl, Diyarbakır İçmesuyu Projesi 158.6 hm3/yıl ve Şanlıurfa 0çmesuyu Projesi 207.8 hm3/yıl olmak üzere toplam 46ı hm3/yıl içme suyu kapasitesi sağlanacaktır.

Bölge kırsal alanındaki yerleşim yerlerinin yüzde 55'inde içme suyu vardır fakat yüzde 32'sinde sağlıklı ve yeterli içme suyu yoktur. Yüzde 13'ünde ise yeterli içme suyu yoktur.

2. Doğu Anadolu Projesi (DAP)

Fakat Doğu Anadolu mekan ve ekonomik altyapı açılarından farklıdır. Bu gerçekten yola çıkarak bir de DAP projesi ortaya atılmıştır.

DAP henüz planlama aşamasındaki bir bölgesel kalkınma modelidir.

DAP Ana Planı, DPT'nin sorumluluğunda ve Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü'nün denetim ve koordinasyonunda, Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinin oluşturduğu ortak girişimce hazırlanmaktadır. Çalışmada azami halk katılımı sağlanması, bunun sürekliliği için öneri ve yöntemler geliştirilmesi hedeflenmiştir. Çalışma sonucu ortaya çıkacak yatırım önerilerinin nihai seçiminden DPT sorumlu olacaktır. DAP Ana Planı'nın 18 ay içinde tamamlanması ön görülmüştür.

DAP Ana Planı'nın hazırlanmasına 1998'de başlanmış ve 2000 yılında bitirilmesi planlanmıştır. Plan kapsamında Doğu Anadolu illeri ile Gümüşhane ve Bayburt olmak üzere 16 il bulunmaktadır. Bu planlama çok önemlidir fakat istikrarsız politikalar yüzünden uygulaması aksayabilir. Önümüzdeki yıllarda petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçecek olması ve Orta Asya ve Kafkaslara açılan kapı olması, bölgenin önemini artırmaktadır.

Bu projenin hedefleri şöyle özetlenebilir :

Kırsal alanda yaşayan nüfusu yüzde 20'lere indirmek, tarımda çalışan nüfusun toplam işgücü içindeki payını yüzde 30'lara indirmek, sanayide çalışan işgücünü yüzde 20'lere çıkarmak,

Hizmet sektöründe çalışan işgücü oranını yüzde 50'lere çıkarmak.

20'ye yakın sektörü kapsayan bu projenin tamamlanmasıyla bölgede uygun yatırım alanları tespit edilerek fizibilite çalışmaları yapılacaktır.

Şimdi bu proje ana planında ifade edilen amaçları sıralayalım :

VII. 5 Yıllık Planda ön görüldüğü gibi, bölgenin geride kalan sosyo ekonomik gelişmesini sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirecek politika ve uygulamalar ortaya koymak.

Sektörel gelişmeleri hızlandırmak üzere tüm sektörlerde analizler yapmak ve öncelikleri belirlemek,

Bölgede kırsal ve kentsel gelişmeyi sağlamaya yönelik kamu yatırımlarını belirlemek, özel sektör yatırımlarını özendirecek politika ve uygulamaları ortaya koyarak bölgesel gelişmeyi kamu, yerel yönetimler ve özel kuruluşlarla iş birliği içinde geliştirmek,

Bölgesel istihdamın geliştirilmesi açısından önem taşıyan iş gücü arz ve talebinin sektörel ve mekansal analizini yapmak, bölgedeki insan kaynaklarının geliştirilmesi konusunda sektörel yeni projeler önermek,

Bölgedeki veya bölge dışındaki girişimcilere yabancı sermaye dahil yatırım alanlarının belirlenmesi, yatırım projelerinin hazırlanması, uygulanması, işletme yönetimi, teknoloji, finansman, pazarlama imkanlarının geliştirilmesi ve nitelikli eleman temini konularında somut öneriler getirmek, bunları koordine edecek kurumsal düzenlemeler önermek,

Kentleşme oranı ve GSYİH'nin Türkiye ortalamasına çekilmesi için sektörel politikalar ve tedbirler önermek, projelerin katılımcılık ilkesi içinde gerçekleştirilmesine yönelik öneriler hazırlamak.

DAP çerçevesinde Kars'ta düzenlenen ortak toplantıda dile getirilen bu hedefler, masa başında hazırlanmış hedefler gibi gözükmektedir. Çünkü Anadolu Sermayedarının genel eğilimleri dikkate alındığında öneri veya plan beklemek yerine öncelikle mevzuat engellerinin ortadan kaldırılmasını istemektedirler. Devlet imkanları daha çok altyapı yatırımlarına yönlendirilmeli, firmalar için sağlanan teşvikler ikinci planda dikkate alınmalıdır. Çünkü geçtiğimiz dönemde bir çok bölge bir yatırım mezarlığına dönmüştür. Doğu için alınan kredilerin önemli bir kısmı başka alanlara harcanmıştır. Yani önemli olan işletmeleri kurmak değil, girişimcinin kurmasını sağlamaktır. Yukarıda geçen önerilerin ağırlık noktası "öneriler hazırlamak" gibi görünmektedir.

3. Diğerleri

Aynı amaçla söz konusu olan bir başka proje, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesidir. Bu proje Japon JICA (Japan International Corporation Agency) kuruluşu tarafından DPT koordinatörlüğünde yürütülmektedir.

2000 yılında tamamlanacak olan projeyle bölgenin tarım, su ürünleri, sanayi potansiyelleri ortaya çıkarılacak ve uygun yatırım alanları belirlenecektir. Ulaşım sorunu da proje kapsamındadır. Projeye dahil olan iller : Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt , Ordu. Projeye kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütlerinin katılımı planlanmıştır.

Yine DPT tarafından Zonguldak - Karabük - Bartın Bölgesel Gelişme Projesi yaptırılmış fakat bu projede uygulamaya yönelik bir gelişme olmamıştır.

Son söz

Yukarıda geçen kalkınma planları geçmiş dönemlerde hazırlanmıştır. Devletin halihazırda izlediği ekonomi politikaları ise girişimciyi teşvik edici mahiyette değildir. Kalkınma planlarında kalkınma kültürel, ekonomik, sosyal, hayatın tüm alanları için ortak bir kavram olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla özel girişimin başarısı biraz da girişimcinin pazardaki, sosyal ve kültürel hayattaki katılım oranı ve gücüyle ilgilidir. Şu anda devlet politikaları katılımı geliştirici değil, sınırlayıcı bir eğilim içindedir. Vatandaşın girişim ve özel teşebbüs ruhu baskı altındadır. Böyle bir ekonomik ve siyasi ortamda Anadolu girişimcisinin cesaretle projeler ortaya koyması ve yatırım yapması çok zordur. Asıl kriz buradadır. Çünkü şu anda bütün Anadolu'da Türkiye'de normale dönülmesi beklentisi vardır. Bu normale dönüş sağlanmadan kalkınmada somut adım atılması mümkün görünmemektedir. Yine alıştığımız gibi devlet bir takım imkanları Doğu'ya akıtacak fakat rasyonel ve katılımcı bir kullanma olmadığı için kısa zamanda bu ödenekler bitecek ve ekonomi Batı'ya bağımlılığını sürdürecektir. Temennimiz, şu ana kadar atılmış en somut adım olan GAP projesinin aksamamasıdır.

Tablo-8:Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
(Bölgeler İtibariyle)

(1987 Yılı Fiyatlarıyla Milyon TL)

Bölgeler	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Akdeniz	8.937.414	9.059.445	9.509.749	10.342.630	10.032.041	10.666.801	11.685.236	11.176.264	11.962.245	12.516.654	13.645.567
Doğu Anadolu	3.054.349	3.120.143	3.052.584	3.322.029	3.229.687	3.374.391	3.499.538	3.480.575	3.414.301	3.502.968	3.695.227
Ege	12.391.697	12.822.643	12.700.451	13.771.052	13.674.372	14.631.134	15.985.882	15.743.186	16.792.098	17.936.284	18.868.124
G. Doğu Anadolu	3.905.910	4.245.426	3.986.868	4.513.963	4.827.953	5.001.911	5.353.236	4.934.308	5.123.286	5.443.406	5.992.076
İç Anadolu	12.635.749	12.839.139	11.982.822	13.531.115	13.954.169	14.483.802	15.487.764	14.850.570	15.676.757	16.417.096	17.283.747
Karadeniz	7.449.852	7.515.114	7.743.723	8.128.835	8.156.577	8.742.594	8.896.011	8.601.680	8.952.445	9.774.244	10.184.398
Marmara	26.346.958	26.704.382	27.522.113	29.968.840	30.478.035	32.500.111	35.682.706	32.534.143	35.966.673	39.154.509	42.962.071
Türkiye	**74.721.929**	**76.306.292**	**76.498.310**	**83.578.464**	**84.352.834**	**89.400.744**	**96.590.373**	**91.320.726**	**97.887.805**	**104.745.161**	**112.631.210**

Kaynak:DİE

Tablo-2:Bölgelerin Genel Bütçe Gelirleri İçindeki Payları

(1987 Yılı Fiyatlarıyla Milyar TL)

Bölgeler	1990	%	1991	%	1992	%	1993	%	1994	%	1995	%	1996	%	1983-1996	%
Akdeniz	228.291	6.8	231.272	6.5	254.750	6.6	302.292	7.2	284.269	6.6	291.964	6.7	319.813	6.2	3.163.767	6.68
Doğu Anadolu	56.743	1.7	59.079	1.7	64.827	1.7	71.985	1.7	67.785	1.6	58.299	1.3	59.663	1.2	717.357	1.56
Ege	341.448	10.2	374.686	10.5	415.108	10.8	461.608	10.9	489.891	11.3	528.677	12.0	594.163	11.6	5.065.850	10.99
Güneydoğu Anadolu	57.073	1.7	54.761	1.5	64.532	1.7	68.476	1.6	68.193	1.6	64.349	1.5	68.630	1.3	721.261	1.56
İç Anadolu	683.336	20.5	645.587	18.1	704.824	18.4	737.574	17.5	789.056	18.3	740.814	16.9	791.510	15.4	8.550.607	18.55
Karadeniz	158.651	4.8	173.921	4.9	194.650	5.1	207.880	4.9	193.656	4.5	185.330	4.2	203.125	4.0	2.291.368	4.97
Marmara	1.811.839	54.3	2.026.381	56.8	2.132.706	55.7	2.366.893	56.1	2.425.320	56.2	2.520.983	57.4	3.092.846	60.3	25.587.453	55.51
Doğu+Güneydoğu A.	113.816	3.4	113.840	3.2	129.358	3.4	140.461	3.3	135.978	3.1	122.647	2.8	128.294	2.5	1.437.640	3.12
Töy	305.558	9.2	323.001	9.1	362.605	9.5	392.717	9.3	368.644	8.5	341.700	7.8	370.954	72	4.122.502	8.94
Türkiye	**3.337.381**	**100.0**	**3.565.686**	**100.0**	**3.831.396**	**100.0**	**4.216.708**	**100.0**	**4.318.170**	**100.0**	**4.390.415**	**100.0**	**5.129.750.**	**100.0**	**46.097.663**	**100.0**

Tablo-3:Bölgeler İtibariyle Yıllara Göre Toplam Teşvik Belgeli Yatırımlar

(1997 Sabit Fiyatlarıyla Milyon TL)

Bölgeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1983-1997 Toplamı
Akdeniz Bölgesi	631.643.811	216.986.201	789.178.896	277.557.629	1.386.527.062	465.924.540	428.401.109	**7.587.719.042**
Doğu Anadolu Bölgesi	124.352.074	24.783.713	69.795.881	112.840.885	236.542.317	84.422.687	61.870.001	**1.585.945.748**
Ege Bölgesi	239.641.720	364.075.831	536.463.874	185.621.101	1.074.085.740	433.679.576	488.206.081	**6.814.072.391**
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	337.779.359	49.573.970	412.548.942	117.219.131	1.057.237.089	356.000.638	235.467.902	**5.125.700.358**
İç Anadolu Bölgesi	676.996.155	241.757.370	1.194.728.462	143.004.543	880.305.773	478.918.450	448.157.974	**7.152.792.164**
Karadeniz Bölgesi	89.214.975	311.090.487	476.955.979	74.955.979	234.132.431	211.140.980	126.266.118	**2.714.261.942**
Marmara Bölgesi	861.609.713	1.514.906.251	3.191.250.472	824.111.294	4.133.578.541	2.438.436.460	1.459.983.927	**23.081.539.847**
Doğu+Güneydoğu Anadolu B.	462.131.433	74.357.683	482.344.823	230.060.016	1.293.779.406	440.423.324	297.337.903	**6.711.646.106**
Kalkınmada Öncelikli Yör.(3)	675.790.793	343.717.541	777.505.152	284.418.658	1.448.517.336	651.403.596	459.951.015	**10.115.557.077**
Muhtelif iller (1)	244.439.427	91.643.132	278.054.693	136.292.298	50.640.572	72.098.739	71.927.276	**3.043.134.794**
Türkiye	**3.205.677.234**	**2.814.816.956**	**6.948.392.196**	**1.871.602.860**	**9.053.049.525**	**4.540.622.069**	**3.320.280.388**	**57.105.166.285**

Bölgeler İtibariyle Yıllara Göre Toplam Teşvik Belgeli Yatırımlar (Yüzde Paylar)

Bölgeler	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1983-1997 Toplamı
Akdeniz Bölgesi	19.7	7.7	11.4	14.8	15.3	10.3	12.9	**13.3**
Doğu Anadolu Bölgesi	3.9	0.9	1.0	6.0	2.6	1.9	1.9	**2.8**
Ege Bölgesi	7.5	12.9	7.7	9.9	11.9	9.6	14.7	**11.9**
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	10.5	1.8	5.9	6.3	11.7	7.8	7.1	**9.0**
İç Anadolu Bölgesi	21.1	9.6	17.2	7.6	9.7	10.5	13.5	**12.5**
Karadeniz Bölgesi	2.8	11.1	6.9	4.0	2.6	4.7	3.8	**4.8**
Marmara Bölgesi	26.9	53.8	45.9	44.0	45.7	53.7	44.0	**40.4**
Doğu+Güneydoğu Anadolu B.	14.4	2.6	6.9	12.3	14.3	9.7	9.0	**11.8**
Kalkınmada Öncelikli Yöreler	21.1	12.2	11.2	15.2	16.0	14.3	13.8	**17.7**
Muhtelif İller	7.6	3.3	4.0	7.3	0.6	1.6	2.2	**5.3**
Türkiye (2)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Kaynak:31 Aralık 1997 tarihi itibariyle Hazine Müsteşarlığı verileri.

DOSYA

Türkiye'nin Kalkınmasında Coğrafi Özelliklerin Etkisi

Doç. Dr. Ramazan ÖZEY

Türkiye, kuruluşundan bugüne kalkınmakta olan bir ülke. Söz konusu bu kalkınma süreci, cumhuriyetin kuruluşundan bugüne 75 yıl yani üç çeyrek asra tekabül ediyor. Ancak bir türlü tam kalkınmış ve gelişmiş bir ülke olamamış durumda. Herkes, ülkeyi kalkındıracağına söz veriyor. Ne var ki, bir türlü hedeflere ulaşılamıyor.

Türkiye, neden kalkınmış bir ülke olamadı? Japonya, Almanya gibi ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük bir yenilgi aldıkları halde, bugün kısa bir süre içinde süper gelişmiş ülkeler safında yer alırken, Türkiye, neden hala gelişmekte olan ülke sayılıyor? Oysa Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsızlığını korumuş ve savaştan etkilenmemişti. Kalkınmak için, Japonya ve Almanya gibi ülkelere, 50 yıllık bir süre yeterli iken, Türkiye ye 75 yıllık bir süre yetmedi. Tüm bu soruların cevabını, bugün tüm Anadolu İnsanı soruyor, ancak bir türlü sorunun cevabını alamıyor. Aslında ortada soruya muhatap da bulunamıyor.

Türkiye ne zaman gelişmiş ülke olacak? Nasıl olacak? Engeller neler? Tüm bu soruların cevaplarını bulabilmek için, konuya coğrafi açıdan yaklaşımda bulunulacak ve sorunların çözümü için, daha bilimsel ve daha gerçekçi bazı öneriler sunulmaya gayret edilecektir. Şüphesiz kalkınma için, konuya sadece coğrafi açıdan ele almak yeterli değildir. Bizce en akılcı çözümler, tüm bilimlerin süzgecinden geçirilmesiyle mümkün olabilir. Makro düzeyde tüm bilimlerin süzgeci, mikro düzeyde bilimlerin ayrı ayrı incelemeleriyle oluşur. Bu açıdan Türkiye'nin kalkınması, ancak ve ancak, önce bilimlerin ayrı ayrı değerlendirmeleri ve daha sonra bu değerlendirmelerin genelleştirilerek ortak görüşler ortaya konulmasıyla anlaşılabilir. Peki bu yapılıyor mu? Elbette bu sorunun cevabı, şimdilik hayır olacaktır. Bunun başlıca sebeblerini, başta bugüne kadar devleti yönetenlerin tutumlarında aramak gerekir. Çünkü yöneticiler çoğu kez tarafgir davranmışlar, seçim bölgeciliği yapmışlar ve maalesef meslek taassubundan kurtulamamışlardır. Özellikle devlet yatırımları, yöneticiler tarafından oy kaygısı ve doğduğu yer sevgisi nedeniyle, plansız ve dengesiz olarak yapılmıştır.

Bölgesel Kalkınma ve Coğrafya

Kelime olarak Bölge; sınırları, yönetimsel ya da ekonomik birliğe, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine ya da üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçasıdır.[1] Mıntıka ya da mıntaka kelimesiyle eşanlamlıdır. Coğrafi bölge ise; yeryüzünün doğal, beşeri ve ekonomik özelliklerine göre belirlenmiş bir bölümüdür. Böylece, Bölge kavramı; sözlük anlamı ile coğrafi tanımı birbiriyle özdeşleşmiş gibidir. 1941 yılında Ankara'da yapılmış olan Birinci Coğrafya Kongresinde alınan kararlar sonucunda[2], Türkiye; 7 coğrafi bölge ve 21 bölüme ayrılmıştır. Ayrıca o yıllardan bugüne kadar yapılan coğrafi araştırmalar sonucunda, Türkiye'de çok sayıda yöre ve alt yöre tespit edilmiştir.

Ekonomik güç, yer ve zamana göre değişebilir. Bir bölgenin, diğer bir bölgeye göre ekonomik üstünlüğü olabilir. Hatta sözkonusu bu üstünlük zamanla kaybolup, zayıf bölgeye geçebilir. İşte ekonomik gücün değişken olması, toplumları sürekli olarak bazı tedbirler almaya yöneltmiştir. Toplumların tedbirler alarak ekonomik güçlerini korumaya çalışmaları, ancak bir planlama dahilinde mümkün olabilmektedir.

Bir mekân ve ilişkiler bilimi olarak coğrafyada bölge araştırmaları, bizzat bilimin kendisi kadar eskidir. Coğrafya tabiatı itibariyle mekan veya bölgelerle uğraşır ve hatta bugün çoğunluğun taraftar olduğu bakış açısına göre özünü ve esas gayesini, yeryüzünde süreç ve olayların değişik şekilde gruplanmış bulunmaları dolayısıyla birbirinden farklılaşmış olan bölgelerin çerçevesi içinde yapılacak mekân araştırmaları teşkil eder.[3]

Kalkınma; azgelişmiş ülkelerin, dış yardım ve ekonomik düzenlemeler yoluyla gelişmiş ülkelere yetişme, toplumsal yapıyı geliştirme çabalarıdır. Belirli iki tarih arasında ekonomide büyüme ya da gelişme durumuna, kalkınma hızı adı verilir. Kalkınmanın uygulama aşamasında takip edilen yol, biçim veya tiplere kalkınma modelleri denir.

Bugüne kadar, yeryüzünde uygulanan kalkınma modelleri hayli çeşitlidir. Kuşkusuz bu modeller bir bölgede başarılı olabilir. Ancak, aynı model her yerde geçerlidir, demek hatalı olur. Bu nedenle, her ülkenin ya da bölgenin kalkınma modeli farklıdır. Hatta bölge içindeki mikro düzeydeki değişmeler, kalkınma modelini değiştirebilir.[4] Sözgelimi Doğu Karadeniz Bölgesi içinde yer alan Bayburt yöresi, mikro düzeyde incelendiğinde Doğu Anadolu bölgesinin coğrafi özelliklerini taşır. Öte yandan yakın komşusu olan Gümüşhane ilinde (6575 km.²lik bir alan içinde), 2 ana yöre (Kelkit çayı ve Harşit Çayı havzaları) ve 5 ayrı altyöre (Yağmurdere, Gümüşhane, Torul-Kürtün, Köse-Kelkit, Şiran) bulunmaktadır. Yine sözgelimi Doğu Karadeniz Bölgesi içinde yer alan Artvin yöresi, iklim özellikleri bakımından Akdeniz özelliklerini yansıtır ve bu vadide yoğun zeytin bahçelerine rastlanır. Öte yandan Doğu Anadolu bölgesi içinde yer alan Iğdır yöresinin bölgeden çok farklı özelliklere sahip olduğunu bilmeyen yok gibidir. Bunlara benzer örnekler çoğaltılabilir. 7 Coğrafi bölge içinde, bölge şartlarına uymayan, mikro düzeyde çok sayıda bölüm, yöre ve altyöre bulunmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin Bölgesel kalkınmasından bahsedilirken, bu özellikler mutlaka dikkate alınmalı ve daha kapsamlı kalkınma modellerinden söz edilmelidir.

Bölgesel Kalkınma ve Planlama

Bölgesel kalkınmanın yapılabilmesi için, başta planlama yapılması gerekir. Planlamasız hiçbir iş, başarıya ulaşamaz. Bu nedenle, Türkiye de Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için, bölgesel bazda planlamalar yapılmalıdır.

Bir ülkenin, dünya ülkeleri arasında varlığını sürdürebilmesi belli bir ekonomik gücünün olmasıyla yakından ilişkilidir. Ekonomik güç, yer ve zamana göre değişebilir. Bir bölgenin, diğer bir bölgeye göre ekonomik üstünlüğü olabilir. Hatta sözkonusu bu üstünlük zamanla kaybolup, zayıf bölgeye geçebilir. İşte ekonomik gücün değişken olması, toplumları sürekli olarak bazı tedbirler almaya yöneltmiştir. Toplumların tedbirler alarak ekonomik güçlerini korumaya çalışmaları, ancak bir planlama dahilinde mümkün olabilmektedir. Bir ülkede, planlama yapılabilmesi için, adıgeçen bu ülkenin yanında, dünyada

1) T.D.K., Türkçe Sözlük. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayını, 1988, Ankara.

2) Birinci Türk Coğrafya Kongresi Kararları, 1941, Ankara.

3) Erinç, Sırrı, 1957, Bölge Sınırlandırmasının Esasları. İkinci İsk,n ve Şehircilik Haftası Konferansları, A.İ. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. 79/61, İskan ve Şehircilik Ens. Yay.4, 5-7 Haziran 1957, s.69-94, Ankara.

4) Özey, Ramazan, 1994, Coğrafi bölgeler Perspektifinde kalkınma Modelleri. Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 29, s.115-124, İstanbul.

5) Özey, Ramazan, 1993, Devlet Planlama Teşkilatı (D.P.T) Çalışmalarına Coğrafi Açıdan Bir yaklaşım. Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 28, s.117-121, İstanbul.

mevcut olan diğer ülkelerin de coğrafi özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Yoksa planlamanın kısır bir döngüye girmesi sözkonusudur. Bu nedenle, Coğrafya ile Planlama birbirinden ayrılmaz iki olgudur.[5]

Yeryüzü Şekilleri Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Türkiye nin 7 coğrafi bölgesinde ve bölümlerinde coğrafi şartlar aynı değildir. Hatta bölümler ve yöreler arasında da büyük farklılıklar görülmektedir.

Matematik konum olarak Türkiye, yaklaşık 26°-45° doğu boylamları ile 36°-42° kuzey enlemleri arasında yer alır. Doğudan batıya 76 dakikalık bir zaman farkı vardır. Yüzölçümü 814.578 km².dir. Bu konumu ile Türkiye; boylama göre doğu yarıküresinde, enleme göre kuzey yarıküresinde ve orta kuşakta yer alır. Bu kuşağın en büyük özelliği, insan yaşamı için en elverişli coğrafi şartları taşımasıdır. Ne var ki, Türkiye yeryüzü şekilleri bakımından ve özellikle iklim bakımından farklılık arzeder.

Türkiye'nin yeryüzü şekilleri, çok engebeli ve dağlıktır. Dağlar, doğu-batı doğrultusunda, sıralar halinde uzanır. Kuzeyde Karadeniz, güneyde Toros dağları yer alır. Bu dağlar, Avrupa daki Alpler ile Asya'daki Himalayaları birbirine bağlar. Ülkenin orta kesiminde nispeten yüksek ve kapalı bir havza bulunur. Burada Konya ovası vardır. Doğu Anadolu bölgesinde ise oldukça yüksek platolar yer alır. Ülkenin ortalama yükseltisi 1132 m. kadardır. Bu yükseltisi ile kıtaların en yücesi olan Asya (1010 m.)' dan bile yüksektir.

Türkiye'nin yeryüzü şekilleri bakımından coğrafi bölgeler arasında karşılaştırma yapıldığında çok büyük farklılıklar görülür. Marmara ve Batı (Ege) Anadolu bölgeleri yükselti bakımından daha az değerler göstermekte ve çok verimli ovalara sahip bulunmaktadır. Öte yandan yükseltisi pek fazla olmayan dağların denizlere dik ve bu dağlara paralel uzanan akarsu vadilerinin yer alması nedeniyle, denizin etkisi yeryüzünün her yerinde tesirini göstermesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla insan yaşamı için en elverişli ortamı oluşturmaktadır. Sözgelimi burada Büyük Menderes Bölgesi en iyi örneği teşkil eder. Nitekim Evliya Çelebi Aydın yöresini gezerken, dağlarından yağ (Zeytin), ovalarından bal (İncir) akıyor. ibaresini kullanması bölgenin genel karakterini yansıtır. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yükseltisi nispeten fazla olmasına rağmen, fazla dağlık olmayıp, plato özelliği taşırlar. Bu özelliğinden dolayı, İç Anadolu bölgesinde Konya ovası, Güneydoğu anadolu Bölgesinde Harran ovası gibi Türkiye'nin candamarı olan verimli ovalara sahiptir. Nitekim Konya Ovası'nın, Türkiye'nin Tahıl Ambarı unvanını alması boşuna değildir. Öte yandan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) tamamlandığında, medeniyetlerin beşiği olan Harran ovasının yeniden canlanması gündemdedir. Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri yeryüzü şekilleri bakımından birbirine benzer özellikler gösterir. Her iki bölgede denize paralel yüksek sıradağlar uzanır. Dağlar çok yüksek ve sarp olduğundan yerleşme açısından pek elverişli değildir. Bu nedenle her iki bölgede dağlık alanlardan kıyı kesimlerine ve diğer bölgelere doğru hızlı bir göç hareketi görülür. Doğu Anadolu Bölgesi ise hem yükseltisi çok fazladır ve hem de yüksek dağlar bulunmaktadır. Bu bölgenin genel karakterini yüksek dağlar ve platolar oluşturur. Bu nedenle bu bölgemizde tüm yerleşim yerleri dağlar arasında kalan havzalara sıkışmış durumdadır. Öte yandan havzalarda bile yaşam şartlarının pek elverişli olmayışı nedeniyle bölgeden sürekli göç hareketi yaşanmaktadır.

İklim özellikleri, insan ve diğer tüm canlılar üzerinde etkisi olan en büyük doğal coğrafi özelliktir. Güneydoğu Anadolu bölgemizde yaz mevsiminde görülen aşırı sıcaklıklar, Doğu Anadolu bölgemizde kış mevsiminde görülen aşırı soğuklar, bölge insanlarının çalışma sürecini ve hızını olumsuz yönde etkilemekte ve dolaysızla ekonomik seviyeyi düşürmektedir.

İklim Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Türkiye, orta kuşakta yeralmakta ve üç tarafı denizlerle çevrili bulunmaktadır. Konum itibariyle ülke, Akdeniz iklim alanı içindedir. Sözkonusu bu iklimin özelliği kışları ılık ve yağışlı, yazları sıcak ve kuraktır. Bu iklim şartları tam olarak Akdeniz ve Ege (Batı Anadolu) bölgelerinde görülmektedir. Yükselti, enlem ve yeryüzü şekilleri iklimi etkilemekte ve ülkenin her tarafında Akdeniz iklim şartları görülmemektedir. İç (Orta) Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde step iklimi, Doğu Anadolu da şiddetli karasal iklim, Karadeniz bölgesinde ise ılıman okyanus iklimi hüküm sürmektedir. Marmara bölgesinde ise, Akdeniz, Step ve ılıman okyanus iklimleri arasında bir geçiş iklimi şartları yaşanır. Akdeniz bölgesinde yeralan Antalya da kış

mevsiminde sıcaklık sıfır derecenin altına düşmezken, Doğu Anadolu da yeralan Ağrı da $-45^{o}C$ ye kadar düşebilmektedir. Yağış değerleri de farklılık göstermekte ve İç ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri az yağış alırken, Karadeniz bölgesi çok yağış almaktadır. Kuşkusuz sıcaklık ve yağış değerleri 7 coğrafi bölgesinde farklılık arzetmez. Aynı zamanda aynı bölge içinde bulunan bölüm ve yöreler arasında da büyük farklılıklar görülebilmektedir.

İklim özellikleri, insan ve diğer tüm canlılar üzerinde etkisi olan en büyük doğal coğrafi özelliktir. Güneydoğu Anadolu bölgemizde yaz mevsiminde görülen aşırı sıcaklıklar, Doğu Anadolu bölgemizde kış mevsiminde görülen aşırı soğuklar, bölge insanlarının çalışma sürecini ve hızını olumsuz yönde etkilemekte ve dolayısıyla ekonomik seviyeyi düşürmektedir. Dolayısıyle bu bölgelerimizden hızlı bir göç hareketinin yaşanmasına sebep olmaktadır. Bayburt'ta düzenlenen sempozyumda sunduğum bildiride, Bayburt'un iklimden kaynaklanan sorunlarını ortaya koyarken, Bayburtlu bir vatandaşımız Peki hocam, Bayburt'un bu sorununu nasıl çözümleriz? Söyleyin, ne gerekiyorsa hemen yapalım, deyince, ben de latife olsun diye; Bayburt'un iklimden kaynaklanan sorununu, ancak Bayburt'un üzerine izocamla kaplayarak çözebilirsiniz, demiştim. Gerçekten öyle, Doğal coğrafya özelliklerinden olan iklimden kaynaklanan bir sorunu çözümlemek oldukça güçtür. Eğer çözüm olsaydı, bugün kutup, ekvatoral ve çöl bölgelerinin yoğun yerleşme alanları olması gerekirdi. Oysa bu bölgeler en tenha bölgeler olup, bu bölgelerde yaşayan insanlar, tarih süreci içinde hiçbir zaman medeniyet kuramamışlardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki olumsuz iklim şartları, doğrudan iyileştirilmesi mümkün değildir. Ancak ısıtma ve soğutma sistemlerinin geliştirilmesi ile bu bölgelerdeki özellikle iskan alanlarında olumsuz şartların etkisi azaltılabilir.

Gerek yer altı ve gerekse yerüstü suları bakımından zengin olan Türkiye, bölge kalkınmada önemli rol oynar. Türkiye Yerleşim haritası ile Türkiye Hidrografya haritası adeta örtüşür. Çoğu yerleşim birimleri akarsu, göl ve denizlere yakın konumlarda kurulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye nin gelecekte kalkınmasında önemli görev üstlenen GAP, tamamiyle suya ve sudan faydalanmaya dayanan bir projedir.

Hidrografya Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Hidrografya, yeraltı ve yerüstü su durumunu ifade eder. Yer altı sularından artezyen yolu ile faydalanılır. Yerüstü sularını ise, akarsular, göller ve denizler teşkil eder. Akarsular ve göller bakımından Türkiye, bölge ülkeleri arasında en zenginidir. Başlıca önemli akarsularını; Fırat, Dicle, Kızılırmak, Yeşilırmak, Çoruh, Sakarya, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz, Susurluk, Seyhan, Ceyhan ve Göksu oluşturur. Bu akarsular üzerinde birçok baraj yapılmıştır. Fırat nehri üzerinde kurulan Atatürk (817 km^2.) ve Keban (675 km^2.) baraj gölleri, Van (3713 km^2.) ve Tuz (1500 km^2.) gölünden sonra üçüncü ve dördüncü sırada yeralırlar. Van, Tuz, Beyşehir (656 km^2.), Eğirdir (486 km^2.), İznik (298 km^2.), Burdur (200 km^2.), Manyas, Acıgöl, Ulubat, Çıldır ve Hazar başlıca doğal göllerdir. Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili iki yarımadadan (Trakya ve Anadolu) oluşur.

Su , insan ve diğer canlılar yaşamı için en fazla ihtiyaç duyulan bir maddedir. Su olmayınca, canlı yaşamından söz etmek imkansızdır. Zaten dünyamızı, diğer gök cisimlerinden ayıran yegane farklılık suya sahip olmasıdır. Gerek yer altı ve gerekse yerüstü suları bakımından zengin olan Türkiye, bölge kalkınmada önemli rol oynar. Türkiye Yerleşim haritası ile Türkiye Hidrografya haritası adeta örtüşür. Çoğu yerleşim birimleri akarsu, göl ve denizlere yakın konumlarda kurulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye nin gelecekte kalkınmasında önemli görev üstlenen GAP, tamamiyle suya ve sudan faydalanmaya dayanan bir projedir.

Toprak ve Bitki Örtüsü Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Türkiye de toprak ve bitki örtüsü özellikleri, yeryüzü şekilleri ve iklim şartları ile sıkı bir bağlantısı vardır. Akdeniz bölgesinde, Terra Rosa'lar üzerinde maki formasyonu gelişmiştir. Toros dağlarında Kızılçam ve Karaçam ormanları yer alır. Ancak bu ormanlar, tarla açma ve yangınlar nedeniyle gün geçtikçe azalmaktadır. İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da step toprakları üzerinde, step (bozkır) bitkileri örtüsü gelişmiştir. Genelde ilkbaharda yeşerip, yaz sonu kuruyan bu otsu bitkiler, haziran ayında çiçeklenmekte ve bölge rengarenk bir görünüm kazanmaktadır. Doğu Anadolu'da ise,

Yüksek dağ çayırları hakimdir. Karadeniz bölgesine geçilince gür bir orman örtüsü vardır. Marmara bölgesi, iklimde olduğu gibi geçiş tipi bir bitki örtüsü özelliği taşır. Ergene havzasında step, Güney Marmara'da maki, kuzey ve doğu Marmara'da Karadeniz'in etkisiyle orman hakimdir. Ege (Batı Anadolu) bölgesinde ise, güneyden kuzeye Akdeniz-Marmara, batıdan doğuya Akdeniz-İç (Orta) Anadolu bölgesi geçiş sağlayan bitki türleri vardır.

Türkiye'nin tüm coğrafi bölgeleri, bölümleri ve yörelerinde, toprak ve bitki örtüsü insan yaşamını doğrudan etkiler. Karadeniz Bölgesindeki tüm yapılarda orman ürünlerinin, Akdeniz ve Batı Anadolu bölgelerinde taş ve tulanın, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde taş, toprak ve kerpicin fazla kullanılması, bölgenin toprak ve bitki örtüsü özellikleri ile doğrudan ilişkilidir. Ancak modernleşme adı altındaki değişimler, bu etkiyi azaltmaktaysa da, beraberinde çok fazla olumsuzluklar getirmektedir.

Nüfus Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Türkiye, nüfus bakımından hızla artan bir ülkedir. 1927 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, ülkede 13,6 milyon insan yaşamaktayken, 1990'da bu nüfus 56,4 milyona yükselmiştir. 1997 Genel Nüfus Sayım Sonuçlarına göre, Türkiye'nin nüfusu 62,8 milyon olduğu tespit edilmiş ve 1990-1997 arası yıllık nüfus artış hızı % 1,5 olduğu hesaplanmıştır. 2000 yılında ise ülke nüfusu 71.255.000'e ulaşacağı hesaplanmaktadır. Ülkede nüfusun ikiye katlanma süreci ise, 32 yıldır.

Ülkenin yüzölçümü 814.578 km² olduğuna göre; Matematik nüfus yoğunluğu km².ye, 1990'da 70, 1997 de 76 kişi düşmektedir. Yine 1990 sayımına göre nüfusunun % 47'sini 0-19 yaş grubu yani çocuk nüfus oluşturmaktadır. % 21'ini 2İ-34, % 27'sini 35-64 ve % 5'ini ise 65 ve daha yukarısı yaştakiler teşkil eder. Diğer bir ifadeyle ülkenin % 68'i çocuk ve gençlerden meydana gelir. Ülke toplam nüfusunun (1990), % 41'i kır, % 59'u şehir yerleşmelerinde yaşamaktadır.

Nüfusun bölgelere göre dağılımı incelendiğinde ilginç sonuçlar elde edilmektedir. Marmara bölgesinin 1990 daki nüfusu 13.2 milyon iken, 1997 yılında 16,1 milyona yükselmiş ve bu devre içinde yıllık ortalama nüfus artış hızı % 2,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu bölgemiz geçmişte olduğu gibi, bu dönem içinde de diğer bölgelerden göç aldığı açıkça görülmektedir. Bu bölge, Türkiye toplam nüfusunun % 26 sını barındırmaktadır. Bu bölgemizden sonra ikinci kalabalık bölge iç Anadolu bölgesi olup, 10,5 milyon nüfusu barındırmaktadır. Yıllık nüfus artış hızı % 0,9 olarak gerçekleşen bu bölgemiz Türkiye nüfusunun % 17 sine sahip bulunmaktadır. Batı (Ege) Anadolu bölgesinde (yıllık nüfus artışı % 1,5), 8,4 milyon barınmakta ve bu nüfus Türkiye toplamının % 13 üne tekabül etmektedir. Akdeniz bölgesi de Batı Anadolu bölgesine benzerlik gösterir. 8

6) Veriler, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsünün, 1997 Genel Nüfus sayımı Sonuçları, Sayım Gününde Bulunulan Yere Göre hesaplanan sonuçlardan alınmıştır.

milyon nüfusu, %1,9 yıllık nüfus artış hızı vardır. Türkiye toplam nüfusunun %13 ünü oluşturur. Karadeniz bölgesinde 7,8 milyon insan yaşar. Türkiye nüfusunun %12 sini teşkil eder. Ancak bu bölgemizde nüfus artış hızı sıfırın altında değer göstermektedir (% -0,5). En az nüfuslu iki bölgemiz Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Ancak bu iki bölgemizin nüfus artış hızı büyük farklılık arz etmektedir. 6,1 milyon nüfusu olan Doğu Anadolu bölgesi, Türkiye nüfusunun % 10'unu teşkil ederken,1991-1997 arasında yıllık nüfus artış hızı hayli yüksektir (%2,4). Bölgeden diğer bölgelere hızlı göç hareketi yaşandığı halde, nüfus artış hızının fazla değerler göstermesi, doğum oranlarının çok yüksek olduğunu vurgular. Türkiye Nüfusunun % 9 unu barındıran Doğu Anadolu bölgesinde (5,6 milyon kişi), yıllık nüfus artış hızı % 0,6 dolayındadır.[6]

Türkiye tarımının en önemli sorunlarından biri de, sulamadır. Bu konu, daha Osmanlı imparatorluğu devrinde anlaşılmış ve ele alınmıştı. 19. yüzyıl ortalarında, sulama kanalları açılarak, tarımda sulama Vardar Irmağı boylarında (Selanik yakınları), İşkodra Gölü güneydoğusundaki delta ovasında başlatılmıştı.

Türkiye nin bölgeler arasındaki farklılık, sadece nüfus miktarları ve artış hızlarında görülmez. Bunun yanında, Nüfusun yaş ve cins yapısı, eğitim, kültür, yaşayış, meslek ve sağlık durumlarında da büyük farklılıklar görülmektedir. Sözgelimi okullaşma oranı ve sağlık ile ilgili istatistiklerde, Batı bölgelerinde yüksek değerler gösterirken doğu bölgelerine doğru gidildikçe kısmen düşer. İnsanların kültür yapıları da bölgelere göre büyük farklılıklar göstermektedir. Bunun sonucunda bölgeler arasında yaşanan göçler, kültür uyuşmazlığını ve karmaşasını ortaya koyar. Söz konusu uyuşmazlıklar, çözümü güç sorunlar ortaya koymaktadır.

Yerleşme Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Türkiye il yönetimi bakımından 80 il'e ayrılmıştır. İlkenin en büyük şehri İstanbul, ikinci büyük şehri başkent Ankara dır. İzmir, Adana, Bursa, Konya, Eskişehir, Samsun, Trabzon, Diyarbakır, Erzurum diğer önemli şehirlerdir. Türkiye de yer alan şehirlerin en büyük özellikleri, çevresinde ve diğer bölgelerdeki kırsal kesimden çok fazla ve sürekli göç almasıdır. Bunun sonucunda şehirsel nüfus oranları her geçen yıl artmaktadır. Kontrolsüz artan bu nüfus, devlet tarafından herhangi bir planlamaya tabi tutulmadığı için, kalkınmayı engel teşkil etmektedir.

Türkiye'de kır yerleşmelerinden geçici yerleşme şekilleri oldukça fazladır. Bunlardan bazıları; Yayla, Kom, Oba, Mezra, Pey, Banı, Ba ve bahçe evleridir. Mahalle en küçük idari birimdir. İlkede, 36 bini aşkın köy yerleşmesi vardır. Geçici yerleşme birimleri ile birlikte toplam yerleşim birimi 80 bine yakındır. Bu özelliği ile ülkenin merkezden yönetiminde çeşitli aksamalar görülebilmektedir. Özellikle köy ve köye bağlı küçük yerleşim birimlerine eğitim, sağlık, elektrik ve yol gibi hizmetlerin götürülmesi hayli zor olmakta ve büyük harcamalar gerektirmektedir. Bu zorluk, kırsal kalkınmayı yavaşlatmakta ve bunun sonucunda kırsal yerleşmelerden şehirsel yerleşmelere doğru hızlı bir nüfus hareketi yaşanmaktadır. Bunun sonucunda kırsal hayat çerçevesinde yetişmiş insanlar, şehirsel hayata ayak uydurmakta güçlük çekmektedir. Bu kitle ne kadar zaman geçse de, bir türlü şehirli olamamakta ve bunun yanında köylülüğü de unutmaktadır.

Türkiye'nin yerleşme alanlarında görülen modernleşme hareketinde, bölgelerin coğrafi özellikleri hiçbir zaman göz önünde tutulmamıştır. Bu örnekler son derece fazladır. Bugün Türkiye genelinde bölgenin coğrafi yapısına uygun eski tip yapıların, yerine modern yapılar almaktadır. Karadeniz bölgesinde, ahşap malzemenin kullanıldığı eski konakların yerine, Doğu Anadolu bölgesindeki taşın ve toprağın kullanıldığı kalın duvarlı yapıların yerine, Güneydoğu Anadolu bölgesinde toprak ve kerpicin kullanıldığı yapıların yerine, hep standart modern betonarme binalar almaktadır. Bu değişim, nem oranının çok yüksek olduğu bu bölgemizde romatizmal hastalıkların, soğuğun çok şiddetli olduğu Doğu Anadolu da solunum hastalıklarının, sıcaklığın şiddetli olduğu Güneydoğu Anadolu'da, sinirsel ve nörolojik hastalıkların hızla artmasına neden olmaktadır. Kuşkusuz tüm bu olumsuz etkiler, bölge insanını huzursuz etmekte ve bölge insanı çareyi göçte aramaktadır.

Tarım ve Hayvancılık Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Türkiye'nin temel iktisadi yapısını tarım ve hayvancılık oluşturur. İlke topraklarının % 36.2'sini Ekili-di-

7) Doğanay, Hayati, 1998, Türkiye Ekonomik Coğrafyası. Çizgi Kitabevi Yayınları, KONYA.

kili alanlar, % 11.2'sini çayır ve meralar, % 26.2'sini ise ormanlar teşkil eder.

1991 yılı verilerine göre, Türkiye'nin toplam tarım arazisi 21,4 milyon hektardır. Bunun coğrafi bölgelere göre dağılımı ise şöyledir; En fazla tarım arazisi İç Anadolu bölgesindedir. İç Anadolu bölgesinde 5,5 milyon hektar tarım arazisinin % 10' u sulamalıdır. İç Anadolu bölgesini Güneydoğu Anadolu bölgesi takip eder. Bölgenin 4,1, milyon hektar tarım arazisi vardır. Ancak bugün bu arazilerin % 7 si sulanabilmektedir. GAP tamamlandığında, bu bölgenin gerek toplam tarıma açılan tarım alanı ve gerekse sulanabilir arazi oranı hayli artacaktır. Proje tamamlandığında, toplam 7,5 milyon hektar arazi daha sulamalı tarıma açılacaktır. Sulamalı tarım arazi oranı bakımından en yüksek değerler Akdeniz bölgesindedir. Ancak bu bölgemiz en az tarım arazisine sahiptir. Bölgenin toplam 1,9 milyon hektar tarım arazisinin % 32 si sulanmaktadır. Marmara bölgesinde 2,3 milyon hektar tarım arazisi bulunmakta ve bunun % 10'u sulanan tarım arazisidir. Batı (Ege) bölgesinde bulunan 2,5 milyon hektar tarım arazisinin % 21'i sulanır. Karadeniz bölgesinin 2,4 milyon hektar arazisinin % 11 i sulanabilirken, Doğu Anadolu bölgesinin 2,3 milyon hektar arazisinin % 20'si sulamalı arazidir.

Doğu Anadolu bölgesinde, Dünya Bankasından sağlanan krediler ile hayvan ıslahı çalışmaları yapılmıştır. Islah çalışmalarının özünde, mevcut yöre hayvanı olan Doğu Kırmızısı Sığır ve Mor karaman koyun ırklarını melezleme yapılarak yedi batın sonunda et ve süt verimi yüksek ırklar elde edilmesi bulunmaktaydı. Ancak bölgenin coğrafi şartları ve özellikle iklim özellikleri göz önünde tutulmadığından, çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Türkiye tarımının en önemli sorunlarından biri de, sulamadır. Bu konu, daha Osmanlı imparatorluğu devrinde anlaşılmış ve ele alınmıştır. 19. yüzyıl ortalarında, sulama kanalları açılarak, tarımda sulama Vardar Irmağı boylarında (Selanik yakınları), İşkodra Gölü güneydoğusundaki delta ovasında başlatılmıştır. Musul ve Medine çevresinde, sulama kanalları açılmıştır. Anadolu da ilk sulama tesisi olan Beyşehir gölünden Konya ovasına açılan sulama kanalı, 1914'de hizmete girmiştir.[7]

Türkiye'nin, yararlanabilir yıllık su potansiyeli, sadece akarsular olarak, 95 milyon m^3. kadardır. Buna yeraltı su rezervi de eklenirse, 105 milyon m^3.'ü bulur. Diğer taraftan yağış-akış potansiyel su rezervleri ise 500 milyar m^3. olarak tahmin edilmektedir.

Türkiye'de sulama sorununu çözümlemek için, 1955 yılından bugüne baraj yapımına hız verilmiş ve 90'ı aşkın baraj inşa edilmiştir. GAP çerçevesinde yapılmış ve yapılmakta olan barajların en önemlileri ise şunlardır: Fırat üzerinde; Keban, Karakaya, Atatürk, Batman ve Birecik, Dicle üzerinde ise; Kralkızı, Dicle ve Cizre barajlarıdır.

Ülkede her yıl ortalama 17-20 milyon ton buday üretilir. Konya ovası, aynı zamanda bir tahıl ambarıdır. Budaydan sonra üretimi yapılan tahıl, arpadır Ayrıca şeker pancarı, patates, üzüm, mısır, elma, pamuk, ayçiçeği, portakal, zeytin, mercimek, fındık, tütün ve İncir önemli tarım ürünleridir.

İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu da koyun, Doğu Anadolu da sığır yetiştiriciliği önemlidir. Özellikle son yıllarda Ege (Batı Anadolu) ve Marmara bölgelerinde besi hayvancılığı önem kazanmaktadır.

Tarım ve hayvancılık potansiyeli, bölgeler bazında incelendiğinde büyük farklılıklar görülür. Marmara, Akdeniz ve Batı Anadolu bölgeleri, pamuk, tütün, sebze, zeytin ve çeşitli meyve tarımına ve besi hayvancılığına, İç Anadolu bölgesi buday tarımına ve koyun besiciliğine, Karadeniz bölgesi, tütün, fındık, çay ve mısır tarımına ve sığır besiciliğine, Doğu Anadolu bölgesi ağırlıklı olarak mera hayvancılığına ayrılmış gibidir. Bugüne kadar daha ziyade sulamasız tahıl tarımına ve mera hayvancılığına ayrılan Güneydoğu Anadolu bölgesi ise, GAP ile birlikte sulamalı pamuk, sebze ve meyve tarımına ve besi hayvancılığına geçmesi beklenmektedir. Bölgeler arasındaki bu değişim, kuşkusuz bölgelerin doğal coğrafya özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bölgeler üzerinde, tarım ve hayvancılık üzerine yapılan ıslah çalışmalarında, coğrafi özellikler göz önünde tutulmamakta ve bunun neticesinde bu tür çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Sözgelimi, Doğu Anadolu bölgesinde, Dünya Bankasından sağlanan krediler ile hayvan ıslahı çalışmaları yapılmıştır. Is-

8) Doğaenay, Hayati, 1998, Enerji Kaynakları. Şafak Yayınevi, ERZURUM.

9) Selen, H.Sadi, 1957, Bölge Planlaması ve Coğrafya. İkinci İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, A.İ. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. 79/61, İskan ve Şehircilik Ens. Yay.4, 5-7 Haziran 1957, s.19-22, Ankara.

lah çalışmalarının özünde, mevcut yöre hayvanı olan Doğu Kırmızısı Sığır ve Mor karaman koyun ırklarını melezleme yapılarak yedi batın sonunda et ve süt verimi yüksek ırklar elde edilmesi bulunmaktaydı. Ancak bölgenin coğrafi şartları ve özellikle iklim özellikleri göz önünde tutulmadığından, çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü yapılan ırk ıslahı çalışmaları sonucunda, iki veya üç batın sonunda hayvanlar, bölge iklim şartlarına ve mera hayvancılığı sistemine uyum sağlayamamışlar ve ölmeye başlamışlardır. Böylece devletin büyük borçlar alarak başlattığı bu proje arzu edilen hedefine ulaşamamıştır. Oysa proje başlatılmadan önce, bölgenin coğrafi şartları incelense ve buna göre farklı bir proje hazırlansaydı, kuşkusuz daha başarılı olunurdu.

Enerji Kaynakları, Madencilik ve Sanayi Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Türkiye enerji kaynaklarından petrol ve taşkömürü bakımından fakirdir. İlkenin yıllık taşkömürü üretimi 2,7 milyon, yaklaşık rezervi 1,5 milyar tondur. Ancak linyit (1995 50,9 milyon ton) ve beyaz kömür(hidroelektrik enerji) bakımından çok zengindir.[8] Ülke'de, kısa adı G.A.P. olarak bilinen ve Güneydoğu Anadolu Projesi anlamına gelen entegre proje tamamlandığında, 27 milyar kwh. tutarında elektrik enerjisi üretebileceği hesaplanmıştır. Bu enerjinin 20 milyar kwh. si Fırat, 7 milyar kwh. si ise Dicle üzerinde yapılacak olan hidroelektrik santrallerden üretilecektir. Yatırımlarına 1976'da başlanan ve 2006 yılında bitirebileceği varsayılan bu proje ile, 15 baraj ve 18 hidroelektrik santral yapımı gerçekleştirilecektir. Bugün aşamalı olarak hizmete sokulan hidroelektrik santrallerinin en büyüğünü Atatürk Barajı oluşturur. Bu baraj, hidroelektrik üretimi bakımından, halen dünyada mevcut olan barajlar arasında 6.sırada yerini almaktadır.

Türkiye nin tarım ve hayvancılıktan sonra en önemli diğer gelir kaynaklarını, madencilik, sanayi ve turizm oluşturmaktadır. Önemli madenleri, Bor (1,2 milyon ton yıllık üretim), krom (1,4 milyon ton), demir (4,4 milyon ton), bakır (3,8 milyon ton) ve kükürtdür.

Planlı ve çok gayeli imar teşebbüsünde insanların ilim ve teknolojide ilerlemiş, makine medeniyeti seviyesine erişmiş olması lazımdır. Şematik ve tek gayeli imar, insanların yalnız kol ve hayvan kuvvetinden faydalandığı devirlere, ilim ve teknolojinin gelişmediği zamana aittir.[9] Bu nedenle gerçek imar ve kalkınma, ancak modern sanayide gerçekleştirilecek olan atılımlarla olabilecektir. Türkiye sanayinin gelişmesi yolundaki adımlarını atmaktadır. Ülkede, Demir-çelik, besin, dokuma, giyim, maden, otomobil ve petro-kimya sanayi kolları gelişmiştir. Ancak arzu edilen sanayileşme sürecine bir türlü girilememiştir. Bunun sebebi ise, bölgeler arasında dengenin kurulamayışıdır.

Türkiye'nin enerji ve maden kaynakları ile sanayi kuruluşlarının dağılımı, bölgeler bazında incelendiğinde eşit dağılmadığı görülmektedir. Özellikle bugüne kadar yapılmış olan tüm sanayi kuruluşlarının büyük bir bölümü, Marmara, Batı ve Akdeniz bölgelerinde toplanmışlardır. Öte yandan sanayi kuruluşları kurulurken, bölgelerin hiçbir zaman coğrafi özellikleri göz önünde tutulmamıştır. Verimli tarım arazileri üzerine dev sanayi kuruluşları kurulmuş ve böylece ülkenin tarım sektörü büyük zararlar görmüştür. Sözgelimi İstanbul, İzmit, Adapazarı ve Bursa şehirlerinin yakın çevresinde kurulan kontrolsüz ve plansız dev sanayi kuruluşları, verimli tarım alanları içeren ovaları işgal etmiştir. Oysa bu fabrikalar, Anadolu'nun her yerinde oldukça fazla olan verimsiz ve kıraç araziler üzerine kurulabilirdi.

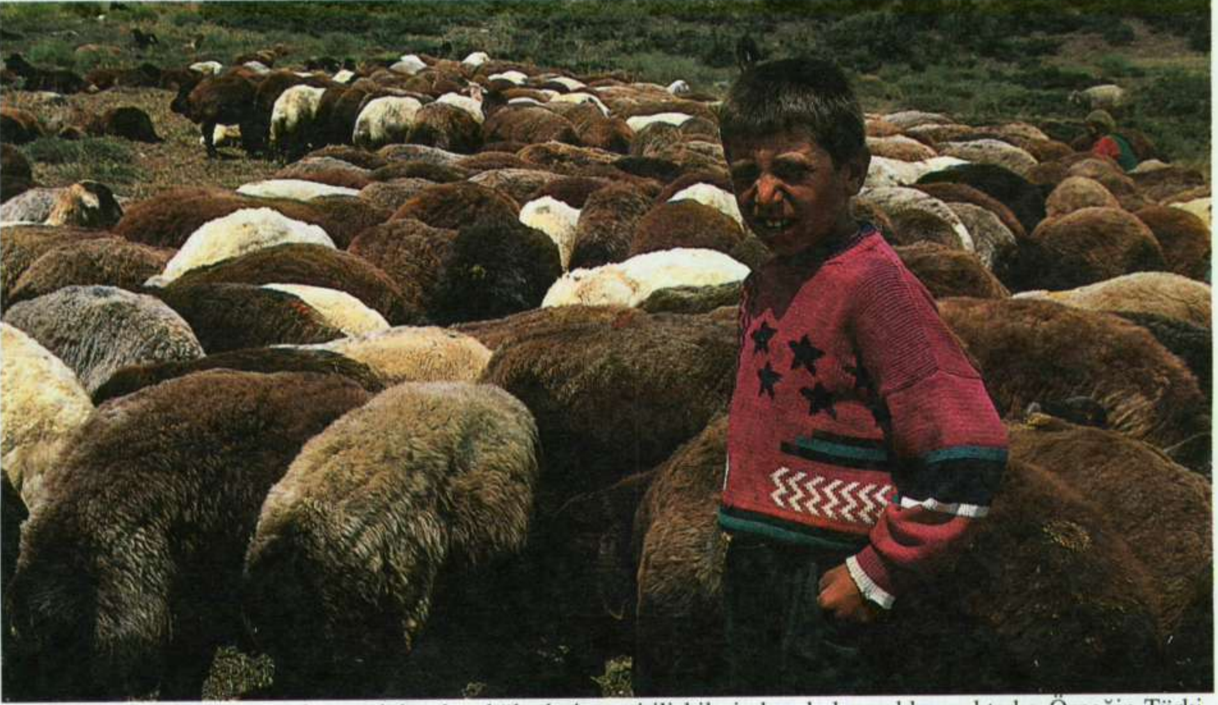
Sanayi kuruluşları kurulurken coğrafi özelliklere dikkat edilmemesinin sonucunda, çok sayıda fabrika bugün insan sağlığını tehdit etmektedir. Şehirlerin yakın çevresinde özellikle hakim rüzgar yönünde kurulan fabrikalar (özellikle çimento, lastik petro-kimya ve kimya sanayisi), kirli atıkları ile şehirlerde yaşayan büyük insan kitlelerini ve diğer canlıları olumsuz yönde etkilemektedir.

Turizm Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

İç tarafını çevreleyen denizler, dağlar, akarsu ve göller ile zengin tarihi ve kültürel zenginlikleriyle Türkiye, adeta bir turizm ülkesidir. Ülkeye ziyaret eden turist sayısı yıl geçtikçe artmaktadır. Ancak Türkiye turizminde de, bölgesel farklılıklar göze çarpar. Bugün en canlı turizm etkinlikleri kıyı bölgelerimizde toplanmıştır. İç ve doğu bölgelerimiz, turizm etkinliklerine katılamamaktadır. Oysa bu bölgelerimizin de turizm potansiyelleri oldukça yüksektir. Kalkınmakta güçlük çeken bu bölgelerimizdeki mevcut turizm kaynaklarının işlerlik kazandırılması, bölge kalkınmasına büyük katkılar sağlayacaktır.

Ulaşım ve Ticaret Özellikleri ile Kalkınma İlişkisi

Türkiye'de karayolu (%14 ü kaplanmış toplam 367.889 km.), demiryolu (8.429 km.), denizyolu ve havayolu taşımacılığı oldukça gelişmiştir. Bölgeler bazın-

da incelendiğinde, kalkınmakta güçlük çeken bölgelerimizde, hala ulaşım güçlüğü olduğu görülmektedir. Bu güçlük gerçi bu bölgelerin coğrafi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü yeryüzü şekilleri bakımından oldukça engebeli Karadeniz ve iklim bakımından oldukça sert olan Doğu Anadolu bölgemizde ulaşım imkanlarını geliştirmek oldukça büyük harcamalar gerektirmektedir. Ancak sistemli olarak ve bölge şartlarına uygun bir şekilde yapılacak harcamalar, bölgenin sorunlarını hafifletebilir. Sözgelimi Doğu Anadolu bölgesinde, rastgele asfaltlama yapılmamalı, şiddetli soğuk iklime dayanıklı yol yapımı gündeme getirilmelidir.

Ülke içi ve kıtalararasındaki gelişmiş bir ulaşım ağı sayesinde, dış ticaret hacmi yıl geçtikçe artmaktadır. Gıda, dokuma, giyim, maden ürünleri satarken, makine, elektronik eşya, ulaşım araçları gibi mamul maddeler ile petrol alır. Ülkenin ithalatında Almanya, A.B.D, İtalya, Suudi Arabistan, Fransa, İngiltere, B.D.T ve Japonya önem kazanırken, ihracatında ise yine Almanya, İtalya, A.B.D, B.D.T, Fransa, İngiltere baş sıralarda yerlerini alırlar.

Ülkenin gerek iç ve gerekse dış ticareti incelendiğinde, Batı bölgeleri büyük bir ağırlık oluşturmaktadır. İç ve doğu bölgelerimizde ticari faaliyetler pek canlı değildir. Gerçi bu durum, ülkenin bölge içindeki siyasi ilişkilerinden de kaynaklanmaktadır. Örneğin Türkiye nin doğu ve güneydoğu komşuları ile olan ticari ilişkileri yapay gündemlerle sekteye uğratılmıştır. Irak ile ilişkiler Körfez krizi yüzünden, Suriye ile ilişkiler terör yüzünden, İran ve Ermenistan ile olan ilişkiler siyasi gerginlik yüzünden minimum düzeye indirilmiştir. Kuşkusuz bu gergin durum, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizi derinden sarsmıştır. Burada dostluk başka, alışveriş başka özdeyişi unutulmamalı, gerginlikler bir tarafa bırakılarak, ticaret yeniden canlandırılmalıdır.

Kalkınmada Bölgesel Dengesizlikler ve Tedbirler

Bugün Türkiye kalkınmasını ağır aksak devam ettiriyor. Ancak bu kalkınma ülke geneli içindir. Ülkenin kalkınması coğrafi bölgeler bazında incelendiğinde, coğrafi bölgeler arasında büyük dengesizlikler olduğu açıkça görülmektedir. Marmara, Batı (Ege) ve kısmen Akdeniz bölgelerinin kalkınmasında büyük gelişmeler görülürken, özellikle Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerinde kalkınmanın çok yavaş ve hatta gerileme trendinte olduğu anlaşılmaktadır. Kuşkusuz bu dengesizlik, başta devletin yatırımlarında dengesiz olmasından kaynaklanmıyor. Aksine devlet bütçesinin

büyük bir kısmını Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kalkınması için ayırıyor. Buna rağmen bu bölgeler kalkınamıyor. O halde bu bölgelerimizin kalkınamamasını başka sebeplerde aramak gerekiyor. Bizce bu sebeplerin başında bu bölgelerin coğrafi özelliklerinin göz önünde tutulmamasıdır. Nitekim bu gerçeği devletin üst düzey yetkilileri de doğruluyor. Bu gerçeği, devletin en üst düzey yetkilisi (Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal), 1990'lı yıllarda Siirtli işadamlarına söylediği şu sözlerle bariz bir şekilde ortaya koymuştur. Siirt'in kalkınması için daha fazla yatırım isteyen işadamlarına en üst yetkili; Devlet, Siirt için gerekli tüm yatırımı yapmıştır. Gerekli olan tüm kredileri sağlamıştır. Ancak, sizler sağlanan bu kredileri, batı bölgelerimizdeki büyük şehirlere kaydırdınız. Bu konuda, bir vatandaş olarak, daha duyarlı olmalıyız, demiştir. Bu durum sadece Siirt için geçerli değildir. Van için, Diyarbakır için, Bitlis için, Kars için, Erzurum için velhasıl kalkınamayan tüm illerimiz için geçerlidir. Erzurum yöresinde yapmış olduğumuz araştırmalar esnasında, köylüler tarafından bir besihane inşaatı üzerinden dört-beş işadamının düşük faizli kredi alıp, batı illerimizde otel ve benzeri yatırımlar yaptıkları belirtilmiştir. Eğer duyumlarımız doğruysa, (ateş olmayan yerden duman tütmez) gerçekten çok üzücüdür. Bu örnekler sadece Erzurum için geçerli değildir. Kalkınamayan tüm doğu illerimizde buna benzer üzücü olaylar yaşanmıştır.

Ülkenin kalkınması coğrafi bölgeler bazında incelendiğinde, coğrafi bölgeler arasında büyük dengesizlikler olduğu açıkça görülmektedir. Marmara, Batı (Ege) ve kısmen Akdeniz bölgeleri kalkınmada büyük gelişmeler görülürken, özellikle Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerinde kalkınmanın çok yavaş ve hatta gerileme olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgeler arasındaki dengesizlik sadece devlet sektörü için geçerli değildir. Bu çarpıklık özel sektör için de geçerlidir. Özel sektör, yatırımlarını maalesef ülke menfaatleri için değil, kısa günün kârı sayıp, kendi menfaatlerini ön planda tutmaktadır. Bu nedenle yatırımlarını plansız bir şekilde yapmaktadır.

Türkiye'nin dengeli bir şekilde kalkınması için gerekli olan tedbirler şunlardır;

Devlet herşeyden önce, Türkiye'nin tüm bölgelerinin coğrafi özellikleri göz önünde tutularak, yeniden kalkınma planları hazırlamalıdır. Yeniden hazırlanan bu planlar, tavizsiz bir şekilde uygulanmalıdır.

Devlet tüm ülke genelinde, çok etkili bir denetim ağı kurmalıdır. Yapılan en küçük usulsüzler, şiddetli bir şekilde cezalandırılmalıdır. Devlet kredilerini yerinde harcamayan işadamlarının iş yapma belgeleri derhal elinden alınmalı ve bir daha kredi verilmemelidir.

Devlet özel sektör için de bazı tedbirler almalıdır. Kalkınmış batı bölgelerinde iş kuracak işadamları için vergi oranları artırılmalı, bunun tersine doğu illerinde iş yapacaklar için vergiler azaltılmalıdır.

Devlet, Türkiye genelinde büyük ölçekli işadamlarına, yatırımlarının en az % 25'ini doğu illerinde yapması zorunluluğu getirmelidir.

Her şeyden önce ülke genelinde, coğrafi özelliklere uygun yatırımlar yapılmalıdır. Tarım alanlarının ortasına Otomobil fabrikası, ticari anlamda buğday üretimi olmayan Gümüşhane iline de Un Fabrikası yapmamalıdır. Tarım alanları azami derecede korunmalı ve tüm fabrikalar, verimsiz araziler üzerinde kurulmalı ve özellikle büyük yerleşim birimlerinden uzak bölgelere kaydırılmalıdır.

Sonuç

Türkiye gerek fiziki gerekse beşeri ve iktisadi coğrafya özellikleri bakımından çeşitlilik gösterir. Coğrafi özellikler bakımından ülke, Asya kıtasının küçültülmüş halini (minyatürünü) andırır. İç Anadolu bölgesi Orta Asya ya, Doğu Anadolu ise Kuzeydoğu Asya ya az-çok benzer. Bu özelliği ile Türkiye'ye Küçük Asya (Asia Minor) denilir.

Türkiye, yine aynı coğrafi özellikleri dolayısıyla, bugün Ortadoğu bölgesinin en önemli bir ülkesidir. Türkiye, coğrafi konumu dolayısıyla, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine, Asya'nın geleneksel yapıdaki ülkelerine ve Ortadoğu nun zengin petrollere sahip ülkelerine çok yakındır. Gerek fiziki açıdan ve gerekse sosyo-ekonomik bakımdan, bu ülkeleri birbirlerine en kısa yoldan birleştirme ve kaynaştırma özelliğine sahiptir. Ancak bu kaynaştırma özelliğini, dengeli bir şekilde kalkındıktan sonra yapabilir. Bölge içinde ve dünya genelinde, Türkiye; eğer etkili ve yetkili olmak istiyorsa, başta kendi bünyesi içindeki coğrafi dengesizlikleri gidermeli ve bir bütün olarak kalkınmalıdır.

DOSYA

Siyasi Partilerin Bölge Sorunlarına Yaklaşımı

Doç. Dr. Davut DURSUN

I.

Temel hedefi, toplumsal hayatta en üstün ve kapsayıcı iktidar olan siyasal iktidarı ele geçirmek veya iktidarın kullanılmasına ortak olmak olan siyasal partilerin en önemli özelliği belli bir toplum projesine ve programa sahip olmalarıdır. Her parti sosyolojik olarak belli bir toplum kesimine dayanmakta ve toplum tasarımları , iktidarı kullanma yöntemleri ve ileriye yönelik beklentileri birbirine yakın olanlarca oluşturulmaktadır. Bir parti demek, neticede belli bir toplum kesiminin kollektif sorunların çözümü ve iktidarın kullanılması konusundaki düşüncelerin, yöntemlerin, beklenti ve tasarımların bir örgüt bünyesinde sembolleşmesi demektir.

Bu sebeple çoğulculuk ilkesini bir tür varlık nedeni sayan ve bunu sistemin özü kabul eden demokratik sistemlerde, mevcut toplumsal sorunların algılanması, formülasyonu, çözümüne yönelik önerilerin geliştirilmesi ve önceliklerin belirlenmesi konusunda birbirinden farklı tasarımlar ve programlar söz konusu olmaktadır. Çok partililik demek, bir bakıma farklı toplumsal projeler, tasarımlar, çözüm önerileri ve yöntemleri demek anlamı na da gelmektedir. Demokratik sistemlerde siyasal partileri birbirinden farklı kılan sadece onların toplumsal tabanları, örgütlenme biçimleri, parti içi iktidar dağılımı ve ideolojileri değil aynı zamanda onların farklı toplum projeleri, kollektif sorunları algılama, tanı mlama, formüle etme ve çözüm önermedeki farklılıklardır. Aslı nda partilerin birbirinden farklı toplumsal gruplara dayanmaları ve yine farklı ideolojik eğilimlere sahip olmaları neticede mevcut toplumsal sorunları algılamalarını, tanımlamalarını, onlara ilişkin çözüm önerileri geliştirmelerini, öncelikleri belirlemelerini ve nihayet iktidar erkini kullanmalarını farklı kılmaktadır. Çünkü farklı ideolojik tercihler partilerin toplumdaki duruşlarını, zihniyetlerini ve genel olarak sorunlara bakışını birbirinden değişik kılmaktadır. Dahası ideolojik tercihler toplum ve siyasal hayatla ilgili temel önceliklerі, ilkeleri ve kutsalları farklılaştırmaktadır.

Ülkemizdeki partilerin hepsinin detaylı şekilde geliş tirilmiş, güncel gelişmelere göre yeniden düzenlenmiş dinamik programlara sahip oldukları söylenemez. Genelde partilerin programları genel kongrelerde tartışılıp kabul edilmekte ve değişiklikler de yine kongrelerce gerçekleştirilmektedir.

II.

Türkiye de mevcut siyasal partilerin ideolojik tercihleri, toplumsal sorumları algılama ve tanımlamaları, bunlara ilişkin analizleri, çözüm yöntemleri, öncelikleri ve nihayet toplum tasarımları birbirinden az çok farklılık göstermektedir Bununla birlikte partileri merkez sa , merkez sol , aşırı sa , aşırı sol , İslamcı/dinci , bölücü , milliyetçi , liberal , sosyal demokrat gibi bir ayrıma tuttuğumuzda ideolojik benzerliğe, sorunları tanımlamada ve çözmedeki yakınlığa, sistem karşısındaki duruşa dikkat ederek bir analiz yapmış olmaktayız. Neticede partiler program, dayandıkları toplumsal taban ve toplum tasarı mları açısından birbirinden farklı olsalar da aralarında bir yakınlık bulmak da mümkündür.

Ülkemizdeki partilerin hepsinin detaylı şekilde geliştirilmiş, güncel gelişmelere göre yeniden düzenlenmiş dinamik programlara sahip oldukları söylenemez. Genelde partilerin programları genel kongrelerde tartışılıp kabul edilmekte ve değişiklikler de yi-

ne kongrelerce gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple programların dinamik bir yapıda olması nispeten zor olmaktadır.

Partilerin belli konudaki görüşlerinin izlenebileceği birkaç temel doküman üzerinde durulabilir. Bunların başında ***parti programı*** gelir. Programda partinin temel siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel, mali, bölgesel ve diğer sorunları tanımı, çözüm önerileri, öncelikleri ve ana ilkeleri yer almaktadır. Bir bakıma partinin programı, onun toplumsal projesini temsil etmekte, partinin dayandığı tabanın nasıl bir toplum tahayyül ettiği buradan anlaşılabilmektedir.

Diğer bir temel doküman, seçim dönemlerinde yayımlanan ***seçim bildirgesi***dir. Seçim bildirgeleri, seçimlerden önce parti yönetimleri tarafından yayımlanmakta ve partinin o seçimle ilgili olarak önceliklerini, topluma vaatlerini, çözüm önerilerini kısa, açık ve net bir biçimde izah eden belgelerdir. Seçim bildirgeleri ile parti programları arasında temelde bir farklılık ve zıtlık düşünülemez; sadece ayrıntıda bazı farklılıklar olabilir. Programlar daha detaylı iken seçim bildirgeleri kısa ve daha çok propagandaya yöneliktir.

Parti görüşlerinin izlenebileceği bir diğer alan parti liderlerinin ve yetkililerin konuşmaları, basın toplantıları, açıklamaları ve duyurularıdır. Siyasi Partiler Kanunu da, parti yetkililerin açıklamalarının partiyi bağladığını belirtmektedir.

III.

18 Nisan genel seçimlerine katılan 21 siyasal partinin hepsinin Türkiye'deki bölgesel sorunlara bakışını ve bu sorunların çözümüne ilişkin görüşlerini ele almak imkanı yok. Bu sebeple bir seçme yapmak gerekmektedir. En uygun seçim seçimlerde barajı geçerek Meclise giren partileri tercihi etmek ve diğerlerini bu çalış manın dışında tutmak olacaktır. Başka tasnifler yapılabilirse de en uygununun TBMM de temsil edilen partilerin ele alıp bunların bölgesel sorunlara yaklaşımı nı incelemek tercih edilebilir bir yöntemdir.

Bu sebeple bu çalışmada Türkiye'deki siyasal partiler içinden TBMM grubu bulunan partilerin bölgesel sorunlarla ilgili görüş ve vaatlerini program, seçimi bildirisi veya yetkililerin konuşmalarından hareketle ortaya koşmaya çalışacağız.

Demokratik Sol Parti:

18 Nisan 1999 genel seçimlerinde birinci parti olan DSP nin seçimlerden önce yayımladığı seçim bildirgesinde, partinin temel politikaları ve vaatleri yer almaktadır. Bu bildirgede DSP nin hükümet ortağı ve tek başı na hükümet olduğu toplam 20 aylık dönemde gerçekleştirmiş olduğu "**başarılar**" üzerinde durulmakta ve ardından "**yapacaklarımız**" başlığı altında vaatler sıralanmaktadır. Bunlar şu ara başlıklar altında ele alınmaktadır: Katılımcı demokrasi, Anayasa değişiklikleri, Köy-kent projesi, Sağlık, eğitim ve gençlik, Kadınlar, Özürlüler, Ekonomi, Güneydoğu ve Doğu'da güvenlik ve gelişme, Kamu yönetiminde devrim, Yargı reformu, ulaşım, Bölgede güçleniş:dünyaya açılım, Savunma sanayii, Turizm ve tanıtım, Atatürk'ün hedefi.

DSP nin seçim bildirgesinde belli bölgelerin kalkındırılması, sorunların çözümü ve diğerlerinden farklı politikaların uygulanması anlamında Köy-kent Projesi ile Güneydoğu ve Doğu da güvenlik ve gelişme alt baş lıklarındaki vaatler ve öneriler dikkat çekmektedir.

Köy-kent Projesi: 1970 li yıllarda CHP nin programında da yer almış olan Köy-kent Projesi, bazı ufak tefek değişikliklerle DSP nin programında ve seçim bildirgesinde de yer almıştır. Bu proje, belli bölgeye yönelik olmaktan çok kırsal alana yönelik olsa da burada önerilen hususların esasta Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesi için düşünüldüğü tahmin edilebilir. Buna göre yakın köyler arasında sağlanacak işbirliği ve eşgüdümle *"altyapı hizmetlerinin ve sosyal hizmetlerin tüm köylülere düşük maliyetle ulaşması sağlanacaktır; ve köylüler kentlerdeki olanaklara ve uygarlık nimetlerine, yerlerinden olmaksızın kavuşabileceklerdir. Bu düzenlemelerle, köylülükten kentliliğe yumuşak geçiş sağlanmış olacaktır. Köylülerin boş zamanları, tarım dışı etkinliklerle deerlendirerek gelir düzeylerini yükseltebilmelerine özen gösterilecektir. (...) Orman köylüsü ormanla barıştırılacak ve orman köylülerinin kooperatifleri ormanların yönetiminde ve orman sanayi kuruluş larında etkili duruma getirilecektir. Hayvancılığı yeniden canlandırmak için, çadaş hayvancılık yöntemlerine ve teknolojilerine işlerlik kazandırılacaktır..."*

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi DSP nin Köy-kent Projesi, sadece belli bölgenin kalkındırılması, mevcut sorunların çözümü için düşünülmüş değil kırsal Türkiye'nin sorunlarına bir çözüm olarak önerilmektedir. Günümüz şartlarında bu projenin uygulanabilmesi imkanının bulunup bulunmadığı tartışılabilir. Yetmişli yıllardaki ideolojik bölünmüşlüğün teşvik ettiği çözüm önerileri bağlamında Köy-kent Projesi anlamlı olabilirdi, fakat günümüzde bunun gerçekleşme şansının son derece sınırlı olduğu söylenebilir. Özellikle terör olayları sebebiyle son onbeş yıldır Güneydoğu da uygulanmakta olan köy ve mezraların boşaltılması uygulaması

nın köy ve kentlerde yarattığı sorunlar ortada dururken bu gerçeklik dikkate alınmadan 20 yıl önce parti programında yer aldığı için yeniden tekrarlanmış olması fazla umut vaat etmemektedir.

Güneydoğu ve Doğu'da güvenlik ve gelişmeler: Başlıktan da anlaşılacağı gibi güvenlik, terör, kalkınma ve sosyal konular bakımından sorunlu olan Türkiye nin iki bölgesi seçim bildirgesinde ayrı bir alt başlık altında ele alınmaktadır. Bu iki bölgeyi *"kalkındırmak, işsizlikten, yoksulluktan ve feodal yapıdan kurtarmak ve bölücü akımın kaynağını kurutmak için"* DSP nin bu bölgelerde biri kalkınma atılımı başlattığı, Mart 1999 da çıkarılan kararname ile buralara kaynak aktarımının hızlandırıldığı hatırlatılmaktadır. DSP ye göre bu bölgelerde *"gelişmeyle güvenliğin uyumlu bir bütün oluşturması"* gerekmektedir.

Bunların dışında GAP'ta herhangi bir aksama olmamasına özen gösterileceği , KOBİ'lere sağlanan desteklerin sürdürüleceği, yerli malı kullanımının psikolojik yöntemlerle özendirileceği, demiryolu taşımacılığının yaygınlaştırlacağı gibi hususlara da yer verilmiştir.

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi MHP'nin iddialı şekilde topluma takdim ettiği Yoksullukla Mücadele Projesi, bölgesel sorunları ortadan kaldırmaya, belli bölgeleri kalkındırmaya yönelik bir proje olmayıp toptan vatandaşlar arasında gelir dağılımındaki adaletsizlikten kaynaklanan sorunları nispeten çözmeye ve azaltmaya yönelik bir proje görümü vermektedir.

Milliyetçi Hareket Partisi:

MHP nin 18 Nisan seçimleri vesilesiyle Genel Baş kan Devlet Bahçeli'nin bir basın toplantısıyla LİDER TÜRKİYE YE DOĞRU adıyla yayımladığı Seçim Bildirisi nde bölgesel kalkınma, bölgesel sorunlar ve bu sorunlarla ilgili öneri ve öncelikler konusunda özel olarak düzenlenmiş herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır. Bildiride mevcut durumun resmedilmesinden sonra partinin temel ilkeleri, öncelikleri ve dış politikaya ilişkin görüşleri üzerinde durulmuştur. Seçim Bildirisinde üniter devlet, milli demokratik devlet, milli ekonomi, milli dış politika gibi hususlara sıkça vurgu yapı lmakta ve MHP nin geliştirdiği iki önemli proje üzerinde durulmaktadır. Bu uprojelerin ilki ***Yoksullukla Mücadele*** diğeri de Yolsuzlukla Mücadele projeleridir.

Yoksullukla Mücadele projesi, genelde gelir dağılımındaki adaletsizliği ve yoksulluk sınırındaki toplum kesimlerinin durumunu düzeltmek amacı gütmekte ve sorunu bölge düzeyinde değil ülke düzeyinde ele almaktadır. Bölgesel sorunlar ve çözümleri doğrudan içermemekle birlikte tarım kesiminin durumunu iyileştirmeyi ve yoksul kesimlerin sorunlarına yaklaşımı ortaya koyduğu için Yoksullukla Mücadele Projesi'nin bir bölümünü buraya almakta yarar vardır:

Nüfusumuzun yüzde 43 ünün istihdam edildiği TARIM KESİ MİNDE öngördüğümüz tedbirlerle;

Çiftçilerimize Doğrudan Gelir Transferi sistemine geçilecek,

Üretici birlikleri oluşturularak Sözleşmeli Çiftçilik sistemi desteklenecek,

Ürün Sigortası uygulaması geliştirilecek ve

Ürün Borsaları yaygınlaştırılacaktır.

YOKSULLUKLA MÜCADELE PROJESİNİN
UYGULAMAYA KONULMASIYLA;
YARDIMA MUHTAÇ HİÇBİR;
ÇOCUK, GENÇ, KADIN, İHTİYAR ve ÖZÜRLÜ
AÇ VE AÇIKTA
BIRAKILMAMAYA CALIŞILACAKTIR.

Yoksullukla mücadele projemiz orta vadeli TOPARLANMA VE DÖNÜŞÜM PROGRAMI çerçevesinde hazırlanmıştır.

Bu program, bugüne kadar uygulanan klasik toplam talebi daraltma ve dar gelirli vatandaşa kemer sı ktırma programı değildir. Çünkü vatandaşlarımızın kemerinde sıkmak için delik kalmamıştır.

Bir yandan, iyice yoksullaşan vatandaşlarımıza rahat bir nefes aldırmak için gerekli sosyal yardımlar yapılırken, diğer yandan yatırım ve üretim için ekonomik ortam oluşturularak toplam arz artırılacaktır. Bunun sonucunda hem fiyat istikrarını sağlanacak, hem de işsizlik sorununa çözüm getirilmiş olacaktır.

Özetle bu proje TOPYEKİN KALKINMA VE SOSYAL BARIŞ PROJESİDİR.

Bu program ve projeler, Türkiye de bugüne kadar hazırlanan programların içerisinde; en gerçekçi , en ciddi ve en tutarlı olanıdır. Programda Türkiye gerçekleri ve sosyal boyut da göz önünde tutularak, büyüme ve gelir dağılımı hedefleri bir arada ele alınmış tır.

Program ve projelerimizde her türlü kaynak-mali-

yet hesapları ve uygulama takvimi ayrıntılı olarak hazırlanmıştır. Diğer siyasi partilerin bugüne kadar yaptıkları gibi boş vaatleri içermemektedir.

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi MHP'nin iddialı şekilde topluma takdim ettiği Yoksullukla Mücadele Projesi, bölgesel sorunları ortadan kaldırmaya, belli bölgeleri kalkındırmaya yönelik bir proje olmayıp toptan vatandaşlar arasında gelir dağılımındaki adaletsizlikten kaynaklanan sorunları nispeten çözmeye ve azaltmaya yönelik bir proje görümü vermektedir.

Fazilet Partisi:

18 Nisan seçimlerinde meclise üçüncü büyüklükte parti olarak giren Fazilet Partisi nin seçimler sebebiyle yayımladığı **GÜNIŞIĞINDA TÜRKİYE** başlıklı Seçim Beyannamesi diğer partilerinkiyle karşılaştırıldığında hem daha hacimli hem de daha detaylı gözükmektedir. FP nin son derece detaylı şekilde düzenlenen Seçim Beyannamesi nde bölgesel kalkınma konuları ve sorunları muhtelif bölümlerde yer almaktadır. Ekonomik Politikalar başlığı altında gelir dağılımındaki adaletsizliklerle ilgili tespit ve önerilerin yer aldığı kısımda gelir dağılımında bölgeler arasındaki farklılığa dikkat çekilmektedir. Buna göre Marmara Bölgesi'nde fert başına düşen milli gelir 7.096 dolar iken Doğu'da bu oran 654 dolara gerilemektedir. Bu çarpıklıktan hareketle bölgeler arasındaki farklılığın en aza indirilmesi için FP şu hususları yapacağını vaat etmektedir:

Başta Doğu ve Güneydoğu olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerde yatırımlara ağırlık verecek, bölge şartlarına uygun yeni istihdam alanları oluşturulacaktır. Katma deeri yüksek yatırımlar özendirilirken spekülatif kazançları gerileten ve bölgesel dengeleri gözeten bir ekonomi politikası izlenecektir.

Bunun yanında ***"Yatırım ve Üretim Kaynaklarının Verimli Kullanılması"*** başlığı altında Bölgeler arası eşitsizlikleri azaltmak için yatırımları tüm bölgelere yaygınlaştıracak, üniversite-sanayi işbirliğini destekleyerek yeni teknoparklar oluşturacaktır ifadesine yer verilmektedir.

Ayrıca Seçim Beyannamesi'nde EKONOMİ POLİTİKALARI'nın ele alındığı üçüncü bölümde ***Doğu ve Güneydoğu'nun Kalkınması*** adıyla bir altbaşlık açılmış ve burada söz konusu bölgelerin kalkındırılması için FP'nin düşündükleri ortaya konulmuştur.

FP'nin Türkiye nin sorunlarını bütünlükçü bir bakışla ele aldığının vurgulandığı ve bu çerçevede Doğu ve Güneydoğu bölgeleriyle ilgili ekonomik ve sosyal sorunların bir bütünlük içinde ele alınması gerektiği, bu konuda bin yıllık tarihi tecrübenin önemli bir imkan sunduğu belirtilmektedir;

Fazilet Partisi olarak temel ilkemiz güven zemininde kalkınmadır. Bu anlamda şehirleşmeye ve yerel yönetimlerin güçlenmesine büyük öncelik veriyoruz. Güvenlikte alınan mesafe ekonomik ve sosyal tedbirlerle geliştirilip güçlendirilerek, bölgede huzur ve güven or-

tamının oluşmasının kalıcı temelleri atılmalıdır. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bir an önce tamamlanmalıdır. İşsizliği önleyecek, istihdam kapısını açacak yatırımlara incelik vermek temel sorumluluktur.

Doğu ve Güneydoğu'da yapılan hayvancılık 1980'li yıllara kadar Türkiye'yi beslerken bugün tükenme noktasına gelmiştir. Bu bölgemizin kalkınması için, insan kaynakları başta olmak üzere bütün imkanlar seferber edilerek bölgenin gelişmesine öncülük edilecektir.

Fazilet Partisi olarak sorunların insan unsuruyla çözümleneceğine inanıyoruz. Bu inançla bu ülkenin geleceğini, bu toprağın kimliğini taşıyan herkesin barış ve kardeşlik ideali etrafında birleşmesinde ve bütünleş mesinde görüyoruz. Terörün aynı zamanda bir sonuç olduğu gerçeğinden hareketle, uygulayacağımız sosyal ve ekonomik politikalarla milletimizin ortak deerleri ve ortak iradesiyle sorunların çözüleceğine inanıyoruz.

Fazilet Partisi Türkiye'ye güvenmeyi Doğu ve Güneydoğu nun kalkınmasını, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünü, bu sorunların kaynağının doğru teşhis edilmesinde görmektedir. Sosyal politakaları ekonomik politikalarla birlikte ele almak hizmet ilkemizin temelidir.

Doğu ve Güneydoğu sorunu çözüm bekleyen diğer sorunlarımızla iç içedir. Fazilet partisi adaletli bir gelir dağılımının, vatandaşlık hukukunu öne alan bir yönetim anlayışının, yoksulluk ve işsizliğin önlenmesinin terörün beslendiği kaynağı kurutacağına inanmaktadır.

Yukarıya aldığımız uzun alıntıdan anlaşılacağı gibi Fazilet Partisi, bölgelerden Doğu ve Güneydoğu için özel bir hassasiyet göstermekte ve buradaki sorunları tek boyutlu değil çok yönlü olarak görmektedir. Sorunları sadece bir gelir dağılımındaki adaletsizlik, terör ve bölücülük olarak görmemekte bütün bunları birbirini besleyen bir yumak olarak değerlendirmektedir. Bu sorunların çözümü konusunda da yine bütünlükçü bir politika izleyeceğini söylemektedir. Önerilen politikaların tespit ve uygulamasında bin yıllık tarihi tecrübeden yararlanılacağı belirtilmektedir. Özellikle adaletli bir yönetim, barış ve kardeşlik kimliğinde bütünleşme hususlarına vurgu yapılması dikkat çekicidir.

FP Seçim Beyannanesi'nde dile getirilen bu hususların partinin lideri R. Kutan'ın ve diğerlerinin mitinglerdeki konuşmalarında, basın toplantılarındaki beyanlarında da benzer şekilde ortay konulduğu anlaşılmaktadır. Recai Kutan'ın 17 Aralık 1998 tarihli yaptığı basın toplantısında Türkiye'nin Öncelikleri ve Temel Görüşlerimiz başlığıyla dile getirilen görüşlerde bölgeler arasındaki gelir dağılımı farklılığı, bunların giderilmesi, Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümü gibi konularda benzere görüşler üzerinde durduğu anlaşılmaktadır.

Anavatan Partisi:

18 Nisan seçimlerinde meclise dördüncü parti olarak girebilen Anavatan Partisi'nin seçimlerden önce yayımlanan ***Seçim Bildirgesi ve Toplum Sözleşmesi***'nde partinin temel politikaları, ilkeleri ve hedefleri yer almıştır. Bu kitapçıkta yer alan hem ***Anavatan Partisi'nin Genel Yaklaşımı***, hem de ***Anavatan Partisi ve Toplumsal Dönüşüm Projesi***'nde bölgesel sorunlar ve bu sorunların çözümüne ilişkin hemen hemen hiçbir tesbit ve vaat yer almamaktadır. Sadece **sağlık** başlığı

altında şu cümleye rastlanmaktadı r:

"Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki hastanelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bölgeye 5.600 sağlık personeli ve 1.320 genel ve yardımcı sağlık personeli gönderildi."

Bu cümlenin Anavatan Partisi nin iktidarı döneminde söz konusu bölgelere yönelik olarak sağlık alanında yapılan bir hizmeti dile getirdiği ileriye yönelik bir vaat ve mevcut problemleri çözüme yönelik bir şey söylemediği ortadadır.

İkinci Demokrasi Programı nda bölgesel kalkınma konuları ve bölgesel sorunlar yer almamıştır. KOBİ'lere destek verileceği ve bu yolla Anadolu müteşebbisinin kalkındırılacağı belirtilmişse de bölgesel sorunlar ve çözümler üzerinde durulmamıştır.

Seçim Bildirgesi ile birlikte yayımlanan ***Türkiye Sözleşmesi*** nde de bölgesel sorunlarla ilgili bir vaadın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Sekiz maddede düzenlenen bu sözleşmenin işle ilgili vaatlerin dile getirildiği birinci maddesinde şöyle bir cümle bulunmaktadır:

"...Geri kalmış yöreler için getirilen süper teş viklere tam işlerlik kazandırılacak, bürokratik engeller süratle kaldırılacaktır."

Bu cümlenin dışında bölgelere yönelik herhangi bir taahhüt ve vaat yer almamaktadır.

Bunun yanında belli bölgeye yönelik olmamakla birlikte genelde kırsal Türkiye nin önemli bir sorunu olan tarım konusunda ise şunlara yer verilmektedir:

"...Orman vasfını kaybetmiş topraklar 2003 yı lına kadar tarıma açılacaktır. Sulama projelerine hız verilecektir. Tarım borsaları yaygınlaştırılacaktır. Mera kanunu ile önünü açtığımız hayvancı lığın geliştirilmesi için gerekli her türlü tedbir alı nacaktır."

Doğruyol Partisi:

Son genel seçimlerde meclise sonuncu parti olarak girebilen Doğruyol Partisi Seçim Bildirgesini **İkinci Demokrasi Programı** adıyla seçmenlere takdim etmiş tir. Bu programda hedef tam demokrasi olarak gösterilmiş devletin yeniden yapılandırılması, siyasal hukukun köklü şekilde değiştirilmesi, adaletin örgütünün yeniden düzenlenmesi, ekonomide hak düzenin tesisi gibi genel konulara ve ilkelere yer verilmiştir.

İkinci Demokrasi Programı nda bölgesel kalkınma konuları ve bölgesel sorunlar yer almamıştır. KOBİ'lere destek verileceği ve bu yolla Anadolu müteşebbisinin kalkındırılacağı belirtilmişse de bölgesel sorunlar ve çözümler üzerinde durulmamıştır.

Bunun yanında DYP PARTİ PROGRAMI'nın muhtelif bölümlerinde bölgesel sorumlara ve çözüm önerilerine yer verilmiş bulunmaktadır. Beş ana bölümden ibaret olan Parti Programı nı n son bölümünde ***Ekonomiden Sosyal Hayata Yeniden Yapılanma*** başlığı taşımakta ve ekonomik ve sosyal sorunlar ve partinin bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri izah edilmektedir. Buradaki iki ayrı alt bölüm DYP nin bölgesel sorunlara bakışını ve çözüm önerilerini ortaya koyması açısından önemli gözükmektedir. Bunlardan ***Çiftçimize, Köylümüze Daha Çok Refah*** başlığı altı nda genelde kırsal alanda yaşayanlara yönelik öneriler ortaya konulmakla birlikte Doğu ve Güneydoğu bölgelerine atıf yapılması sorunun bir bölgesel sorun olarak tasrih edildiği intibaını vermektedir:

"Tarım kesimimizi dışa açılma, dünyayla bütünleşme politikamızın önemli bir unsuru olarak değerlendirmek kararındayız. Bu anlayışla, mukayeseli üstünlüğü sahip olduğumuz ürünlere ağırlık vererek, bunların üretim ve ihracatının artırılması nı sağlayacağız. Bu amaçla, ürün fiyatlarına olan devlet müdahalelerini azaltarak ürünlerin serbest rekabet ortamında pazarlanmaları için ortam yaratacağız. Ayrıca, üretimin yönlendirilmesi, pazarlanması, üreticilere hizmet götürülmesi konuları nda faaliyet gösterecek olan İretici Birlikleri'nin kurulmalarını özendireceğiz. Böylece, üretici gelirlerinde artış ve istikrarı temin edeceğiz.

Tarımsal üretimimizin artırılması, verimin artı rılmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede hava ş artlarının üretim üzerindeki olumsuz etkilerini de en aza indirmeye yönelik olarak sulama, arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme hizmetlerine önem vereceğiz. Tarımda önemli bir atılımı Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile yapacağız. Çok amaçlı bir bölgesel kalkınma projesi olarak yürütülen bu projede enerji alanında önemli mesafe alı nmıştır. Proje kapsamında enerji yatırımlarına devam edilecek, Harran Ovası başta olmak üzere su-

lama yaygınlaştırılacak ve büyük kentsel altyapı projelerinin tamamlanmasına ağırlık verilecektir. Tüm tarım teşkilatımızı çiftçimizin emrine amade kılacağız ve tarlasında elele çalışır hale getireceğiz. Öte yandan, yüksek verimli ve iyi kaliteli tohumlukların kullanımını teşvik edeceğiz. Bitkisel üretimin arttırılması için, toprak analizlerinin yapılması, bilinçli gübre kullanılması, tarımsal mücadelenin yaygınlaştırılması, çiftçilerin eğitilmesi konularındaki çalışmalara hız kazandıracağız. Tarımın ülke ekonomisiyle her bakımdan sağlıklı bütünleşmesine öncelik veriyoruz. Bu yaklaşımla, tarımsal üretimimize piyasa şartlarına uygun bir yapı kazandıracağız. İrün fiyatlarına devlet müdahalelelerini asgariye indirecek, kayıtlı üreticilere doğrudan gelir desteği sistemini yerleştireceğiz. Böylelikle, bir taraftan fiyatların arz-talep dengesine göre oluşmasını, üretimin piyasa koşullarına göre yönlendirilmesini sağlarken, diğer taraftan tüm üreticilerin istikrarlı bir gelir sağlamasını, hem de ürün fazlaları nedeniyle oluşan kamu açıklarının ortadan kaldırılmasını gerçekleştireceğiz.

Hayvancılık sektörüne özel bir önem verilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, Hayvancılık Müsteşarlığı kurulacak; Müsteşarlık eliyle, özellikle damızlık hayvan yetiştiriciliği, süt, besi sığırcılığı geliştirilecek, üretim ve verimliliğin artırılması sağlanacaktır. Bu amaçla, hayvanların daha iyi şartlarda bakım ve beslenmelerini sağlamak için üreticilerin eğitimine ve hayvan sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesine önem vereceğiz. Ayrıca, meraların yetiştiriciye açılmasını ve ıslahını ve yem üretiminin arttırılmasını sağlayacağız. Sözleşmeli yetiştiricilik yaygınlaştırılacak, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde besicilik projeleri uygulanacaktır. Ayrıca, hayvancılıkta sermaye şirketlerinin kurulması desteklenecektir. Serbest piyasa sistemine uyum çerçevesinde, üreticilerin piyasadan hak ettikleri payı almaları, ara kazanç kayıplarına uramamaları sağlanacaktır. Bunun için, üretimin yönlendirilmesi, pazarlanması ve üreticilere hizmet götürülmesi konularında yeni düzenlemelere gidilecektir. İretici bölgesi halleri, ürün ihtisas borsaları, vadeli işlem borsaları, üretici birlikleri kurulabilmesi için yasal düzenlemeler gerçekleştirilecektir. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri özerkleştirilecektir. Ayrıca, yeni bir Mera Kanunu da çıkarılacaktır. Ziraat Odaları, demokratik bir yönetim yapısına kavuşturularak etkinleştirilecektir. Çiftçilerimizin gelirlerine istikrar kazandırmak amacıyla, tarım ürünleri sigorta sistemi geliştireceğiz. Orman köylülerimizin refah seviyesini yükseltmek için, özel orman kurma ve toplum ormancılığı faaliyetlerini destekleyeceğiz. Gerçekleştirilecek reformlar ve alınacak tedbirlerle, önümüzdeki dönemde, tarımsal üretim yıllık ortalama yüzde 3 ila 4 oranında artacaktır. Temel amacımız, çiftçilerimizin, ürünlerinin fiyatlarını ve refahlarını dünya seviyesine getirmektir.

Küçük sanayi sitelerinin yapımına öncelik tanıyacağız. Zonguldak-Bartın yöresine ilişkin olarak başlattığımız Bölgesel Gelişme Projesi'ni de, süratle tamamlayıp uygulamaya geçireceğiz. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde gelişmeyi kırsal kesime yaymak üzere Merkez köyler Projesi'ni uygulayacağız.

Bölgesel sorunların ele alındığı bir başka alt bölüm ***BÖLGELER ARASI DENGELİ GELİŞME*** başlığı altında düzenlenmiştir. Bu kısmı olduğu gibi alıntılamak yerinde olacaktır:

... zenginliğin, tüm ülkede üretilip tüm ülkede paylaşılmasını hedefleyen bir politika izleyeceğiz. Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere, nispeten gelişmemiş yörelerimiz için bölgesel gelişme projeleri hazırlayıp uygulayacağız. Yürütülmekte olan projeleri, kısa dönemli sonuçlara ağırlık tanıyarak süratle tamamlayacağız. Söz konusu bölgelerimizde, özellikle istihdam sorununun çözümünde etkili olacak şekilde, konut ve hayvancılık sektörlerinde önemli atılımlar gerçekleştireceğiz. Hayvancılıkla uraşan aile işletmelerini özendiren politikalar izleyeceğiz. Yerel kaynakları etkin bir şekilde deerlendireceğiz. Hayvancılık ve sulu tarı

ma dayalı tarımsal gelişme çalışmaları yürüteceğiz. Bu alanlardaki faaliyetleri destekleyeceğiz. Tarımsal sanayileri teşvik edeceğiz. Daha ziyade emek-yoğun projelere öncelik vererek, toplumsal refah düzeyinin yükselmesini sağlayacağız. Kalkınmada öncelikli yörelerimize çeş itli alanlarda kaynak tahsislerine devam edilecektir. Bu bölgelerin gelişmesine katkıda bulunacak ve yeni iş alanları yaratacak olan yatırımlar, ya bizzat devlet tarafından, ya da devlet desteğiyle gerçekleştirilecek. Tarım sektöründe işletilmeyen ve Hazine'ye ait arazilerin alım- satımında kolaylı klar getirecek, bu arazilerin deerlendirilmesini sağlayacağız. GAP yöresinde tarla içi hizmetleri sulama başlamadan bitirilecektir. Arazi toplulaştı rma, çiftçi eğitimi ve sulama çalışmaları hızlandırı lacaktır. GAP kapsamındaki organize sanayi bölgelerini önümüzdeki dönemde tamamlayacağız. Küçük sanayi sitelerinin yapımına öncelik tanı yacağız. Zonguldak-Bartın yöresine ilişkin olarak başlattığımız ***Bölgesel Gelişme Projesi****'ni de, süratle tamamlayıp uygulamaya geçireceğiz. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde gelişmeyi kı rsal kesime yaymak üzere* ***Merkez köyler Projesi****'ni uygulayacağız. Tüm kalkınmada öncelikli yörelerde* ***Girişimciliği Destekleme Projeleri*** *gerçekleştireceğiz. Girişimcilerimize Halk Bankası'nın sağlıklı kredilerle finansman desteği vermesini kararlaştırmış bulunuyoruz.*

Ayrıca, bu bölgelerimizde sınır ticaretini ve serbest bölge uygulamasını yaygınlaştıracağız. 0 vedilik arzeden sorunların çözümü için ***Acil Destek Programları*** *yürürlüe koyacağız. Gelişmiş yörelerimizde ise,* ***İhtisaslaşmış Organize Sanayi Bölgeleri*** *kurma faaliyetlerini hızlandıracağız. Buraların son teknolojileri kullanacak tarzda örgütlenmeleri için AR-GE çalışmaları ile üniversite-sanayi işbirliğini ön plana çıkaracağız.*

IV.

18 Nisan 1999 genel seçimlerinde TBMM ne girebilen siyasi partilerin bölge sorunlarına bakışını ve bu sorunların çözümüyle ilgili öneri ve vaatlerini yukarıda özet şekilde vermiş bulunmaktayız. İlgili partilerin seçim beyannamelerinden derlenen bu görüş ve öneriler birlikte değerlendirildiğinde şu hususlara dikkat çekilebilir:

1. Siyasal partilerini bölge politikaları, bölgesel sorunları tanımlamaları ve çözüm önerileri geliştirmeleri pek net, somut ve açık değildir.
2. Partiler genel olarak Doğu ve Güneydoğu bölgeleri üzerinde durmakta, diğer bölgelerle hiç ilgilenmemektedirler. Bu iki bölgenin sorunlarının tespitinde ve sorunların çözüm önerileri geliştirilmesinde soruna genellikle son yıllardaki bölücü ve ayrılıkçı akımlar ve terör zaviyesinden bakıldığı intibaı edinilmektedir.
3. Sorunların algılanmasında ve çözüm önerilerin geliştirilmesinde temel sorunun gelir dağılımındaki adaletsizlik, fakirlik, işsizlik şeklinde algılandığı anlaşılmaktadır.
4. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) konusunda bütün partiler ortak bir tutum içinde gözükmekte ve bu projenin bir an önce bitirilmesine dikkat çekilmektedir.
5. Yine bu bölge ile ilgili olarak hayvancılık ve tarım sorunları üzerinde durulmaktadır.
6. Türkiye nin nispeten kalkınmış Marmara, Ege, Akdeniz ile daha az kalkınmış Karadeniz, İç Anadolu bölgeleri üzerinde hiç durulmamaktadır.
7. Partiler bölgesel sorunlara bölge temelinde değil ulusal temelde yaklaşmakta, genel, soyut ve gerçekleşmesi kısa vadede imkansız öneriler ileri sürmektedirler.

Bütün bunların ötesinde Türk seçmeninin önemli bir özelliğine dikkat çekerek yazıyı bitirmeliyiz. O da şudur; Seçim beyannamelerine bakıldığında bölgesel sorunlara en az önem veren, hatta fazla bir şey söylemeyen partilerin seçimlerde yüksek oy aldıkları buna karşılık bölgesel sorunlarla ilgili uzun analizler, çözümler öneren partilerinse daha az oy aldıkları anlaşılmaktadır. Türk seçmeni, özellikle bu seçimlerde partilerin programlarına, sorunlara çözüm önerilerine ve belli projelerine bakarak oy vermemiş tam tersine genel ulusal reflekse ve ulusal hassasiyetlere dikkat ederek oy kullanmıştır.

DOSYA

Kalkınma Bankacılığı ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Dr. Candan KARLITEKİN

Türkiye'de devlet kaynaklı zenginlik, bu imtiyaza nail olmuş yapay işadamlarını hakiki iş adamlığına genellikle dönüştürememiş, devletten beslenme bir bağımlılık halini almıştır. Yapay işadamlarının oluşturdukları şirketler sistemsiz, strateji, plan ve projeden yoksun hantal yapılar olmaktan kurtulamamış, bu özel sektör KİT'leri ülkedeki kaynak israf eden kara delikler arasında yerlerini almışlardır.

Çeşitli kalkınma planlarında ortaya konulan ilkeler ve politikalar, geride kalmış yörelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkındırılması, bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının zaman içerisinde azaltılması gibi duyulduğunda artık hiçbir heyecan uyandırmayan, kamu kaynaklarının tahsisinde mezkur bölgeler lehine uygulamaların yapılması gibi kaynakların israf edildiği uygulama örneklerini hafızalara getiren klişe hedefler etrafında oluşturulmaktadır. Bugüne kadar, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi (DAGAB) ile ilgili oluşturulan ve tatbik edilen kalkınma politikaları (en azından) özel sektörün etkinliğini temin etme açısından başarısızlıkla neticelenmiştir denilebilir.

DAGAB'ne aktarılan kamu kaynakları sanki toprak bütünlüğümüzün kaim kılınması için verilmesi gereken bir diyetmiş gibi işin özünü yakalamaktan uzak bir mecrada israf olmuştur. Türkiye'nin DAGAB dışındaki diğer alt bölgelerindeki dengesizliklerden soyutlanan DAGAB'ne özgü gelişmişlik farklarını azaltma politikaları tümüyle hatalı ve maalesef ayrılık taraftarlarının ekmeğine ya süren bir yaklaşdır. Ayrıca, DAGAB'nin kalkınma meselesi Türkiye deki genel sistem sorunundan ayrı şekilde bir fanus içerisinde de çözümlenemez.

Türkiye'de genel sistem sorununun çok önemli bir cüzü olarak orta yerde duran ve her geçen gün memleketin geleceğinin ipotek altına alınması vakıasını doğuran bir **finansman meselesi** vardır. Osmanlı Devleti'nin son dönemini de içerisine alan, mali sistemin gelişme hedeflerine hizmet edecek biçimde teşekkül edememesi ve derinlik kazanamaması süreci ülkedeki tasarrufların yeterince yatırıma dönüşememesine, teşebbüs gücü ve kültürünün gelişememesine yol açmıştır.

1980'li yıllarda mali kesimde yapılan serbestleştirme girişimlerinin mali piyasaların derinlik kazanarak kalkınmanın kaynaklığını teşkil etmesi neticesini getirmesi beklenirdi. Ancak, hükümetlerin artarak büyüyen bütçe açıklarını kapatmak için mütemadiyen başvurduğu bir finansman havuzu oluşturma zorunluluğu duymaları, sonunda bankacılık kesimini hantal yapısıyla dahi devlet için para toplayıp kolaydan para kazanan, haliyle reel ekonominin hasmı bir karaktere büründürmüştür. Devlet özel sektörü finansman sektörü dışına taşırmış (crowding out) ve şirketlerin finansman yapılarında ve davranışlarında mali sistemin kökleşmesinden umulan değişim yaşanmamıştır. Para piyasaları yanında sermaye piyasalarının da yeterince oluşmaması etkin ve verimli üretim yapacak bir reel sektörün gelişmesine mani olmuştur.

Türkiye'de devlet kaynaklı zenginlik, bu imtiyaza nail olmuş yapay işadamlarını hakiki iş adamlığına genellikle dönüştürememiş, devletten sürgit beslenme bir

bağımlılık haline dönüşmüştür. Yapay işadamlarının oluşturdukları şirketler sistemsiz, strateji, plan ve projeden yoksun hantal yapılar olmaktan kurtulamamış, bu özel sektör KİT'leri ülkedeki kaynak israf eden kara delikler arasında yerlerini almışlardır. Özetle, Türkiye genel sistem sorunları çerçevesinde finansman açmazında boğuşurken DAGAB'nde özel teşebbüsün yatırım yapması ve bütün aleyhteki faktörlere rağmen rekabetçi bir ortamda ayakta kalması pek muhtemel değildir.

Her türlü mülahazaya rağmen, devletin DAGAB'nde güvenlik meselesini bir an tümüyle çözümlediğini ve fiziki altyapı eksikliklerinin giderilmesindeki faaliyetlerini hızlanarak ve istikrarlı bir seyirde yürüttüğünü varsayarak bu bölgeye neler yapılabilir sorusuna Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. (TKB) özelinde cevap arayacağız.

1975 yılında "Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş."(DESİYAB) olarak kurulan, 1988 yılında "Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş." ünvanını alan ve 1989 yılında da "Turizm Bankası A.Ş.' yi" bünyesine katan banka, sanayi ve turizm yatırımlarına finansman desteği sağlayan bir kalkınma ve yatırım bankasına dönüştürülmüştür. TKB'nin temel görevleri ise;

1. Kalkınma amaçlı projelere kısa, orta ve uzun vadeli finansman desteği sağlamak,
2. Ekonomik ve sosyal açıdan önemli projeleri rehabilite etmek,
3. Şirketlere iştirak etmek suretiyle yönetim ve finansman desteği vermek,
4. Para ve sermaye piyasalarının gelişimine katkıda bulunmak,
5. Kamuca tahsis edilen fonları **öncelikli** sektörlere ve **yörelere** kullandırmak,

olarak zikredilmektedir.

Bilançosu idare edilebilir olmaktan hızla uzaklaştırılmış, tahrip edilmiş ve sürekli hazinenin sermaye takviyesiyle hayatiyetini ancak sürdürebilen TKB, DAGAB'nin kalkınmasına ne yapabilir? Son yıllarda personelinin teknik becerisinden istifade ile proje değerlendirme hizmetleri veren ve Hazine kaynaklı fonların geçerken bir hafta uğrak yaptığı TKB'ne yapmalıdır? Aslında kalkınma bankacılığı kendisinden beklenen neticeleri yapısal olarak doğurma kabiliyetinde ve istidadında mıdır? Baştan ayağa içi koflaşmış temel stratejileri bulunmayan bir sistemde TKB özelinde diğer tüm menfi faktörleri aşacak lokal bir başarı ne kadar sağlanabilir? Cevapları içinde yerleşik bu sorulara her şeye rağmen cevap aramak gerekirse söylenebileceklere geçmeden geçmiş uygulamalardan bazı sondajları yaparak devam edelim.

Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu Gelirleri ve KKDP Uygulamaları

		1990	1991	1992	1993	1994	1995
(1) Fon Gelirleri (Milyon $)		326,3	497,9	488,2	470,0	352,2	343,7
(2) TKB ce Dağıtılan KKDP (Mio$)		271,7	369,6	286,0	188,2	62,2	49,5
(2) / (1) = (%)		83,3	74,2	58,6	40,0	17,6	14,4
Kalkınmada 1. Derece Yöreye	(%)	13	12	5	4	13	14
Kalkınmada 2. Derece Yöreye	(%)	10	15	19	16	19	14
Normal Yöreye	(%)	77	73	76	80	68	72
DAGAB ne Dağıtılan	(%)	26	20	19	16	19	20
Diğer Bölgelere Dağıtılan	(%)	74	80	81	84	81	80
Sanayi Sektörüne Dağıtılan	(%)	45	56	62	49	64	61
Turizm Sektörüne Dağıtılan	(%)	52	38	33	43	31	32
Eğitim, Sağlık, Hayvancılık	(%)	3	6	5	8	5	7

Kaynak: TKB

Sabit sermaye yatırımlarının gerçekleştirilmesi ile paralel olarak müteşebbise nakden ödenen Kaynak Kullanımı Destekleme Primi (KKDP) 1990-1995 dönemi uygulamalarına bir göz atacak olursak sistemin genel finansman sorununun kıskacına nasıl yakalandığını da görürüz.

Devlet bütçesinin ne denli açık verdiğini ve bidayette özel maksatlarla kurulan bütçe dışı fonların gelirlerinin maksadı dışında bu açığı kapamada nasıl kullanıldığını yukarıda net olarak görüyoruz. Fon gelirlerinin 1990 yılında % 83,3 ü TKB eliyle müteşebbise aktarılıyor. Aynı oran birkaç yıl içinde hızla azalarak %14 gibi gülünç bir seviyeye iniyor. Böylelikle reel sektörü desteklemesi kurgulanan fon buharlaşıyor.

Fon gelirlerinin kalkınmada öncelikli yöre, coğrafi bölge ve sektörlere dağılımı ise belirgin bir seyir izlememekle birlikte mutlak değerler açısından DAGAB nin elde ettiği prim desteği 1990 yılındaki 70,6 milyon $ seviyesinden, 1995 yılındaki 9,9 milyon $ seviyesine geriliyor. Bir başka ifade ile DAGAB payının ortalama %20 olması elde ettiği mutlak prim desteğinin 1/7 mer-

tebesine gerilemesini engelleyemiyor. Bu tabloya bakarken diğer bölgelere nispetle DAGAB'ne verilen primlerin yerli yerine ulaşması konusundaki endişeleri dikkate almalıyız. DAGAB'nde KKDP ödemelerinin layıkı veçhile dağıtılmadığı kanaati elde somut bulgular olmamasına ramen yaygındır. Fiyat şişirmeleri ile haksız prime hak kazanma temayülü her yerde aynı olacağı varsayımı yukarıdaki göreceli kanaati desteklemektedir.

Milletin gündemi ile hemhal olan, milletinin omuzlarında yükselen bir siyaset kendisine sunulan içeriksiz, köksüz, geleceksiz ve sahibinin sesi bürokrat fantezilerini tefrik ederek onlara hedef gösterebilir.

Yukarıda bahsi geçen prim desteği ya da banka kaynaklı kredilerin gerek kalkınmada öncelikli yörelere, gerek DAGAB'ne kullandırılması uygulamadaki usulsüzlük ya da yolsuzlukların olmadığı varsayılırsa ne denli etkin bir netice sağlamaktadır. TKB dokümanlarında "Kalkınmada Öncelikli Yörelere verilen finansman desteği sonucu Malatya ve Kahramanmaraş illeri birer sanayi kentine dönüştürülmüştür". İbaresine sıkça rastlanılır. Acaba verilen destekler sektörel tercihler açısından doğru bir terkip ortaya çıkarabilmiş midir? Yoksa bu iller netice itibarıyla Open-end iplik fabrikası mezarlığına mı dönüşmüştür? Ciddi araştırma gerektiren bu çekinceler, kaynak aktarımının kaynak israfına dönüşmeden nasıl tatbik edileceği konusunda herkesi düşünceye sevk etmelidir.

TKB ndaki bir diğer uygulama örneği daha önce olgunlaştırılan ve 54. Cumhuriyet Hükümeti tarafından icrasına başlanılan Acil Destek Programıdır. Temelini TKB tarafından yapılan DAGAB nde yarım kalmış veya işletme sermayesi kifayetsizliği sebebiyle faal hale gelememiş yatırımların belirlenmesi çalışmasına dayanan bu program 96/8905 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve 01.02.1997 tarihli Resmi Gazete de yayınlanan Hazine Tebliği çerçevesinde uygulamaya konulmuştur.

Düşük faizli ve uzun vadeli krediden istifade etmek isteyen 23 ilden toplam 418 şirket TKB na başvurarak 13 trilyon TL yatırım ve 19 trilyon TL işletme kredisi talebinde bulunmuştur. Haziran 1997 sonuna kadar yapılan çalışmalar sonucu 64 şirkete 2,5 trilyon TL yatırım ve 2 trilyon TL işletme kredisi tahsisi yapılmıştır. Çok sayıda uzmanın yerinde yaptığı tespitlere göre Acil Destek Programı şartlarını taşıyan kredi tahsisine mustehak şirket bulmak bir hayli güç olmuştur. Bu durumda program şartlarının bir bakıma anlamsız kısıtlamalar içermesi yol açmış olabilir. Ancak, görevden ayrıldığımız esnada azami 2-3 trilyon TL daha kredi tahsisi yapılabileceği anlaşılmıştı. Program şartlarına göre 7,5-8 trilyon TL olması muhtemel bir tahsisin toplam 32 trilyon TL tutarındaki bir talebin içinden güçlükle tefrik edilerek yapılabilmesi de ayrıca doğrudan kaynak aktarımlarındaki karşılşılan gayrı ciddiliğe işaret etmektedir. Kredi tahsisi yapılan şirketlerin iştigal konuları genellikle un, et, yem, süt, bakliyat işleme, pamuk ipliği ve tulacılık alanlarında olmuştur.

Son olarak DAGAB için yapılabileceklere geçmeden TKB'ndan 55. Cumhuriyet Hükümeti Programına girebilecek öneriler istenildiğinde yasak savma kabilinden yazdığımız banka ile ilgili önerilerden birini aynen naklediyorum. TKB, Kalkınmada Öncelikli Yöreler başta olmak üzere her ilin doğal, beşeri, finansal kaynakları, genel ve sektörel arz-talep koşulları ve yatırımcı profillerini ortaya koyarak uygun yatırım alanlarının belirlenmesine yönelik bilgisayar destekli araştırma programını yürüterek elde edilen sonuç ve bulguları kullanıcıların hizmetine sunacaktır. Ayrıca, ülke genelinde ürün, sektör bazında mevcut durum ve eğilimlerin izlenmesi, geleceğe yönelik sektörel stratejilerin belirlenmesi ve bu suretle ülke kaynaklarının etkin yatırım sahalarına kanalize edilmesine yardımcı olacak veri tabanlarının geliştirilmesine yönelik AR-GE programını başta Devlet İstatistik Enstitüsü olmak üzere veri üreten diğer kurum ve kuruluşların desteğiyle yürütecektir." Türk bürokrasisi bunun gibi daha nice eni, boyu ve hedefi mechul politikaları siyasilerin istifadesine sunmaya devam etmektedir.

Maalesef, siyasi iradenin ülke maddi ve insani kalkınması için ağırlığını koymadığı genel bir stratejiden ilham almayan bürokrat tahrikli devlet yönetimi her devirde bir çuval keçi boynuzu misali boş, anlamsız, tatbik kabiliyeti olmayan, olsa da gereği bulunmayan önermelerin figüranlığınıda yapmak zorunda kalınıyor. Ancak, milletin gündemi ile hemhal olan, milletinin omuzlarında yükselen bir siyaset kendisine sunulan içeriksiz, köksüz, geleceksiz ve sahibinin sesi bürokrat fantezilerini tefrik ederek onlara hedef gösterebilir.

TKB ya da benzeri kurumlar açısından DAGAB'nin kalkınmasına bir tesir icra etmek nasıl olabilir sorusu cevaplandırılmak durumunda ise lokal çözümlerin yetmeyeceği uyarısı altında şunlar söylenebilir.

1. Denk bütçe uygulaması, vergi nisbetlerinin düşü-

rülmesi ve genel olarak Sermaye Piyasasının tüm kurum, kural ve araçlarıyla gelişmesi behemehal sağlanmalıdır. Bu politika bürokratların masa başında diğer ülke mevzuatlarından tercüme yapması ile savuşturulamayacak bir çabayı gerektirir. Özel sektör temsilcileri kesinlikle dinlenilmeli, maliye bürokratı zihniyetinin mevzuata karmaşa sokmasının önüne geçilmelidir. Özel sektörün önündeki kaynak sorunu başta olmak üzere engelleri kaldırmak reel ekonomiyi harekete geçirmek, devlet üzerindeki istihdam baskısını azaltacaktır. Normalleşen bir iktisadi atmosferde zenginleşmenin ve iş yapmanın devletten ihale ve imtiyaz almadan olamayacağı saplantısı kafalardan silinebilecektir. Bütün bunların nasıl olacağı bu yazı konusu dışında olup ayrıca ele alınmayı gerektirir.

2. Geçmişte birçok istismarlara maruz kalmış olmasına ramen, çok ortaklı şirket modeli yaşanan tecrübeler ışığında yeniden ele alınabilir ve bu bölgelerde doğrudan yatırıma ve üretime sağlanacak teşviklerle yönlendirilebilir. Mesela, her bir girişim için - ülkede başarısını ispat etmiş işadamlarından birisinin önderliğinde, TKB'nın iştiraki ve denetimi altında en kısa sürede menkul kıymet borsalarına kote edilmek kaydıyla çok ortaklı şirketler kurulabilir. Bu şirketlerin iştigal sahası bu işadamlarının kendi grupları ile yatay ve dikey entegrasyon dahil olmak üzere optimal ölçekte TKB'nın da desteği ile belirlenebilir. Bu tip önermeler nazari ya da kıymetsiz telakki edilebilir, ancak Çok Ortaklı Şirket Modeli'ni bir şekilde geliştirip yaygınlaştırma yoluna gidilmelidir. Büyük ölçekli, yan sanayisini varlığıyla teşvik eden bu kabil Kalkınma Öncüleri'ni çok ortaklı olarak oluşturma konusu müzakereye değer.

3. Belirli bir program dahilinde normale yaklaşması kaydıyla vergi indirimleri ya da muafiyetleri, SSK prim indirimi, kısmi navlun desteği, enerji indirimi, resim ve harç istisnaları gibi doğrudan yatırım ve üretimle ilişkili, yatırım ve üretim olmadığında otomatik olarak kesilen teşvikler sağlanabilir. TKB eliyle mevcut gümrük ve vergi muafiyetlerine ilaveten ihracata yönelik yatırımlarda ihracat taahhüdü altında mesela 1-2 yıl geri ödemesiz 3-5 yıl vadeli döviz bazında faizsiz kredi verilebilir. Bu kredilerin geri ödemesinde dövizdeki aşırı yükselmeler karşısında kur artışlarının toptan eşya fiyat artışlarının üstüne çıkamayacağı gibi şartlar getirilebilir.

4. Hayvancılık DAGAB'nde yeniden canlandırılmalı ve küçük aile işletmeleri yöntemiyle kırmızı et üretimi konusu ele alınmalıdır. Hayvancılık yanında ekonomik rasyoneli olan her tür yatırım ve üretim tercihli devlet alımları yoluyla desteklenmelidir. Stratejik açıdan mahsuru olmaması kaydıyla savunma sanayii yatırımı yapacak olan şirketlerin TSK'nin "On yıllık Tedarik Planları(OYTEP)" çerçevesinde üretecekleri emtiayı buralarda üretmeleri teşvik edilebilir. Bu konularda TKB danışmanlık ve koordinasyon yapabilir.

5. Kredi Garanti Fonu ve Yatırımları Sigorta Fonu gibi uygulamalarla, özel kesim bankacılığının DAGAB'ne kredi açmadaki çekingenliği ve gerek yerli gerek yabancı yatırımcıları bölgenin özelliği dolayısıyla maruz kalacağı risklerin azaltılması faydadan uzak olmaz. Bu fonların idaresi ya da asgariden tazminat kısmının icrası TKB tarafından yapılabilir.

6. DAGAB'nde önceden olduğu gibi eninde sonunda Batı'ya kaçırılan kaynakları doğrudan vermek, iktisadi mantığı bulunmayan yatırımlara sebep olmak ve tatbiki istismara açık bedavacı yaklaşımlardan kaçınmak elzemdir. Bildik yöntemlerle kaynak israf etmeye devam etmek yerine, işsizlik sigortası uygulamasına geçerek DAGAB'ndeki insanları asgari şartlarda ayakta tutmak daha hayırlıdır. İsraf edilmeyen kaynaklar ülkenin bir yerinde üretken olacaktır. 0şsizlik maaşını alan insanların oluşturacağı talep de bölgede ticaretin dolayısıyla küçük ölçekli işletmelerin zayıflamasını önleyecektir.

7. Devlet ülkenin gelişmiş yörelerindeki sağlık işlerinden elini tamamen çekerek mevcut kadrosunu ve imkanlarını DAGAB'ne teksif etmelidir.

6. ve 7. maddeler hakkında TKB'ye bir görev düşmez. Belirtilmelidir ki yukarıdaki maddeler alternatifleri tüketme iddiasını taşımamaktadır. Buradaki maddeler, bölgeye **(diğer coğrafi bölgelerdeki geri alt bölgeler ayrı tutulmak şartıyla)** yapılabilecek desteklerin sahip olması gereken bir zihniyeti vurgulamak maksadıyla bir alıştırma mahiyetini taşımaktadır.

Sonuçta önerileri dudak ucuyla (lip service) değil, beyinden üretmek, iein içine biraz gönül katmak, ama yöre insanını dinleyerek onlarrla beraber çözüm üretmek esas olmalıdır. Esasen unutulmamalıdır ki ekonomi çok önemlidir, ancak her şey de ekonomiden ibaret değildir. Karnı tok, sırtı pek aynı zamanda haysiyeti kırılmamış ve kendine güvenen insanların ülkesi olmayı milletimiz bütüncül ve kapsamlı politikalarla başarmalıdır.

Devlet, Kültür ve Ekonomi

Mustafa ÖZEL

Bu yazıda, özellikle Japon ve Doğu Asya deneyimlerinden hareketle, "toplumsal ağlar"ın ekonomik gelişmedeki rolüne ışık tutmaya çalışacağız. Büyük devlet, toplumsal ağların etkinliğini azamiye çıkarma arayışı içinde olan rasyonel devlettir; ağları parçalamayı görev sayan ucube devlet değil.

Giriş

Birkaç yıl önce bir MÜSİAD toplantısında, masalarına oturduğum genç işadamları konuşmacıyı hararetle alkışlayınca çok şaşırmıştım. Ünlü bir siyaset adamı olan hatip, tek tek hangi bölgeye hangi yatırımların yapılması gerektiğini, hangi şehirler için hangi fabrika projelerini geliştirdiklerini ve sırasıyla uygulamaya koyacaklarını söyleyince, salondan tam bir alkış tufanı kopmuştu. Kelaynak gibi yalnız kaldığımı görenlerden biri niçin alkışlamıyorsun der gibi bakınca, şu cevabı vermiştim: "Siz niçin alkışlıyorsunuz? Adam bütün fabrikaları (devlet hesabına) yapacaksa, siz ne işe yarayacaksınız?"

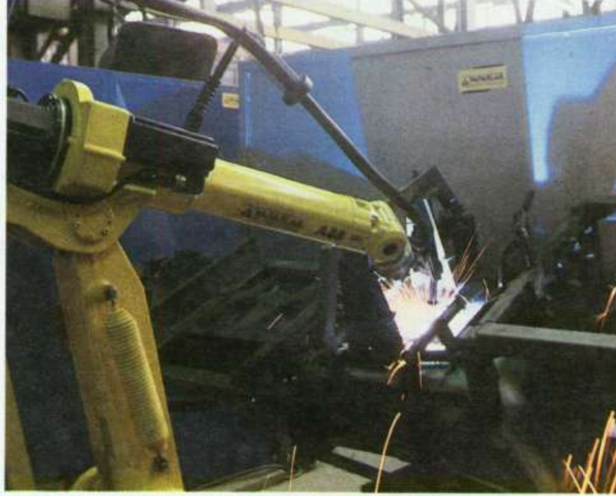
Devleti girişimcilerinin önüne koyan bir toplumda iktisadî gelişme sağlanamaz. Son yüzyıl içinde, Almanya veya Japonya gibi en "devletçi" ekonomilerde bile, devlet bir kolaylaştırıcıdan ibarettir. Çocukluğumuzdan beri devletin mesela Doğu Anadolu'yu, Karadeniz bölgesini, vs. "ihmal ettiğini" işitir dururuz. Keşke ihmal etseydi! Keşke Rize ahalisini çaya, Van veya Erzurum ahalisinin bir kısmını şeker pancarına mahkûm etmeseydi. Bölge insanları her yıl tabansız siyaset adamlarının rüşvet kabilinden açıklayacakları "taban fiyatları"nı bekleyeceklerine, ülke ve bölge (Rusya-İran-Orta Doğu) pazarları için gerekli üretimi yapıp, başıdik bir kazanç peşinde olabilselerdi!

Çocukluğumun Ağrı'sında "kaçakçı" tabir edilen bir zümre vardı. Çoğu kez hayatlarını tehlikeye atıp, dağlardan İran içlerine kadar gidip gelen bu insanların aslında bir kısmı ihracatçı, bir kısmı da ithalatçıydı. Ağrı yaylalarında her yaz yüzbinlerce koyun beslenir ve İran tüccarının gelmesi beklenirdi. Resmî veya gayrıresmî yollarla Ağrı'ya gelen İranlılar pazarlıklarını yapar, belirli bir "kaparo" öder ve sınırın ötesinde bir teslim yeri tesbit ederek geri dönerlerdi. Yasakçı devlet, sınır ticaretine kolaylık getirmek suretiyle bol miktarda vergi alarak ülkeye döviz kazandıracağına; başka gelir kapısı olmayan ahaliyi "kaçakçı" olmaya zorlardı. Keza, İran'ın Japonya veya diğer ülkelerden ithal ettiği fincan veya tül perde gibi göz kamaştıran eşyayı at sırtında getirip satanlara da kaçakçı denirdi. (Tül perdeleri, elbiselerinin altından kat kat vücutlarına sarıp saatlerce at sırtında yol kateden bu insanların hiçbiri Guinness Rekorlar Kitabı'na alınmamıştır!) Aynı yıllarda Ankara'da "kota kollayan" ithalatçılara veya 1980'lerin hayalî ihracatçılarına kıyasla, çocukluğumun kaçakçıları eli öpülesi insanlardı. Devlet bu girişken insanları gerçekten ihmal etmiş, onlara engel olmamış olsaydı, Türkiye Özal döneminde çokça lafı edilen "Orta Doğu'nun Japonyası" olmayı çok daha kolay başarırdı!

Milletçe kalkınmanın da, bölgesel kalkınmanın da anahtarı devletin ekonomide kolaylaştırıcı rol oynamasıdır. Bu yazıda, özellikle Japon ve Doğu Asya deneyimlerinden hareketle, "toplumsal ağlar"ın ekonomik gelişmedeki rolüne ışık tutmaya çalışacağız. Büyük devlet, toplumsal ağların etkinliğini azamiye çıkarma arayışı içinde olan rasyonel devlettir; ağları parçalamayı görev sayan ucube devlet değil.

Modern Ekonomik Gelişme ve 'Asya Mucizesi'

Tarihî seyir içinde, Çin, Hind ve İslam dünyasının ardından, ekonomik üstünlük sırası Avrupa'ya geldi. İktisat tarihçilerinin ifadesiyle, "uzun onaltıncı yüzyıl"dan itibaren, modern kapitalist yapıları oluşturmaya başlayan Batı Avrupa, ondokuzuncu yüzyıldan itibaren sistemi küreselleştirdi. Avrupa-dışı bölgeler, 20. yüzyıl boyunca Avrupa modelini nasıl taklit edebileceklerini araştırıp durdular. Kapitalist gelişme yolunda en fazla başarı sağlayanlar, başta Japonya olmak üzere Doğu Asya ülkeleri oldu. Dünyanın en ciddi politik iktisatçılarından biri, 1998 yılında yayımlanan bir çalışmasında şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Asya Pasifik, son yarım yüzyılın ekonomik gelişme ve teknolojik modernleşmedeki başarı hikâyesidir. 1994 yılında, Asya'daki on ülkenin döviz rezervleri, dünyadaki toplam rezervin yüzde 40'ına ulaşmıştı. Yüksek tasarruf hadleri, yüksek ticaret fazlaları ve yüksek ekonomik büyüme oranları Asya Pasifiği 1990'ların ortalarında en büyük yatırım sermayesi kaynağı haline getirmişti. Satınalma gücü paritesine göre hesaplandığında, 1990 yılında bu bölge dünya hasılasının yüzde 25'ine sahipti: Kuzey Amerika'dan biraz fazla, Avrupa Birliği'nden biraz az bir oran. 1970-95 arasındaki büyüme trendleri, 1995-2020 arasında devam edecek olursa, Japonya dışındaki Asya, Japonya dahil tüm OECD ülkelerini sollayabilir. Asya Pasifik, gezegenimizdeki ana sermaye birikim merkezi, en büyük imalat merkezi, en rekabetçi ticaret bölgesi, enformasyon teknolojisinde iki öncü merkezden biri (diğeri ABD'dir) ve en hızlı büyüyen pazarı haline gelmiştir. Pasifik'in yükselişi, su götürmez biçimde, binyıl sonunun jeoekonomi ve jeopolitiğini değiştirmiştir."[1]

Kitap henüz yayımlanmadan Asya krizi patlak verdi! Şimdi yeniden kaleme alınacak olursa, yazar Pasifik'in düşüşünü mü yazacaktır? Bir iki yıl içinde, elli yılın Japon başarısı ve yirmi yılın Doğu Asya başarısının toz toprak olması mümkün müdür? Başka bir usta siyasî iktisatçı, hayır, diyor. Doğu Asya, küresel sistemin önde gelen sermaye birikim odaklarından biri olmaya devam edecektir:

1970-95 arası çeyrek yüzyılda, bir önceki çeyrek yüzyıla (1945-70) oranla büyüme hadlerinin dünya genelinde düştüğü bilinmektedir. Büyüme hadlerinin düştüğü dönemlerde, sermaye üretimden finansa kayar ve sermaye birikiminin büyük kısmı finansal manipülasyondan kaynaklanır. Ayrıca, küresel sermaye birikim seviyesi düşük olduğundan, önde gelen merkezlerin (bu bahiste ABD, AB ve Japonya) girişimcileri düşüşün yükünü birbirlerine kaydırma çabası içine girerler. Bunların hükümetleri de, düşüşten kaynaklanan işsizliği yek diğerine kaydırmaya çalışır. Tahterevallide ilk yükselen Japonya oldu; 1980'lerde onun yıldızı parladı. 1990'ların ortalarında ABD'nin işleri daha yolunda gidiyor. Düşüşün son safhasında muhtemelen Batı Avrupa daha iyi bir dönem yaşayacak. Fakat bunlar geçici üstünlüklerdir. Asıl mesele, önümüzdeki beş-on yıl içinde yaşanmaya başlanacak "yükseliş" evresinde hangi bölgenin daha avantajlı olacağıdır.

Küresel daralma dönemlerinde nasıl her merkez diğerlerine nispetle en az zarar gören taraf olmak isterse, genişleme dönemlerinde de her merkez yeni birikimden en yüksek payı kapmaya çalışır. Söz konusu üç merkez aşağı yukarı aynı ürünleri geliştirecek, bunları aynı biçimlerde pazarlayacak ve yeni teknolojilerde dünya tekelini ele geçirmeye çalışacaktır. Avantaj, aralarında en rekabetçi tarzda üretim yapana kayacaktır. Rekabetçiliğin sırrı ise çok basit: Düşük maliyet. Öncü sanayilerdeki rekabet, emek maliyetleriyle pek ilgili olmayacak, zira bu maliyetler her üç bölgede de aşağı yukarı eşit olacaktır. Temel fark tepede, sanayinin zirvelerinde ve bir ölçüde de (sivil) toplumun yüksek ve orta tabakalarında görev yapanlara ödenen ücretlerde ortaya çıkacaktır. Bu noktada ABD'nin faturası çok yüksek, Avrupa'nınki ondan çok düşük, Japonlarınkiyse en düşüktür. Dolayısıyla, 2005-2025 arasındaki ekonomik genişleme ve sermaye birikiminden en büyük payı alanlar Japon işletmeleri olacaktır. Şu anda rakiplerinden biraz daha problemli gözükseler de, Japonlar bütün

öncü sanayilerde (enformatiks, biyoteknoloji, yeni enerji kaynakları..) önde olacaklardır.[2]

Modern ekonomik gelişme ve 'Asya Mucizesi' hakkında fikir üretenleri başlıca beş gruba ayırabiliriz: Neoklasikler, kültürcüler, devletçiler, bağımlı-gelişmeciler ve dünya-sistemciler.[3]

Neoklasikler, ithal-ikameci yaklaşımı eleştirmekle işe başlıyorlardı. Onlara göre, hızlı uzunvadeli ekonomik büyümenin anahtarı etkin kaynak tahsisidir. Buna ulaşmak için, fiyatların "doğru" belirlenmesi, yani serbest piyasadaki arz/talep şartlarına bırakılması gerekir. Latin Amerika ülkelerinin sorunu, onların ithal-ikameci sanayilerinin yapısal bakımdan oligopolistik olması, dolayısıyla fazla kapasite, verimsizlik, yüksek kâr oranı ve düşük ürün kalitesiyle malûl bulunmasıdır. Hükümetler altyapı ve eğitim gibi az sayıdaki "kamu malları" dışında ekonomide rol oynamamalı, piyasaların serbestçe işlemesine engel çıkarmamalıdır. Latin Amerika hükümetlerinin ithalat lisansı veya döviz tahsisi gibi uygulamaları yolsuzluk, kaçakçılık ve karaborsaya neden olarak kaynak tahsisinde verimsizliğe yol açmıştır.

Neoklasik iktisatçılar, bu ilkelerin bütün ülkelere uygulanabilir olduğuna inanırlar. Bu bağlamda Doğu Asya kalkınması nasıl yorumlanabilir? Bela Balassa, Hong Kong dışındaki Doğu Asya ekonomilerinin de ithal-ikameci sanayileşmenin ilk aşamasından geçtiklerini, fakat sonra Latin Amerika ülkelerini takip yerine ihracat-yönlü sanayileşmeye yöneldiklerini söylüyor. Yüksek büyüme hadlerinin motoru, ihracat artışları idi. İhraç edilen mallar, mukayeseli üstünlüklere göre kaynak tahsisine katkıda bulunuyordu. İhracat aynı zamanda küçük iç piyasaların sınırlamalarını bertaraf ediyor, ölçek ekonomilerine ve tam kapasite kullanımlarına kapı açıyordu. En önemlisi, ithal-ikamesi korumacılığa ve tekelleşmeye yol açarken, ihracata dayalı sanayileşme dış rekabet yoluyla teknolojik dönüşüme ve modern teknolojilerin geliştirilmesine imkân veriyordu. Balassa'ya göre, Doğu Asya ekonomilerinin iktisadî başarımının dört temel belirleyicisi şunlardı: 1. Teşvik sisteminde istikrar. 2. Sınırlı hükümet müdahalesi. 3. İyi işleyen emek ve sermaye piyasaları. 4. Özel sermayeye dayanmak.[4]

Robert Wade'e göre, neoklasik perspektif transnasyonal şirketlerin çıkarlarını perdelemektedir. Kâr maksimizasyonu peşinde, aktiflerini dünyanın dört bir yanına yayma çabasındaki bu şirketler, neoklasik iktisatçıların serbest ticaret, serbest yatırım ve sınırlı hükümet müdahalesi öğretilerini gönülden benimsiyorlardı; çünkü bu öğretiler sayesinde kendi çıkarlarının gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarıyla uyum içinde olduğunu 'kanıtlayabiliyorlardı'. O halde, neoklasik yaklaşımın eksikliği, Doğu Asya kalkınmasında transnasyonal şirketlerin, devletlerarası sistemin ve bölgesel dinamiklerin etkisini yansıtmıyor olmasıdır.[5]

Mesela, transnasyonal şirketlerin 'Fordizm'den esnek birikim tarzına kaymaları Doğu Asya'da özel şirketlerin gelişmesini nasıl etkiledi? İleri sanayi ülkelerinin serbest ticaretten korumacılığa kaymaları Doğu Asya'da serbest piyasayı nasıl etkiledi? Doğu Asya'da demokratikleşme ve ulusal yeniden-birleşme gibi bölgesel dinamikler hükümetlerin ekonomiye müdahale biçimlerini nasıl etkiledi? 1980'lerde bu sorularla, 1970'lerin neoklasik açıklamalarına ya katkıda bulunan veya onlara karşı çıkan kültürel ve devletçi yaklaşımlar boy verdi.

Kültürel Yaklaşım

Kültürel yaklaşım, kültürü ekonomik gelişmenin biricik faktörü haline getirmekten çok, kalkınma politikası tercih ve kurumlarının kültürel arkaplanlarını aydınlatmaya çalışmaktadır. Yani araştırmacılara değer, tavır ve uygulamaların gelişmekte olan ülkeleri nasıl etkilediğini görebilecekleri bir referans çerçevesi sunmaktadır. Bu anlamda, kültürel yaklaşım neoklasik yorumla çelişmemekte, onu tamamlamaktadır.

Kültürel ekol, klasik modernleşme ekolünün birkaç temel varsayımını revize etmektedir. Modernleşme ekolü, modernlik ile geleneğin iki karşıt kavram olduğu mülahazasından yola çıkıyordu. Bir toplumun modernliğe geçebilmesi için, geleneksel yapı ve değerler yerlerini modern değerler kümesine bırakmalıydı. Ül-

Kültürel ekol, klasik modernleşme ekolünün birkaç temel varsayımını revize etmektedir. Modernleşme ekolü, modernlik ile geleneğin iki karşıt kavram olduğu mülahazasından yola çıkıyordu. Bir toplumun modernliğe geçebilmesi için, geleneksel yapı ve değerler yerlerini modern değerler kümesine bırakmalıydı. Ülkelerin geriliği, geleneksel kültürel değerlerinin pençesinden kurtulamamalarına dayanıyordu.

kelerin geriliği, geleneksel kültürel değerlerinin pençesinden kurtulamamalarına dayanıyordu. Mesela, Doğu Asya'nın ekonomik geriliği büyük ölçüde, tüccara kaş çatan ve üretken olmayan faaliyetlerden elde edilen kazanca şüpheyle bakan Konfüçyen gelenek yüzündendi. Kültürel ekol, bu katı yaklaşımı yumuşatıyor, gelenekle modernliğin yanyana yaşayabileceğini; geleneğin kalkınmaya destek olabileceğini ileri sürüyordu.

Kültürel bakış açısından, Doğu Asya'nın başarılı ekonomilerinin (Japonya, Tayvan, Güney Kore, Hong Kong) ortak paydası Konfüçyen gelenektir. Rozman, bu bölgede bir çeşit "kitle Konfüçyanizmi" ile "elit veya tüccar Konfüçyanizmi"nin yanyana geliştiklerini ve bunların eğitim ve öğrenim, küçük aile işletmeciliği, şirket yönetimi ve devlet hizmetleri hususlarında Batı'dakinden farklı vurgular yaptığını söylemektedir. "Konfüçyanizm insanlara sadece bir takım metinleri ezberletmemekte, öğrenmeyi nasıl öğreneceklerini belletmektedir. Ayrıca, ekonomik gelişmeye dost olan bir takım ahlâkî ilkelerin (gayret, fedakârlık, tatmin erteleme...) içselleştirilmesini sağlamaktadır.[6]

Batı felsefesinin bireyciliği öne çıkarmasına karşılık, Konfüçyanizm "aileciliği" vurgulamakta ve aileyi toplumun en önemli kurumu konumuna getirmektedir. Aile, bir nevi şirkete dönüşmekte ve aile girişimciliği Doğu Asya ekonomilerinin bel kemiği haline gelmektedir.

Ne var ki, kültürel yaklaşım, Doğu Asya'da Konfüçyanizmin değişik biçimlerinin ortaya çıktığı (veya çıkamadığı) özgül tarihsel bağlamları ve jeopolitik şartları göz önüne almamaktadır. Japon ıslahatçılar Meiji döneminde niçin Konfüçyenliği Şintoizm ve imparator kültüyle harmanladılar? Milliyetçi Parti, 1949'da Tayvan adasına sürüldükten hemen sonra, Çin millî kültürünü yeniden inşâda niçin Konfüçyenliği kullandı? Güçlü bir Konfüçyen mirasa sahip olan kıta Çin'i, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist sanayileşme yerine niçin Komünizme yöneldi? Ayrıca, kültürel yaklaşım Kofüçyanizmin etkisinin zamanlamasını da açıklayamamaktadır. "Konfüçyanizm Kore'de asırlardır yaşıyor. Niçin sadece son 30 yılda ekonomik başarıya yol açtı? Aynı Konfüçyen ahlâk, 30 yıl önce Kore'nin gerikalmışlığının sebebi sayılıyordu."

Devletçi Yaklaşım

Devletçi yaklaşım, neoklasik bakış açısının eleştirisi olarak ortaya çıktı. Serbest piyasaları, özel girişimciliği, ticaretin serbestleştirilmesini ve devletin rolünün sınırlandırılmasını değil; yerel ve uluslararası piyasa kuvvetlerinin ehlileştirilmesinde ve bunların ulusal amaçlar uğruna kullanılmasında devlete stratejik bir rol düştüğünü ileri sürmektedir. Mukayeseli üstünlüğe dayalı maksimum kârlılığa değil, "geç sanayileşme" diye nitelenen olguya odaklanmaktadır. Bu bakımdan, devletçi yaklaşım Gerschenkron'un "geç sanayileşme" görüşünü paylaşmakta, piyasadaki eksiklik ve bozuklukların aşılmasında, sanayileşmenin önündeki bir takım engellerin kaldırılmasında güçlü devletin önemini vurgulamaktadır.

Devletçi yaklaşım, kalkınmayı piyasanın mı yoksa devletin mi sağladığı tarzındaki basit ayırımın ötesine gitmekte, piyasa oryantasyonu ile devlet müdahalesinin uygun bileşiminin ne olabileceğini araştırmaktadır. Temel meselesi şudur: Devlet-ekonomi karışımıyla en uyumlu toplumsal ve siyasal kurumlar nelerdir? Özetle, devletçi yaklaşım, devlet, piyasa ve sosyo-politik kurumlar arasındaki karmaşık etkileşimler üzerinde odaklanmaktadır.

Bu yaklaşımın Doğu Asya tecrübesiyle alakalı olarak gündeme getirdiği dört temel soru şunlardır: Doğu Asya (geç) sanayileşmesinde niçin gelişmeci (developmental) bir devlet tipi öne çıkmaktadır? Bu gelişmeci devletin vasıfları nelerdir? Geç sanayileşmeyi teşvik için piyasa ekonomisine nasıl müdahale etmektedir? Gelişmeci devletle Doğu Asya toplumundaki diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişki nasıldır?

1. Geç kalmış olan Doğu Asya firmaları, teknoloji rantına sahip ve dolayısıyla yüksek kâr elde edebilen Batılı firmalarla rekabet etmek zorundaydılar. Teknolojiye sahip olmak ile onu ithal etmek veya çalmak arasında kapatılması imkânsız bir fark vardı. Bu büyük dezavantajı bertaraf etmek için, Doğu Asya firmaları ge-

lişmeci devletin himmetine muhtaçtılar.

2. Gelişmeci devletin temel önceliği ekonomik büyüme, üretkenlik ve rekabetçiliktir. Eşitlik veya sosyal refah mülahazaları ikinci plana itillmekte veya ertelenmektedir. Gelişmeci devlet sosyalist karakterli olmadığından, özel mülkiyete ve piyasaya bağlılık gösterir. Ancak, bu piyasa stratejik sanayi politikasını formüle eden devlet idarecileri tarafından yakından yönlendirilmektedir. Devlet bürokrasisi içinde pilot bir kurum (Japonya'da MITI: Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı) stratejik politika belirleme ve uygulamasında anahtar rol oynamaktadır.

3. Geç sanayileşme ikili bir "sübvansiyon" ve "disiplin" politikası içermektedir. Birinci Sanayi Devrimi *laissez-faire* anlayışına, ikincisi bebek sanayilerin korunmasına dayanıyor idiyse, üçüncüsü sübvansiyonlara dayanıyordu (özellikle Kore modeli böyleydi). Sübvansiyon olmadan, Kore firmaları iplik ve dokuma gibi emek-yoğun sanayilerde bile Japon şirketleriyle rekabet edemezlerdi. Yüksek sübvansiyon ve devletin birçok alanda yoğun müdahalesi olmadan Kore'de sermaye-yoğun sanayilerin kurulması ise hayaldi. Devlet stratejik sanayi firmalarını sübvanse ediyor, fakat aynı zamanda onları disiplin altına alıyordu. (1997 ve sonrasındaki gelişmeler, bu disiplinin sanıldığı kadar kuşatıcı olmadığını göstermektedir!)

4. Doğu Asya devletlerinde yüksek derecede bürokratik özerklik mevcuttur. Memurlar çoğunlukla liyakat esasına göre göreve getirilmekte (meritokrasi) ve devleti yönetenler arasında güçlü bir birlik ve misyon duygusu bulunmaktadır. Bu durum devletin ve bürokratik elitlerin toplumdaki diğer güçlü gruplardan bağımsız ulusal kalkınma stratejileri geliştirebilmeleri sonucunu vermiştir. Fakat, diğer yandan, devlet ile ekonominin stratejik sektörlerine hükmeden özel sektör holdingleri, bankaları ve ticaret şirketleri arasında yakın kurumsal bağlar gelişmiştir. Bürokratik özerklik ile kamu-özel sektör işbirliğinin bu alışılmamış karışımı güçlü bir özerk devletin ortaya çıkmasına yol açmış; bu devlet sadece stratejik gelişme hedeflerini belirlemekle kalmamış, bunların uygulanmasında da aktif rol üstlenmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu serbest piyasadan, Konfüçyanizm veya stratejik devlet planlamasından yoksun olmak değil; emperyalizmin, yabancı tahakkümünün altında bulunuyor olmaktır. Batı dünyası ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiler faydadan çok zarar getirmektedir.

Neoklasik perspektif nasıl transnasyonal şirketlerin ulusal pazarları açma ve oralarda serbestçe yatırım ve ticaret yapma amaçlarını haklılaştırıyor idiyse, devletçi yaklaşım da Doğu Asyalı yönetici ve planlamacılarının koruma ve müdahale arayışlarını haklılaştırıyordu. Ne var ki, bu devletçi yaklaşım Doğu Asya'da gelişmeci devletin kökenlerini açıklamada jeopolitik faktörleri ve bölgesel dinamikleri çoğu kez hesaba katmamaktadır. Doğu Asya'da devlet özerkliği (toplumdan bağımsız hareket edebilme) ve devlet kapasitesi (politika yapma ve uygulama kabiliyeti) nereden geliyordu? İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Üçüncü Dünya'nın birçok devleti başarısız olurken, nasıl oluyordu da bazı Doğu Asya devletleri güçlü bir özerklik ve kapasite geliştirebiliyorlardı?

Bağımlı-Gelişme Yaklaşımı

Klasik bağımlı-gelişme yaklaşımı, (yukarıdaki neoklasik ve kültürel yaklaşımları da içeren) modernleşme okulunun eleştirisi şeklinde ortaya çıktı. Radikal bir gelenekten gelen bağımlı-gelişme perspektifi neo-Marksist "emperyalizm" ve "sınıf tahakkümü" teorilerinden büyük ölçüde etkilenmiştir.

Bu yaklaşıma göre, gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu serbest piyasadan, Konfüçyanizm veya stratejik devlet planlamasından yoksun olmak değil; emperyalizmin, yabancı tahakkümünün altında bulunuyor olmaktır. Batı dünyası ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiler faydadan çok zarar getirmektedir. Mevcut şartlar altında, bu ülkelerle Batılı sanayi ülkeleri arasındaki gelişme farkının makul bir sürede kapanması söz konusu değildir; aksine, fark giderek açılacaktır.[7]

Bu yaklaşımı Doğu Asya kalkınmasına uyguladığımızda, elde edeceğimiz ilk sonuç şu: Her ne kadar Doğu Asya ekonomileri bir süre yüksek büyüme kaydetmiş iseler de, yabancı sermaye ve pazarlara aşırı bağımlılıkları yüzünden uzun vadede çok şiddetli sorunlarla karşılaşacaklardır. Bu ekonomiler diğer üçüncü dünya ülkeleri için model olmak şöyle dursun, kendi krizlerini bile aşabilecek kapasitede olmayacaklardır. Anahtar ihracat sektörlerinin hantallığı, tırmanan enflasyon, büyüme hadlerinde tökezleme, işçi sınıflarının ayak diremesi, sermaye kaçışı ve çevre kirliliği gibi so-

runlar bu ekonomileri dize getirecektir. Kore ve Tayvan gibi ülkeler doğrudan doğruya ABD'nin bu bölgede Komünizme set çekme siyasetinin kaymağını yemişlerdir (Bu iki ülke II. Dünya Savaşı ertesinde ABD'den ekonomik yardım olarak 1.5 milyar $, keza askerî yardım olarak da milyarlarca $ almışlardır.[8]

Doğu Asya kalkınmasında ikinci faktör, 1960 ve 70'lerde yükselen emek maliyetlerinden kaçan Japon şirketlerinin yeni üretim yeri olarak bu iki eski sömürgelerini seçmiş olmalarıdır. Bu ülke şirketlerinin ihtiyaç duyduğu teknoloji ve ara malları sağlamakla kalmamış, uluslararası pazarlamada da önlerini açmışlardır. (Pek tabiî, bu durum Japonya için de çok avantajlı bir duruma yol açtı: ABD ile ticaretlerinden milyarlarca $ fazla elde eden bu ülkeler, Japonya'yla ticaretlerinde milyarlarca $ açık vermiş, böylece Amerikalılardan kazandıklarını Japonlara aktarmışlardır.)

Doğu Asya'nın "kumanda kapitalizmi" etkin kaynak tahsisini değil, ihracat başarısını hedefliyordu. Bu yüzden, devletin kamu kaynaklarını ucuz kredi ve sübvansiyon tarzında büyük şirketlere aktarması ve ücretleri piyasa değerinin altında tutma yönünde baskı uygulaması kaçınılmaz olmuştur. Büyük şirketlerin çevre tahribine de çoğu kez göz yumulmuştur. Ancak, bu uygulamalar sürdürülebilir değildir. Özellikle, devlet kredileri kesildikten ve ücretler yükseldikten sonra, Doğu Asya ekonomilerinin rekabet güçleri hızla gerileyecektir.

Bağımlı-gelişme perspektifi, transnasyonal şirketlerin veya ulusal devlet yöneticilerinin desteğini almaya değil; işçi, çiftçi, küçük girişimci ve çevrecilerin hoş karşılayacağı bir çözümleme yapmaya yönelmiştir. Fakat birçok önemli konuyu da tartışma dışı bırakmıştır. Mesela, Doğu Asya'da ekonomik hegemonya yolunda ABD ile Japonya arasında sürüp gitmekte olan mücadeleyi incelemekten uzak durmuş; Çin, Tayvan, Hong Kong arasındaki muhtemel birleşmenin etkilerine girmemiş; sosyalist kabul ettiği Çin'in ekonomik gelişmesini tahlile dahil etmemiştir. Daha önemlisi, bağımlı-gelişme perspektifi deterministik bir tutumla, Japonya dışındaki Doğu Asya ülkelerinin kendi gelişme sorunlarını çözemeyeceklerini ileri sürmüştür.

Buraya kadar ele aldığımız dört yaklaşımın Doğu Asya olgusunu anlamamıza katkıları inkâr edilemez. Neoklasik iktisatçılar piyasanın ve özel işletmelerin oynadığı önemli rolü vurgularken; kültürcüler Konfüçyanizmin eğitim, aile şirketleri ve şirket yönetimi üzerindeki etkilerine dikkatimizi çekmiş; devletçiler gelişmeci devletin stratejik sanayi politikalarını öne çıkarmış; bağımlı-gelişmecilerse Doğu Asya sanayileşmesinin 'karanlık' yönlerini ve krizlerini tebarüz ettirmişlerdir. Bu katkılarının yanısıra, hepsinin ortak zaafı diyebileceğimiz birkaç önemli husus şunlardır:

Bu perspektifler tek disipline dayanmakta, diğer disiplinlerin katkısını gözardı etmektedir. Aynı şekilde, kendilerini sadece kapitalist devletlerle sınırlamakta, başta Çin olmak üzere diğer devletleri dışarıda bırakmaktadırlar. Tahlil birimi olarak sadece millî devletler ele alınmakta, bölgesel ve (bağımlı-gelişme yaklaşamı hariç) dünya-sistemsel gelişmeler hesaba katılmamaktadır. Ayrıca, kendilerini İkinci Dünya Savaşı sonrasına hapsetmekle, daha uzun vadeli gelişmelerin Doğu Asya üzerindeki etkilerini görmemektedirler.

Dünya-Sistem Yaklaşımı

Dünya-sistemler tahlili Immanuel Wallerstein tarafından formüle edilmiş, başlangıçta bağımlı-gelişme yaklaşımından son derece etkilenmiş, fakat Fransız tarihçi Braudel'in uzun vade (*longue duree*) ve topyekün tarih kavramlarından hareketle çok daha kapsamlı ve açıklama gücü yüksek bir tahlile dönüşmüştür.

Dünya-sistemler tahlilinde, milli devletlerin ötesine giden şu beş tür küresel dinamiğe dikkat çekilmektedir: Eklemleme, derinleşme, toplumsal inşâ, çevrimsel ritimler ve sistemkarşıtı hareketler. *Eklemleme*, dünya ekonomisinin dış sınırlarının dünyanın diğer kısımlarına genişlemesidir. Eklemleme süreci 17. yüzyılda başladı; 19. yüzyılın sonuna gelindiğindeyse, yerkürenin hiçbir kısmı kapitalist dünya ekonomisinin ve devletlerarası sistemin dışında kalmadı. Böylelikle, dünya

ekonomisinin asırlık yönelişleri yerküre üzerindeki teritoryal genişlemeden kapitalist ilişkilerin derinleştirilmesine dönüştü. *Derinleşme* eskisine göre çok farklı metalaşma ve sanayileşme süreçlerine atıfta bulunmaktadır: Dünya ekonomisinin bir bölgesindeki üretim faaliyetleri bu süreçler aracılığıyla başka bölgelerdeki üretim faaliyetleriyle bütünleştirilmekte, bir kısmı diğerine bağımlı hale getirilmektedir. Wallerstein'e göre, eklemle(n)me ve derinleş(tir)me süreçlerinde sadece ekonomi ve devlet değil, "halk" (ırk, ulus, etnik grup), cins, hane ve hatta medeniyet dünya ekonomisinin dinamikleri tarafından *toplumsal olarak inşa* ve yenideninşa edilmektedir. Dünya ekonomisi kesintisiz biçimde çevrimsel ritimlerden geçmekte ve *sistemkarşıtı hareketlerin* meydan okumasına maruz kalmaktadır. *Çevrimsel ritimler*, küresel efektif talep ile küresel mal arzı arasındaki dengesizliğin sonucunda ortaya çıkan dönüşümlü genişleme ve durgunluk devreleridir.

Kapitalist sistem merkez-çevre kutuplaşmasına dayanmaktadır. (Bağımlı-gelişme yaklaşımından farklı olarak, dünya-sistemler tahlilinde bir ara kategori olan yarıçevre yer almaktadır.) Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, "çevre"den merkeze sürekli bir değer aktarımı yapılmakta; dolayısıyla, merkez ile çevrenin iktisadî güçleri arasındaki fark gün geçtikçe açılmaktadır. Sistemin bu temel çelişkisini kontrol altında tutan bir dizi çevrimsel ritim vardır. Bunların en önemlileri, 50-60 yıllık Kondratieff çevrimleri ile 100-150 yıllık hegemonya çevrimleridir. Birincisinde temel kâr kaynağı üretim ve finans alanları arasında yer değiştirmekte, ikincisindeyse küresel düzenin garantörü yerini bir başka hegemona bırakmaktadır. Çevrimsel ritimler, birikim ve güç odaklarında önemli coğrafî kayışlara yol açmakta, fakat sistem dahilindeki temel eşitsizlik ilişkilerini değiştirmemektedir.

Dünya-sistem tahlilcilerinden Giovanni Arrighi, ulus devletlerin gerileyişi ile Doğu Asya'nın (ekonomik) yükselişini beraber ele almamız gerektiğini, aralarında sıkı bir ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Pax Amerikana (1945-90) eski Çinmerkezli haraç-ticaret sisteminin periferisini bir ABD-merkezli haraç-ticaret sistemine dönüştürmüştür. Pax Amerikana bitiyor, dolayısıyla hem eski Sinosentrik sistem canlanıyor, hem de Pax Amerikanayı ayakta tutan devletlerarası sistem zayıflıyor.[9] Bu iki olguyu beraber ele almazsak, ikisini de doğru değerlendiremeyiz.

Dünya sisteminin iki büyük güç odağından biri olan SSCB'nin ani çöküşü ve Doğu Asya'nın dünya ölçeğindeki sermaye birikim süreçlerinin yeni merkezlerinden biri olmaya doğru kesintisiz yükselişi sosyal bilimciler tarafından yoğun biçimde tartışılıyor. Fakat en önemli kavramsal ve teorik içerimleri olan hadise, bu ikisinin birarada meydana gelmiş olmasıdır. Diğer tarihsel araştırma alanları gibi, dünya-sistemler tahlili de bu eşzamanlı gelişmelerden etkilendi ve önceden pek öngörülmeyen iki farklı yönde gelişmeye başladı.

Andre Gunder Frank, Braudel ile Wallerstein'in aksine, Avrasya ve Afrika'nın büyük kısımlarını içine alan bir dünya-ekonomik sistemin son 500 yılda değil, son 5000 yılda kurulduğunu ileri sürmeye başladı. Bu kadîm dünya ekonomik sistemi içinde, Avrupa modern çağda Asya'yı kendine "eklemlemedi". Aksine, 1500'lerden sonra Amerikan gümüşünü kullanarak Asya'nın hakimiyetindeki bir ticaret sistemine duhul etti. O zaman bile, Avrupa'nın Asya üzerine seferleri üçyüz yıldan sonra ancak başarıya ulaştı, yani Osmanlı, Moğol ve Çin yönetimleri başka sebeplerle zayıfladıktan sonra. Küresel ekonomi içinde, Avrupa kazanana kadar bu ekonomiler birbirleriyle rekabet halindeydiler.

Frank'ın iddiası şu: Avrupa'nın kazanmasının kökeninde kapitalist ekonomiye dramatik geçiş yok ve sözkonusu zafer çok kısa ömürlü olmuşa benziyor. Japonya'yla başlayıp Doğu Asya ejderleriyle ve şimdi de sahil Çin'iyle sürüp giden Doğu Asya ekonomik genişlemesi, Asya'nın belirli kısımlarının, çok uzak olmayan geçmişte olduğu gibi, gelecekte de tekrar öncü rolü oynayacakları bir dünya sistemine dönüşün başlangıcı olabilir.[10]

Aralarında Takeshi Hamashita ve Heita Kawakatsu'nun bulunduğu bir grup Japon tarihçi ise tamamen farklı bir noktadan hareketle Doğu Asya modernleşmesini açıklamaya çalışıyorlar. Frank ve dünya-sistemcilerin aksine, bunlar dikkatlerini dünya tarihine değil, Doğu Asya tarihine teksif ediyorlar. Frank'la uyuştukları nokta, Avrupa dünya-ekonomisinin Sinosentrik haraç-ticaret sistemini kendine "eklemlediğini" kabul et-

Avrupa'nın Asya üzerine seferleri üçyüz yıldan sonra ancak başarıya ulaştı, yani Osmanlı, Moğol ve Çin yönetimleri başka sebeplerle zayıfladıktan sonra. Küresel ekonomi içinde, Avrupa kazanana kadar bu ekonomiler birbirleriyle rekabet halindeydiler.

memeleridir. Avrupa'nın Asya'daki genişlemesi Sinosentrik sistemi sona erdirmedi. Sadece onun iç dinamiklerini etkiledi, çevre ülkelere merkez karşısında güç kazandırdı, hatta onlara Çin'in yerine merkeze yerleşme imkânı verdi.

Avrupa'nın taarruzu, bölgenin coğrafya ve tarihinde derin kökleri olan devletlerarası ilişkilere dair ortak anlayışları yok etmiş değildir. Bu ortak anlayışlar Doğu Asya'daki devletlerarası ilişkileri ve bu devletlerle bölge-dışı güçler arasındaki ilişkileri etkilemeye devam ediyor. Sinosentrik sistem ise hükümetlerarası ilişkilerden çok, işletmelerarası ilişkileri biçimlendireceğe benziyor. Bunun işareti, devletlerin gedikleri arasından birbirlerine yol bulan büyük ticaret topluluklarının gün geçtikçe serpilip gelişiyor olmalarıdır. Özellikle Çin diasporası (Çin dışında yaşamakta olan yaklaşık 60 milyon çinli), bölgenin yerel ekonomilerini bütünleştirme yolunda büyük adımlar atmaktadır.

Wallerstein, Doğu Asya'nın yükselişinin bir Kondratieff B-safhasında, aynı zamanda ABD hegemonyasının çöküşünün başlangıç safhasında meydana gelmiş olmasının önemine dikkat çekiyor. Kondratieff B-safhalarında (büyüme hadlerinin giderek hızlandığı A-safhasının aksine) kârlar düşmekte, büyük kapitalistler kazanç faaliyetlerini finans (yani spekülasyon) alanına yöneltmektedirler. Dünya genelinde, ücretli istihdam düşmekte, üretim kârları üzerindeki baskı üretim faaliyetini yeni yerleşim noktalarına doğru zorlamaktadır. Bu yeni noktalarda düşük ücret ve daha verimli yöneticilik sayesinde rekabetçi konumlar sürdürülmeye çalışılmaktadır. Birikim merkezi olan devletler arasında rekabet kızışmakta, kendi işsizliklerini elden geldiğince diğerlerine ihraç etmeye çalışmaktadırlar. Bu ise döviz kurlarının dalgalanmasıyla sonuçlanmaktadır. Bütün bunların 1970'lerin ortalarından günümüze kadar devam edegeldiğini göstermek zor değildir.

Dünyanın çoğu bölgelerinde bu safhalar, önceki genişleme devrine kıyasla bir gerileme, bir kötü devir olarak algılanır. Fakat, herkes için kötü değildir bu safha. Bazı büyük kapitalistler münferit birikim düzeylerini yükseltmeyi becermiş olabilecekleri gibi, üretim faaliyetlerinin kaydırılma ihtiyacından ötürü dünya sistemi içinde özel bir bölge müthiş bir gelişme gösterebilir. 1970'lerin başlarında böyle bir kayma için en uygun dört ülke şöyle sıralanıyordu: Meksika, Brezilya, Güney Kore ve Tayvan. Fakat 1980'lerde Latin Amerikalılar listeden çıkarıldı, 1990'lara doğruysa Doğu Asya'nın yükselişinden söz eder olduk. Aşikârdır ki, Doğu Asya Kondratieff B-safhasındaki coğrafî yenidenyapılanmadan aslan payını alan bölge oldu.

Bu bölge niçin seçildi? Birinci sebep jeopolitiktir. Kapitalist sistem, Rusya ile Çin'i çembere alacak bir güvenlik bölgesine muhtaçtı. Brezilya veya Meksika'ya yatırımları kaydırmanın ekonomik getirisi olsa bile, politik katkısı fazla değildi. İkinci sebep demografiktir. Bölge nüfusu o kadar yüksektir ki, hem ucuz işgücü, hem (insanların tek tek satınalma güçleri düşük olsa bile) toplam talep gücü kapitalist sermayeye çekici gelmektedir.[11]

Ana Model Japonya'da Toplumsal Ağlar

Arrighi ve meslektaşlarının belirttikleri gibi, "Doğu Asya ekonomik mucizesi öncelikle bir Japon mucizesidir." Kişi başına GSYİH bakımından 1938 yılında organik çekirdeğin (ABD, Almanya, İngiltere gibi ülkelerden oluşan sanayileşmiş merkez ülkelerin) beşte biri düzeyinden, elli yıl sonra 1988'de onların yüzde 20 üzerine çıkmayı başarabilen tek ülke Japonya'dır.[12] Ne var ki, Japon ekonomik gelişmesinin kökü 20. yüzyılda değil, 19. yüzyılda bulunmaktadır.

Yaklaşık 44 yıl süren Meiji Dönemi'nde (1868-1912) Japonya, Şogun tarafından güçbela yönetilebilen 270 beylikli feodal bir siyasî sistemden, parlamentosu ve bakanlar kurulu olan merkezî bir devlete dönüştü; ülke çapında demiryolu ve telgraf şebekesi kuruldu; büyük bir ticaret filosu geliştirildi ve Japonya Asya'daki en modern ve güçlü askerî kuvvete sahip oldu. Dönemin sonlarına gelindiğinde, Japonya'da 800 binden fazla işçinin çalıştığı tam 32 bin fabrika çalışır durumdaydı; bunlarda 5400 kadar buhar motoru ve 2700 elektrikli makine kullanılıyordu. 1885 ile 1915 arası 30 yılda, tarım sektörü yılda ortalama yüzde 1.8 büyürken, imalat ve madencilikte yıllık ortalama büyüme yüzde 5'in üzerinde gerçekleşti; böylece sanayiinin GSYİH içindeki payı yüzde 13'ün altından yüzde 20'ye çıktı.[13] Dış ticaret hacmi, Restorasyonu takip eden beş yıl içinde 26 milyon gümüş yen'den 50 milyona; 1881'deyse 62 milyona yükseldi. Fakat, 1868 ve 1876 yılları hariç, sözkonusu dönemde sürekli dış ticaret açığı yaşandı ve 13 yıllık toplam açık 79 milyon yene ulaştı.[14] Ancak hızlı sanayileşme ve güçlenerek dış ticareti Batılıların elinden kurtarma yoluyla bu açık kapatılabilirdi. Nitekim yüzyıl sona ermeden bu hedefe ulaşıldı.

Meiji sanayileşmesinin baş oyuncu veya sürükleyicileri kimlerdi? Zahirî işaretlere göre, siyasî yöneticiler ve bürokrasi. Fakat biraz daha yakından baktığımızda, siyasî elitin rolünün fazlaca abartıldığını, hatalarının çoğu kez örtüldüğünü; buna karşılık özel girişimciler

ile "toplumsal ağlar"ın katkılarının gerçekte son derece büyük olduğunu görürüz.

Devletin rolünü öne çıkaran yaklaşıma göre, Japon sanayileşmesi bir tür 'yukarıdan sanayileşme'dir. İleri Batı teknolojisi özellikle Sanayi Bakanlığı (*Kobuşo*) aracılığıyla ithal edilerek, Japonya'nın temel eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştı. Bakan Ito Hirobumi, misyonlarını şöyle özetliyordu: "Batının endüstriyel sanatlarını süratle ele geçirmek suretiyle Japonya'nın eksikliklerini gidermek; gemi inşâ, demir yolları, telgraf, maden ocakları ve binalar dahil her türlü mekanik ekipmanı Batı modeline göre kurmak; böylece büyük bir sıçrama ile Japonya'ya aydınlanma kavramlarını ulaştırmak..." Bu amaçla çok sayıda yabancı uzman istihdam edildi. Fakat Bakanlık aynı zamanda Batı'ya teknolojik bağımlılığın tehlikelerini de seziyordu. Bunun için, yabancıların mümkün olan en kısa zaman içinde bilgi ve tecrübelerini yerlilere aktarıp ülkelerine geri dönmeleri isteniyordu. Vakit geçirilmeden Osaka'da Japon demiryolu mühendisleri için bir eğitim merkezi kuruldu. Yüzyıl sonuna kadar hükümet ve özel işletmeler tarafından istihdam edilen yabancı teknisyenlerin sayısı şöyleydi:

Yıllar	*Hükümet*	*Özel Sektör*
1870ler	1294	916
1880ler	513	2100
1890lar	140	1930

Kaynak: Morris-Suzuki, age, s. 79.

Devletçi yaklaşıma göre, sanayileşmeyi sürükleyen toplum kesimi samuraylardı. Samuraylar sadece Meiji Restorasyonunu hazırlamakla kalmadılar, aynı zamanda onun yeni siyasî ve iktisadî yöneticilerini sağlayan temel kaynak oldular. Hirschmeier'in veciz ifadesiyle, Japonya'yı statükocu Tokugawa politikasından hızlı modernleşmeye yönelten esas dinamik kuvveti temin eden samuraylar oldu. Ayrıca, samuray ruhu "sadece Meiji dönemindeki resmî politikaları belirlemekle kalmadı, aynı zamanda bir çeşit standart kamusal tavır hâline geldi: Militan yurtseverlik ile iktisaden rasyonelleştirilmiş Konfüçyen ahlâkın mutlu bir karışımı.[15]

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında birçok üçüncü dünya ülkesi 'Japon modeli'ni uygulama adına, ithal teknolojiye dayalı büyük sanayi projelerine muazzam kaynaklar ayırdılar ve tabiî ki başarısız oldular. "İthal teknoloji ancak yerel faktörlerle uyumlu hale getirilirse işleyebilir; bunlar da ithal teknolojinin etkisiyle değişime uğrarlar."

Bir yanda devletin, diğer yanda eski seçkinler sınıfının (*samuray*) Batı teknolojisinin ithali ve sağlam bir Japon sanayileşmesinin temelinin atılmasında büyük katkıları olduğu su götürmez. Fakat tüccar ve zanaatçı sınıflarla bunların oluşturduğu *yerel birlikler* olmasaydı, sadece ithal bilgi ve makinelerle sanayileşme gerçekleşemezdi. Bazı araştırmacılar, Japon sanayi devriminin ithal teknolojilerden ziyade, Tokugawa döneminde geliştirilmiş tekniklerin yeni ortamda daha hızlı ilerletilmesine dayandığını, yani yukarıdan değil 'aşağıdan sanayileşme' tarzında gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Japon iktisat tarihçisi Nakaoka Tetsuro, hükümetin belirli (özellikle askerî) sanayilerin gelişmesine sağladığı desteğin önemli olduğunu kabul etmekle beraber, Meiji sanayi politikasının kusurlarının gözden kaçtığına dikkat çekmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında birçok üçüncü dünya ülkesi 'Japon modeli'ni uygulama adına, ithal teknolojiye dayalı büyük sanayi projelerine muazzam kaynaklar ayırdılar ve tabiî ki başarısız oldular. "İthal teknoloji ancak yerel faktörlerle uyumlu hale getirilirse işleyebilir; bunlar da ithal teknolojinin etkisiyle değişime uğrarlar." Japonya'da teknolojik modernleşme Batı dünyasından toptan teknoloji transferi sayesinde değil, Japon girişimci ve zanaatçılarının mevcut ekonomik yapıya uyan orta teknolojiler geliştirmeleri sayesinde mümkün oldu. Bu orta teknik veya teknolojiler hükümetin teknoloji politikasının ürünü değil, ülkedeki piyasa şartlarına verilen rasyonel cevaplardı. Sanayi-öncesi Japonya'sının teknolojik know-how'ının, genişlemekte olan üretim ve ticaret ağlarına katılan yeni fabrikalara uyarlanmasından oluşuyordu.

Günümüzün KOBİlerine benzetebileceğimiz çok sayıda küçük işletme aynı zamanda 'bölge' bazında güçlü bir işbirliği içindeydiler. Meiji hükümeti sayıları 270'i bulan feodal beyliği (*han*) ilga etmiş, yerlerine 72 vilayet kurmuştu (bunların sayısı sonra 43'e indirildi). Ne var ki, eski gelenek ve anlayışlar kolay kolay silinmiyor, özellikle girişimci zümreler kendi beylik veya vilayetlerinin modernleşme yarışında geri kalmamasını teminat altına almanın çarelerini arıyorlardı. bölge

çıkarının böylesine iler sürülmesi zaman zaman büyük modernleşme projelerinin uygulanmasına kadar gidebiliyordu. Mesela 1881 yılında Kyoto şehrinde içme suyu şebekesinin ıslahı ve değirmenlerin su ihtiyacının karşılanması amacıyla başlatılan Biwa Gölü projesi, on yıl içinde ülkenin ilk hidroelektrik enerji santralına dönüşecek kadar büyüdü. Elbette çoğu yerel ortak girişimler bu derece büyük ölçekli değildi. Fakat vilayet yönetimleri kendi çaplarında karmaşık ve büyük projeleri finanse etmekten geri durmuyorlardı. Temel amaçları yerel zanaatları ithal ürünlere karşı korumak ve yerel üreticilerin ulusal ve uluslararası pazarlara mal sunabilecek düzeye gelmelerini sağlamaktı. Bu durum yabancı tekniklerin ithalinden çok, yerli beceri ve bilgi düzeyinin tedricen yükseltilmesini gerektiriyordu.

Vilayet yönetimlerinin yanısıra, yine günümüzün ticaret ve sanayi odalarına benzetebileceğimiz, *tüccar ve zanaatçı cemiyetleri* kuruluyor; ulusal veya uluslararası fuar ve sergilere iştirak ediliyor; hatta üretilen malların sürekli sergilendiği daimî sanayi müzeleri kuruluyor; ürünlerin tanıtımı için katalog ve dergiler yayımlanıyordu. Dernekleşme hem yerel onuru kurtarıyor, hem toplumsal yükümlülük duygusunu yatıştırıyordu. Bir bakıma, Japonya'nın feodal beylikleri, yeni bir seçkinler sınıfının önderliğinde rekabete devam ediyor; ama bu sefer rekabetin ürünlerini çok daha geniş bir dünya pazarına sunuyorlardı. Dernekleşme, yenilik ve icatların riskini paylaşım yoluyla azaltıyor, insanların meçhul şeylere karşı korkusunu gideriyor, yeniliklerin önün kesen örgütsel engellerin daha kolay aşılmasını sağlıyor ve modern Japon sanayiinin temelini oluşturacak olan altmüteahhitlik (taşeronluk) sisteminin temelini atıyordu.[16] Bu birlikler aynı zamanda teknik eğitim veren kolejlerin kurulmasına önayak oluyor, böylece Tokugawa dönemi tekniklerini modern bilim ve teknolojinin dil ve yöntemlerine çeviriyorlardı. *Böylece Avrupa ve Amerika'dan ithal edilen bilgiler küçük bir merkezî elit içinde temerküz etmiyor; büyüklük, yapı ve coğrafî yerleşim bakımından son derece çeşitli çok sayıda kuruluşa ulaşıyor; bunların her biri de ithal bilgi ve tekniklere kendi bireysel ve kollektif katkısını yapıyordu.* Japon sanayileşmesi, muhakkak ki ne aradığını bilen seçkin bir yönetici sınıfın önderliğinde, Japon milletinin kollektif çabasının eseriydi. Münferit kahramanları yoktu bu sürecin; ortak bir kahramanı vardı: Japon milleti.

DİPNOTLAR:

1. Manuel Castells: *End of Millenium*, Malden: Blackwell, 1998, s. 206.

2. Immanuel Wallerstein: "Is Japan Rising or Declining?," *FBC Commentary No. 3*, Nov. 1, 1998.

3. Bkz. Alvin Y. So + Stephen W. K. Chiu: *East Asia and the World Economy*, London: Sage, 1995.

4. Bela Balassa: "The Lessons of East Asian Development," *Economic Development and Cultural Change*, No. 36, 1988, s. 288.

5. Robert Wade: "East Asian Economic success," *World Politics*, No. 44, 1992, s. 319.

6. Gilbert Rozman: "The Confucian Faces of Capitalism," *Pacific Century*, ed. M. Borthwick, Boulder, CO: Westview, 1992, s. 314.

7. Alvin Y. So: *Social Change and Development*, Newbury Park, CA: Sage, 1990.

8. W. Bello + S. Rosenfeld: "Dragons in Distress: The Crisis of NICs," *World Policy Journal*, No. 7, 1992.

9. Giovanni Arrighi: "The Rise of East Asia and the Withering Away of the Interstate System," Amerikan Sosyoloji Derneği (ASA)'nin 90. Yıllık Toplantısına sunulan tebliğ, Washington, 19-23 Ağustos 1995.

10. A. G. Frank and B. K. Gills: "The 5000-Year World System," *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?*, ed. Frank and Gills, London: Routledge, 1993. Modern Avrupa tarihinin birkaç bin yıllık Afro-Avrasya tarihinin bir parçası olarak görülmesi gerektiğine dair bkz. Marshal Hodgson: *Dünya Tarihinde İslam*, İstanbul: Yöneliş, 1997.

11. Immanuel Wallerstein: "The Rise of East Asia, or The World-System in the Twenty-First Century," Keynote Address at Symposium on "Perspective of the Capitalist World-System in the Beginning of the Twenty-First Century," *Institute of International Studies*, Meiji Gakuin University, Jan. 23-24, 1997.

12. Giovanni Arrighi, Satoshi Ikeda ve Alex Irwan: "The Rise of East Asia: One Miracle or Many?," *Pasific-Asia and the Future of the World-System*, ed. Ravi Arvind Palat, Westport: Greenwood Press, 1993, s. 42.

13. Tessa Morris-Suzuki: *The Technological Transformation of Japan: From the Seventeenth to the Twenty-first Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 72.

14. G. C. Allen: A Short Economic History of Modern Japan, 1867-1937, London: George Allen & Anwin, 1962, s. 37.

15. Johannes Hirshmeier: *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*, Cambridge: Harvard University Press, 1964, s. 44.

16. Japonya'da büyük sanayi şirketleri, banka ve ticaret şirketleri ile küçük imalatçı şirketler arasında kurulan yatay ve dikey bağlarla oluşturulan *keiretsu* sistemi, Japon imalat sanayiinin temeli sayılmaktadır. Bkz. Kenichi Miyashita ve David Russell: *Keiretsu: Inside the Hidden Japanese Conglomerates*, New York: McGraw-Hill, 1996. Eleştirel bir görüş için: Kuniyasu Sakai: "Japon sanayiinin Feodal Dünyası," *Küresel Rekabet*, M. Özel (ed.), İstanbul: İz, 1998, s. 93-113.

DOSYA

II. Meşrutiyet Devrinde Anadolu'da Milli Kalkınma Hamlesi: Anadolu Aslanlarının Doğuşu

Kemal KAHRAMAN

GİRİŞ

Osmanlı toplum yapısı çok kültürlü bir dokuya sahip milletler sistemine dayanıyordu. Milletleri meydana getiren unsurlar arasında din en önemli rolü oynuyordu. Ana hatlarıyla İslam, Rum (Ortodoks) ve Yahudi milletleri söz konusuydu. Irka dayanan ulusal ölçüler ise pek geçerli değildi. İslam milletinin içinde kimlerin Arap, kimlerin Türk, kimlerin Çerkez veya Arnavut olduğu bilinmekle beraber pratikte ve hukukta bunun belirleyici bir etkisi yoktu. Yöre ve ırkla ilgili karakteristik özellikler geniş toplum içinde erime eğilimi gösteriyordu. Yani kendini koruyabileceği bir zemine sahipti. Bunu dönemin ekonomi ve ulaştırmayla ilgili altyapı özelliklerine bağlamak da mümkündür. Fakat klasik Osmanlı kültürü ve hukuku bu milli özelliklere müdahale etmeyen ama çok genel bir çerçevede hepsini kuşatan bir yapıya sahipti.

Klasik Osmanlı kültürü ve hukuku bu milli özelliklere müdahale etmeyen ama çok genel bir çerçevede hepsini kuşatan bir yapıya sahipti.

Osmanlı toplumunun geleneksel yapısında bütün milletlerin kendilerine özgü hayat tarzlarına uygun faaliyet alanları oluşmuştur. Daha doğrusu, faaliyet alanları ve sektörler, bu milletler arasında adeta paylaşılmış durumdaydı. Geleneksel olarak Türk ve İslam olan Osmanlı tebası askerlik ve bürokraside, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatler ise ticaret, zenaat ve finans sektörlerinde söz sahibi olmuştur.

Yenileşme devri adı verilen son dönemde yaşanan toplumsal kimlik krizinde, Fransız ihtilalinin etkisiyle bütün Avrupa'da ulusçuluk akımları hakim olurken, vatandaşlık kavramı da yaygınlaşmaktaydı. Osmanlı topraklarında da ortak şemsiyeyi bulma eğiliminin bir sonucu olarak Osmanlıcılık, yeni bir vatandaşlık kavramı olarak resmen benimsendi. Meşrutiyet döneminin vatandaşları kendilerini Osmanlı vatandaşı olarak görmekteydi. Vatandaşların eşit haklara sahip olması, Tanzimat ve Islahat fermanlarında yer aldığı gibi, Meşrutiyet devri anayasalarının da temel karakteristiği oldu. Bunun ve artan yabancı baskıların sonucu olarak, o zaman "ekalliyet" adı verilen azınlıklar, yani gayrimüslim vatandaşlar, meclise girdiği gibi, bürokraside, devlet görevlerinde yer almaya başladı.

Buna karşılık İslam tebanın ticaret, zenaat ve finans sektörüne girmesi en normal gelişme olurdu. Özellikle Balkanların kaynamaya başlaması ile azınlıkların risk unsuru haline gelmesi, zamanın İttihatçı iktidarlarını önlemler almaya zorladı. Balkan Savaşları, kararın oluşmasında son ve en büyük etkiyi yaptı; Osmanlı vatandaşlığı yoktu, devlet ancak Türk ve İslam teba'nın omuzlarında yükselecekti.

İttihat ve Terakki'nin tam hakimiyeti altındaki Osmanlı devlet politikaları bundan böyle milli iktisat ekseninde gelişti. Devlet bürokrasisini elinde bulunduran Türk ve İslam unsurlar, milli sermayeyi, şirketleri ve finans sektörünü yaygınlaştırmak için himayeci politikalar izlemeye başladı. Devlet eliyle İstanbul ve özellikle Anadolu'da Türk ve İslam girişimciler desteklendi, resmi ve özel kuruluşlar oluşturuldu. Bu bir milli kalkınma hareketiydi ve Cumhuriyet devrine bu hamleler miras kalmıştı.

Bu çalışmamızda, İstanbul ekseninde Anadolu'da yaşanan bu kalkınma hareketini inceleyeceğiz.

Ticaret ve Sanayinin Öneminin Anlaşılması

İkinci Meşrutiyet sonrasında Osmanlı kamuoyunda ve bunu yönlendiren yayınlarda, ticaretin, şirket kurmanın önemini vurgulayan, anonim şirket kurmayı teşvik eden bir eğilim giderek ağırlık kazandı. II. Meşruti-

yet hükümeti bu konuda Adliye Nezaretinde bir komisyon oluşturarak yeni bir ticaret kanunu hazırlattı. Başta Almanya olmak üzere, İspanya, İtalya, Romanya, Portekiz gibi ülkelerin ticaret kanunlarından yararlanarak hazırlanan bu kanun dört bölümden oluşuyordu: Usulü Muhakeme-i Ticariye, Ahkam-ı İflas ve Deavi, Ticaret-i Bahriye, Ticaret-i Berriye. Komisyonda Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası'ndan da iki üye bulundu. Bu çalışma, milli iktisat hareketinin hukuki bir başlangıcı olması bakımından önemlidir.

Çocuğunu uyutmak için memur olsun, katip olsun, asker olsun diye ninni söyleyen analar şimdi bu "ortaçağ ninnileri"ni bırakıyorlardı. Yakın zamanlara kadar ticaretle uğraşmaya hakir gözle bakılıyordu. Müslümanlar ticarete "tenezzül" etmiyordu. Ama artık pek çok Müslüman genç ticaretle uraşmaya başladı.

Günün Osmanlı yazarları arasında, ticaret ve özel girişimin önemini vurgulayan yazılar revaçtaydı. Bunlar'dan birisi özel girişimi "faaliyet-i beşeriye'nin en yüksek şekli" olarak anlatıyordu. Yazarlar 19. Yüzyıl Avrupa'sında yaşanan sanayi ve ticaret devrimini uzun uzun anlatıyor ve sonunda özel ve anonim şirketler kurmanın önemini vurguluyordu. Gerçekten Müslüman-Türk ahalide ticarete bir meyil başlamıştı. Zamanın İstanbul Ticaret Odası olan Dersaadet Ticaret Odası'nın gazetesi bunu şöyle ifade ediyordu : " Hayat-ı meşrutiyetin temin ettiği hürriyet neticesi olarak unsur-u İslam'da ticarete büyük bir meyil hasıl olmuştur ".

Beyanü'l Hak ve Sırat-ı Müstakim gibi dergiler ise bu eğilimin dini boyutlarını ortaya koyuyordu. Beyanü'l Hakk'a göre "kuvve-i maliye" çok önemlidir, ticaret sanayi, tarım, madencilik gibi işlerin dinen istenmiş ve meşru uğraşılar olduğunu kitap, sünnet ve icma onaylamaktadır. Sırat-ı Müstakim'de yazan Manastırlı İsmail Hakkı ise özetle şöyle demektedir:

Din-i Mübin-i İslam'da serbest ticaret hiçbir kayıt altında değildir. Ticaretle uraşan müminler kıyamet gününde Allah'ın sadık kulları ve şehitler ile birlikte haşrolacaktır.

Benzeri bir muhtevaya sahip olan İslam Mecmuası da milli iktisat ve milli sermayeyi savunuyordu. Hatta Rusya'da o sırada oluşan Müslüman ticaret ve sanayi kesimini örnek gösteriyordu.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesinde yer alan bu yazıya göre artık "paranın önemini anlamayan" kalmamıştı. Çocuğunu uyutmak için memur olsun, katip olsun, asker olsun diye ninni söyleyen analar şimdi bu "ortaçağ ninnileri"ni bırakıyorlardı. Yakın zamanlara kadar ticaretle uğraşmaya hakir gözle bakılıyordu. Müslümanlar ticarete "tenezzül" etmiyordu. Ama artık pek çok Müslüman genç ticaretle uraşmaya başladı.

Savaş şartları milli bir kalkınmanın gereğini ortaya çıkarmıştı. Artık "paramızın kendi milletimizde kalmasına gayret etmek" gerekiyordu. Milli ekonomide halk kendi milletinden olmayanlarla alışveriş etmez, birçok şeyden mahrum olmaya katlanırdı.

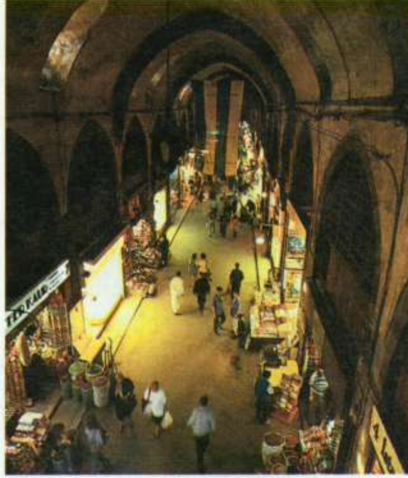
Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde yazan Reşat Sami ise milli şirketlerin önemini vurgulayan bir yazı yayınladı. Yazısında özetle şöyle diyor: " *Bizim için istenen şey, yabancılarla rekabet olduğundan, kuracağımız sanayi ve ticaret şirketlerine milli bir kimlik vererek bunları mümkün olduğu ölçüde büyük bir sermaye ile işletmemiz gerekiyor. Bu sayede yabancı ülkelerden gelen mallarla rekabet edecek mallar üretmeye, onların ithalatını durdurmaya ve nihayet bizimkileri ihraç etmeye başlamamız gerekir.*"

II. Meşrutiyetin başlangıcındaki liberal ortam daha çok gayrimüslimlerin işine yaramıştı. Çünkü zaten ticaret ve sanayii elinde tutan azınlıklar, birikimlerini bu dönemde kurulan şirketlere aktarmakta zorlanmadı. Çünkü bu dönemin şirketlerinin çoğu gayrimüslim-yabancı sermaye ortaklığı şeklindeydi.

Fakat yukarıda sözünü ettiğimiz süreçte, Müslüman-Türk ahali de zihinsel olarak milli ticaret ve sanayie doğru itilmiş oldu. Bir yandan yapılan yayınlarla Türkçülük akımı gelişmekteydi. Fakat Anadolu insanı kendini İslam milletinden görüyordu. Bu nedenle Türkçülük akımı bu dönemde daha çok İstanbul'la sınırlı kalmış, Anadolu'da Türk ve Müslüman kavramları aynı anlamda kullanılmıştır.

Balkan Harbi, Osmanlılık düşüncesinin iflası oldu. Azınlıkların Balkanlardaki düşmanlarımızı desteklemeleri, Osmanlı milletler sisteminde yıkıcı bir etki yaptı. Yunanistan'ın başarısı, bizdeki Rum tebanın yardımlarıyla olmuştu. Çünkü en zengin Yunanlı tüccarlar Osmanlı topraklarında bulunuyordu. Osmanlı donanmasını Marmara'ya hapseden Averof adlı Yunan zırhlısı, bir Osmanlı Rum vatandaşı tarafından Yunan hükümetine hediye edilmişti. Balkanlardan perişan bir şekilde dönen Osmanlı askerleri İstiklal caddesinde alay konusu bile olabiliyordu.

Bütün bu nedenlerle Balkan Savaşı Milli İktisat politikalarının başlangıcı kabul edilir. Bu dönemde İttihat ve Terakki Hükümeti köklü milli kuruluşlar oluşturmaya başladı. Devlet ekonomik hayata egemen olmaya başladı. Dış para ile ilgili tüm işlemler kontrol altına alındı. Ve ilk defa olarak İstanbul'da tamamen milli bir ticaret odası kuruldu: Müslüman Tüccar Cemiyeti. Bu cemiyet Müslüman ticaret erbabını bir çatı altında topluyordu. Dersaadet Ticaret Odası ise bünyesinde birçok gayrimüslimi barındırıyordu ve onların kesin ağırlığı vardı. Böylece Dersaadet Ticaret Odası'na bir muhalif çıkmış oldu. 1922'de faaliyete geçen Milli Türk Ticaret Birliği, işte bu Müslüman Tüccar Cemiyeti'nin devamıydı. Milli Mücadele'den sonra Türkiye'deki ticaret odalarını millileştiren kuruluş da buydu.

Kısacası ticaret ve para konuları Osmanlı gururuyla ilgili bir geleneğin uzantısıdır. Bu geleneğe göre "maddiyat ve iktisadiyat"la meşgul olmak haysiyet kırıcı bir şeydir. Borç verilen para için faiz almak gibi şeyler "adilik"ten başka bir şey değildir. Ele geçen parayı biriktirmek, harcamamak, hoş görülen şeyler değildi. Kısacası evlad-ı fatihan, para, ticaret ve esnaflıkla uğraşmaya tenezzül etmezdi.

Fakat Osmanlı millet sistemi dokusundaki değişimle birlikte bu alanlarda Müslüman Türk girişimcilerin var olması gereği ortaya çıktı. Milli bir devlete doğru gidiliyordu. Bu, klasik Osmanlı toplum yapısına uymayan bir şeydi.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Milli direnişle birlikte milli yapılanmayı beraberinde getirdi. Anadolu, İstanbul'daki gelişmelere ayak uydurmakta gecikmedi. Çünkü Anadolu kentlerinde de nüfus yapıları aynıydı. Müslümanlar ve gayrimüslimler birlikte yaşıyorlardı. Fakat savaş şartları bu birlikteliği imkansız hale getirdi.

Anadolu Aslanları bu kritik zamanda milli varlığı korumaya yönelik ekonomik adımları atmak üzere ortaya çıktı.

İstanbul ve Şirketler

1914-18 döneminde Müslüman-Türk şirketler İttihat ve Terakki iktidarının açık bir desteğini gördü. Mesela kurulan Men-i İhtikar Heyeti, spekülasyonlarla mücadele sırasında özellikle gayrimüslimleri kıskaç içine aldı. Devlet, oluşturduğu yeni kurumlarla yol açıcı bir rol üstlendi. Rum kesim alınan önlemlerle yıldırıldı. Ermeni olaylarından sonra yaşanan nüfus hareketlerinde, Ermenilerin bıraktığı boşlukları Müslüman tüccarlar doldurdu. Sonuç olarak, savaş yılları olmasına rağmen bu dönemde özellikle anonim şirketler açısından büyük bir canlılık yaşandı. 1908'e kadar Osmanlı topraklarında bilinen anonim şirket sayısı 86 idi. 1908-1918 döneminde 236 şirket kuruldu. 1908-13 arasında kurulanların çoğu gayrimüslimlere ait ve yabancı ortaklı şirketler iken, 1914-18 arasında faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman - Türk tüccarlara aitti.

Bir de Kemal Tahir'in ünlü romanı Kurt Kanunu'nda konu edilen İttihatçıların iktisatçısı Kemal Bey (Kara Kemal)'in kuruluşları vardır. Savaş yıllarında İstanbul'un iaşesini üstlenen Heyet-i Mahsusa-i Ticariye bunlardan birisidir. Kemal Bey'in girişimiyle kurulan ilk milli kamu şirketi, Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim şirketi'dir. Bu şirket Osmanlı topraklarında tahıl ve hayvan ürünleri ticaretiyle uraşmak üzere kuruldu. İkinci milli şirket, Milli İthalat Kantariye Anonim şirketi. Bu şirketin şeker, yağ, pirinç, kahve gibi ürünlerin ithalat ve satışını organize ediyordu. Kemal Bey'in girişimiyle kurulan üçüncü milli şirket, Milli Ekmekçi şirketi oldu. Bu da un mamulleriyle ilgili bir şirketti.

Anadolu Arslanlarının Doğuşu

I. Anadolu Şirketleri

İstanbul payitaht olarak Anadolu'daki gelişmelerin başını çekmekteydi. Teorik ve pratik planda milli iktisadın ortaya çıkması, savaş heyecanı içinde çalkalanan Anadolu'yu etkilemekte zorlanmadı.

1918 yılında Ziraat ve Ticaret Nezareti tarafından yayınlanan Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim şirketleri adlı esere göre 1918'de var olan Osmanlı anonim şirketlerinden 42'si ticaret, 41'i sanayi, 15'i inşaat ve ulaşım, 9'u sigorta ve hizmetler, 6'sı tarım sektöründeydi. Toplam anonim şirket sayısı 129'u buluyordu. Bunlardan 95'i İstanbul'da bulunuyor, geri kalanı İzmir (9), Konya (7), Aydın (4), Bursa (2). İzmit, Hayfa, Kastamonu, Uşak, Manisa, Kayseri, Erzurum, Ankara, şam, Beyrut, Akşehir, Kudüs ve Karaman illerinde bulunuyordu.

1920 yılına gelindiinde Anadolu'da 76 anonim şirket faaliyet gösteriyordu. Günümüzle karşılaştırılması bakımından önem taşıyan nokta ise şudur: Milli duyarlığın merkezi Konya oldu. Bu ticaret ve sanayi hayatı için de geçerliydi. İstanbul dışında "milli" şirketlerin en yaygın olduğu vilayet Konya idi. Anadolu'da ilk milli banka girişimi de Konya'da gerçekleştirildi. Fakat onu finans bölümünde ele alacağız. 1920 yılına kadar, Konya'da 19 adet anonim şirket kuruldu. Konya'yı 11 anonim şirketle İzmir izliyor, arkasından Aydın, Bursa, Kütahya gibi Batı Anadolu illeri geliyordu.

Şimdi anonim şirketlerin 1920'de Anadolu illerine göre dağılımını topluca görelim:

Konya (19), İzmir (11), Aydın (3), Bursa (3), Kütahya (3), Kayseri (2), Eskişehir (2), Ankara (2), Erzurum (1), İzmit (1), Karahisar (Afyon) (1), Kastamonu (1), Nide (1), Saruhan (Manisa) (1), Trabzon (1).

Listede 1918'den 1920'ye Konya'daki artışa dikkat çekmek istiyorum. Konya adeta Anadolu'da milli uyanışın merkezi olmuştur. Bilindiği gibi Milli Mücadele ateşinin yakıldığı yer de Konya olmuştur.

Artık Anadolu'da da ticarete "hakaret nazarıyla" bakma alışkanlığı terk edilmektedir. Askerlik ve katipliğe heves ederek ticaret ve sanatları gayrimüslimlere bırakma alışkanlığı gerilerde kalmaktadır.

Milli şirketlerin gelişmesiyle birlikte milli sermaye ve milli finans kuruluşları da ortaya çıkmaya başladı ki bunu bir sonraki bölümde ele alacağız.

II. Millî Finans Kuruluşları:

a. İstanbul Bankaları

Milli finans kuruluşları ve bankaların ortaya çıkması da bir yandan yaşanan kaos ortamı, öte yandan buna bağlı olarak İttihat ve Terakki hükümetlerinin geliştirdiği politikalarla ilgilidir.

Daha İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği ilk günlerde Meclis-i Mebusan da konuşan Drama vekili Rıza Bey, milli bankalar kurmanın gereğine dikkat çekmiş ve meclise bir önerge vererek Osmanlı İttihat ve Terakki Bankası kurulmasını teklif etmişti.

Dersaadet Ticaret Ziraat ve Sanayi Odası da Anadolu'da faizci sarraf ve simsarların Ziraat Bankası'ndan düşük faizle aldığı paraları, küçük üreticiye çok yüksek faizlerle borç verdiğini veya hasattan önce malı toptan düşük fiyata satın alarak büyük karlar elde ettiğini vurgulayarak köy sandıkları kurulmasını teklif etti. Üyeleri arasında azınlıkların ağırlık teşkil ettiğibu odanın böyle bir teklifte bulunması, o zaman ülkede nasıl bir milliyetçilik akımının var olduğunu göstermesi bakımı ndan önemlidir. Fakat bu muhteva olarak önce yabancı lara karşı yerli varlığı koruma, sonra azınlıklara karşı Türk ve İslam varlığını koruma şeklinde gelişmiştir. 1913 Vilayet İdaresi Kanunu'na "zirai teavün" sandı kları kurulmasına ilişkin bir madde konulmuştur.

İkinci Meşrutiyet öncesi şartlarına göre ve yabancı bankalara benzer bir mevzuatla kurulmuş olan Ziraat Bankası da bu dönemde kendine bir çeki düzen vermek, yabancı sermayeye karşı bir alternatif oluşturmak üzere düzenlendi. 1914'e gelindiğinde Ziraat Bankası, 1888 tarihli yönetmeliklerle yönetilmekteydi. 1914'te bu bankayla ilgili geçici bir yasa yürürlüğe konarak, finans sıkıntısı çeken tarım sektörüne destek olmak ve tarımsal yatırım için uzun vadeli borçlar vermek üzere programlandı.

Fakat o zamanın vatandaşlık dokusunun bir özelliği olarak bir örnek vermek istiyorum: Anadolu insanına, çiftçiye tarım ve tarıma dayalı sanayie kredi vermesi planlanan Ziraat bankasının ilgili yasasını hazırlayan kişi, Maliye Nezareti müşaviri Mösyö Loran'dır.

II. Meşrutiyet yılları boyunca Ziraat Bankası nın faaliyet alanı genişletilirken Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası olarak düşünülen devlet bankası 1918'de Milli İktisat Bankası olarak kuruldu. Savaş yıllarında İttihat ve Terakki hükümetinin İstanbul'da kurduğu bir diğer millî banka, Ticaret ve İtibar-ı Umumi Milli Bankası adını taşıyordu.

Türk ve Müslüman unsur tarafından ve onlar için olmak üzere İstanbul'da bu dönemde birkaç bankanın kuruluşu daha söz konusudur. Bunların sermayeleri devlete ait değildir. İstanbul Bankası, 1911 yılında her çeşit sarraflık, ticaret ve bayındırlık işleri amacıyla kuruldu. 1914 de kurulan Emlak ve İktiraz Bankası Osmanlı Anonim şirketi nin çalışma alanı, gayrımenkul ve borçlanmada odaklanıyordu. Aynı yıl kurulan Asya Bankası Anonim Şirket-i Osmaniyesi'nin hedefi ise sigorta ve komisyonculuk işlemlerinin yanında zamanın gereklerine göre normal bankacılık işlemleri yapmaktı.

Bu bankaların sermayesinin milli olduğunu söyleyebiliyoruz fakat henüz bu Osmanlı milletler sistemi bağlamında millidir. Mesela 1914 de kuruluş ruhsatı alınan Osmanlı Terhin-i Akar Bankası nın kurucu profili şöyledir: Ayan dan Nail Bey ve Aram Efendi ile Banker Ferid Abud Efendi.

b. Konya'daki Finans Kuruluşları

Şirketler bölümünde ifade ettiğimiz gibi, II. Meşrutiyet döneminde Anadolu'da milli bir ekonomi yönün-

de kurumsallaşma sürecine girilmiştir. Anadolu ticaret ve zenaat erbabının ekonomik gücü gittikçe artmaktadır. Yeni şirketler kurulmakta ve milli sermaye birikimi meydana gelmektedir. İttihat Terakki politikaları da bu gelişmeleri teşvik eder mahiyettedir. Çünkü devlet ve toplum bir varlık savaşı vermektedir.

"Türkiye'nin merkezi olan Konya'da Hilal-i Osmani nasıl tecelli etmiş ise, uygarlık yolu olan özel teşebbüs ve ortak girişim fikirleri de bu mübarek iklimden doğarak Osmanlı ülkesinin dört bir yanına örnek olmuştur.

Daha 1909'da Konya eşrafı ş irket-i İktisadiye-i Milliye adıyla komandit şirket yapısı nda bir milli banka kurmuşlardı. 1911 de bu anonim şirkete dönüştürüldü ve Konya İktisad-ı Milli Anonim şirketi adını aldı. Osmanlı parası hakkında fikir vermek için söyleyelim: Bu şirketin sermayesi 100.000 Osmanlı Lirasıydı ve bu o zaman için çok büyük bir paraydı. Birinci Dünya Savaşı hengamesinde iktisadi faaliyetler durmadı. Bu bankada yeni bir yapılanmaya gidildi. Adı bu kez Konya Milli İktisat Bankası oldu. Bankanın hedefi, borç vermek, gerektiğinde maliye, ticaret, sanayi ve madenlerle ilgili her türlü menkul ve gayrımenkul kıymete bağlı işlemleri yapmaktı. Esas faaliyet alanı bankacılık olan bu şirket, bölgesel ticarete katkıda bulunmak üzere iki tane şirket kurdu: Konya Ticaret-i Umumiye Türk Anonim şirketi ve Konya Mensucat ve Emtia Yurdu Osmanlı Anonim şirketi. Bunlar, manifatura, giyim gereçleri ve bakkaliye malları alım satımı yla uğraştı. Amaçları arasında demiryolu yapımı bile vardı. Yani tamamen Batı'daki serbest ticaret şartlarına göre kurulmuştu. Fakat bu tür bir girişim için savaşın bitmesi gerekiyordu.

Bu şirketlerin hisse senetlerini alabilmek için Osmanlı vatandaşı olmak gerekiyordu. Buna gayrimüslimler de dahildi. Fakat o sırada savaştan zarar görme endişesi içinde olan azınlıklar, mevcut mevzuattan yararlanarak kendilerine en yakın olan ülkenin uyruğuna geçiyorlardı. İşte bu gibi durumlarda, bizzat veya veraset yoluyla hisse senedine sahip olup da yabancı uyruğa geçenler, ellerindeki senedi üç ay içinde Osmanlı vatandaşlarına satmakla yükümlüydü.

Özellikle Konya Mensucat ve Emtia Yurdu'nun asıl amacı fabrika ve tezgah kurmaktı. Fakat savaş nedeniyle ticaretle yetindi. Yine de savaşın sonuna doğru küçük tezgahlar kurdurarak az da olsa dokuma üretimi yaptığı biliniyor. Buların miktarları ve edinilen kazançlarla ilgili bilgiler elimizde mevcuttur.

Milli İktisat Bankası ve Konya eşrafının ileri gelenlerinin 1916 yılı sonlarında, savaş şartlarına ramen Konya da şeker, deri ve ayakkabı sanayi kurmak amacıyla bir anonim şirket hazırlığı içinde olduğu biliniyor. Bütün bu faaliyetlerin İ ttihatçıların politikalarıyla yakından ilgisi vardır. Bankanın genel kurulları aynı zamanda İttihatçıların kongresi şeklinde geçmektedir.

Buraya, 1917 Genel Kurulunda Ticaret Umum Müdürü Münir Bey'in İstanbul dan Konya ya gelerek yaptığı konuşmadan bir bölüm almak istiyorum. Bu konuşma, Konya'nın Müslüman Türk ekonomik girişimlerinin merkezi durumunda olduğunu vurgulayan bir muhtevaya sahiptir :

"Türkiye'nin merkezi olan Konya da Hilal-i Osmani nasıl tecelli etmiş ise, uygarlık yolu olan özel teşebbüs ve ortak girişim fikirleri de bu mübarek iklimden doğarak Osmanlı ülkesinin dört bir yanına örnek olmuştur. Türkiye, Türk düşüncesi, her yerde her zaman üstünlüğünü gösterip sanayide, ticarette çok önemli gelişmeler göstermiştir."

İttihatçıların çıkardığı İktisadiyat Mecmuası'nda da bu kongre hakkında oldukça ilginç açıklamalar görüyoruz. Mecmuaya göre Dünyanın hiçbir yerinde bu tür bir anonim şirket genel kuruluna rastlanamaz. Çünkü ticari şirketlerde pay sahipleri ve yönetim kurulları her şeyden önce kişisel çıkarlarını gözetirler. Oysa Konya Milli İktisat Bankası'nda pay sahiplerinin çıkarlarını da gözetmekle beraber, hakim olan düşünce, millet varlığı nın ekonomik olarak yükselmesidir. Mecmua bu durumu iki nedene bağlıyor: Önce Konya Türklüğün tam merkezinde bulunmaktadır. İkincisi, Konya Anadolu'nun en önemli üretim merkezlerinden birisidir. O zaman da Konya ülkenin tahıl ambarıdır.

Mecmua, son olarak şunları yazıyor :

Bu (Konya) gibi yerlerin üretim güçlerini ortaya çıkarmak için özel girişimciye ihtiyaç vardır. Ürününü uygun fiyatlarla pazarlayan çiftçi tasarruflarını anonim şirketlere katılarak değerlendirirse ülke kısa sürede sanayileşebilir. İşte Konya Milli İktisat Bankası, küçük ve büyük sermaye sahiplerini paralarını çömleklerde saklamak gibi eski adetlerden kurtaracak, özel girişimciyi milli ekonomiyi yükseltecek tarımsal girişimlere yönlendirecektir.

1917 de İktisadiyat Mecmuası'nda ifade edilen bu görüşler, Pazar ekonomisinin yayılması ve milli ekonomik uyanış hakkında ipuçları vermesi bakımından bü-

yük önem taşıyor. Bunlar, Anadolu'da yaşanan kalkınmanın bölgesel plandaki göstergeleridir.

c. Anadolu'daki Finans Kuruluşları

Meşrutiyet yıllarında Konya vilayetinde milli İktisat Bankasının yanında, tarım sektörüne kredi sağlamak amacıyla Karaman Milli Bankası kuruldu. Banka, manifatura, tahıl ve deri ticaretiyle uğraşan Karaman eşrafının bir araya gelerek sermaye ortaya koymalarıyla ortaya çıktı. Amaçları arasında ticaret, sanayi ve madencilik de vardı. Konya daki tarımsal kalkınmanın boyutlarına göre Ziraat Bankası ve adı geçen özel bankaların kredileri yetmediğinden, Konya Valisi tarafından köy bankaları adıyla köy sandıkları da oluşturuldu (1915). Bunun için özel ve etkili bir mevzuat hazırlandı. Bu sandı klar, o zamanın idari yapısı içinde, o kadar merkeziyetçi denmesine rağmen mahalli idarelerin aldığı kendine özgü tedbirler ve atabildiği özerk adımları göstermesi bakımı ndan önemlidir.

Aynı dönem içinde, Akşehir de Akşehir Osmanlı İktisat Anonim şirketi'nin kurulduğunu görüyoruz. 1909'da İktisad-ı Osmani şirketi adıyla kurulan şirket, daha sonra 1916 da anonim şirkete dönüştürüldü. şirketin amacı, her türlü bankacılık hizmetinin yanında afyon, buday, arpa, yapağı ve manifatura ticaretine destek vermekti. Kuruluş sermayesi küçük hisselere ayrıldı ve Osmanlı vatandaşlarına satıldı.

Bu dönemde Kayseri'de kurulan finans kuruluşlarını buraya almamak bir eksiklik olacaktır. Çünkü bugüne kadar uzanan bir bölgesel kalkınma geleneğinin ilk örneklerini o zamanlardan itibaren izlemek mümkündür. Şirketler kısmında bir ölçüde bahsetmiştik. 1916 yılında Kayseri Mutasarrıfı Zekai Bey, Kayseri Liva Genel Meclisi aracılığıyla Köy İktisat Bankası'nın kurulmasını sağladı. Burada yine mahalli idarenin kendi başına bir ekonomik girişimde bulunmasına dikkat çekmek istiyorum. Bugün Kayseri Valiliği öncülüğünde bir banka kurulduğunu düşününüz. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kayseri'de kurulan bir diğer milli banka, Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi'dir. Şirketin amaçları şöyle sıralanabilir : her türlü mali ve ticari faaliyet, köylüye ve tüccara tahıl, yün gibi mal karşılığı avans vermek, alım satımını sağlamak, hayırlı gördüğü sanayi ve tarım girişimlerinde bulunmak, sulama, bayındırlık işleri, omnibüs, tramvay işletme, maden araştırma, imalathane açma, tarım makinaları getirtme, müteahhitlik yapma. Bu bankanında kurucuları arasında İttihatçılar çoğunluktaydı. Kayseri Köy İktisat Bankası'nın kurulmasını sağlayan Zekai Bey'in 1918 de Eskişehir Çiftçi Bankası'nın kurulmasında da öncü rol oynadığını görüyoruz.

Anadolu'da II. Meşrutiyet yıllarında oluşan milli şirketler ve finans kuruluşları açısından ikinci önemli bölge Batı Anadolu bölgeleridir. Bu süreç zarfında o zamana kadar gayrimüslimlerin doğal uğraşı alanı olarak kabul edilen bankacılık ve sarraflık gibi meslek alanları, Müslüman unsurların eline geçmeye başlamıştır. Bu yörelerde pazara dönük ekonomik yapının gelişmesi, Tanzimat sonrası ndan itibaren para ekonomisini yerleştirmeye başlamıştı. Osmanlı toprakları nda ilk banka girişimleri de Ege yöresinde görüldü. Özellikle Aydın vilayetinde önemli bankacılık atılımları gerçekleşti. Tabi o zaman İ zmir, Aydın vilayetine bağlıydı ve bu ilk bankacılık girişimleri gayrimüslim vatandaşlara ait yabancı ortaklı kları şeklindeydi.

Milli şirketler arasında, 1913 yılında kurulan Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Osmanlı Anonim şirketi'ni sayabiliriz. Bu şirket, 10.000 Osmanlı Lirası tutarındaki sermayesini birer liralık paylara ayırarak satmıştı. Faaliyet alanları arasında, incir ve diğer yöre ürünlerini satmak, taşınmaz ve taşınır mal karşılığı kredi sağlamak ve bilumum banka muamelatıyla iştigal etmek en önemlileridir. O zaman ipotek karşılığı kredi vermeye terhin adı verilmektedir. Bu, rehin karşılığı finans sağlamak demektir. Adı geçen şirket, Milli Aydın Bankası'nın kuruluşu ve İncir üreticilerinin kooperatifleşmesi nedeniyle etkinliğini kaybetmiştir. Kooperatifler, daha ucuz kredi temini ve ürünlerin ortak pazara sunulmasını sağlayan daha avantajlı kuruluşlar olarak kendini göstermiştir. Milli Aydın Bankası da Aydınlı Müslüman Türk eşrafın işbirliği sonucunda 1914 de kuruldu. Başlangıçta Ziraat Bankası ortaklığı şeklindeydi. Fakat 1918 de bütün hisselerin satın alınmasıyla banka tümüyle yerel sermayenin kontrolüne girdi.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Aydın'da kurulma-

sı düşünülen bir banka da Tütün Züraı Bankasıydı. Banka, üreticinin malını düşük fiyata kapatan gayrimüslim ve yabancı tüccara karşı yörenin Müslüman Türk eşrafının iktisadi bir örgütlenme girişimiydi.

Bölgenin bir diğer milli finans kuruluşu, 1917'de kurulan Manisa Bağcılar Bankası'dır. Amacı bağcılara kredi sağlamak, ürünü iç ve dış piyasada pazarlamak, bağcılık araçlarını ve gübreyi temin etmekti. Fakat her türlü komisyonculuğu yapıyor, taşınır taşınmaz mal karşılığı borç veriyordu. Bankanın yönetmeliklerinde, şirket kurmak ve kurulu şirketlere katılmak gibi şeyler de yer alıyordu.

Manisa Bağcılar Bankası'da örgütlü bir şekilde çalışan gayrimüslim ve yabancı tüccarlara karşı milli bir dayanışma örneği olarak kurulmuştu. Üzüm ticaretini elinde tutan gayrimüslim ve yabancı İzmir tüccarı bir araya gelip sendikalaşmıştı. Pazarla istedikleri gibi oynayabiliyor, fiyatları düşürebiliyorlardı. Ege bölgesinde Gayrimüslim yabancı iş birliğine karşı oluşan finans kuruluşları arasında kooperatifler de oldukça önemlidir. Bütün bunlar, piyasa fiyatlar üzerindeki yabancı hakimiyetini azaltmıştır.

II. Meşrutiyet yıllarında Finans ve ekonomideki yabancı hakimiyetine bir tepki olarak Anadolu'da kurulan şirketlere bir diğer örnek, Adapazarı İslam Ticaret Bankası'dır. Yabancı bir kuruluş olan Osmanlı Bankası'nın Adapazarı şubesi Gayrimüslimleri kayırmakta ve Türk tüccara kredi alabilmesi için kendine Hıristiyan bir kefil bulmasını şart koşmaktadır. Bu bize yabancı bankaların Anadolu da azınlıkları nasıl kolladıkları hakkında bir fikir vermektedir. Buna tepki gösteren Adapazarı Müslüman Türk eşrafı bir araya gelerek bankayı kurmuştur. Banka daha sonra Türk Ticaret Bankası adını almıştır.

SONUÇ

Çalışmamızın birinci bölümünde II. Meşrutiyet sürecinde milli şirketlerin, ikinci bölümünde milli finans kuruluşlarının İstanbul ve Anadolu daki yayılışını konu ettik. İkisini bir arada düşünürsek, iktisadi alanda bir milli mücadele süreci söz konusudur. Osmanlı toprakları içinde bir bölge olduğunu düşünürsek, Anadolu'nun bir bölge olarak kalkınması, ayrı bir önem taşımaktadır. Milli mücadelenin finansal kaynakları hakkında da ipuçları veren bu gelişmeleri mercek altına yatırmaya çalıştık.

Finans açısından bakacak olursak, 1908'e kadar Osmanlı sermayesi, Ziraat Bankası ve Emniyet Sandığı dı şında finans sektöründe varlık gösterememişti. Hemen tüm bankacılık ve finans işlemleri, yabancı sermayenin kurduğu bankalar aracılığıyla yürütülüyordu. Özellikle Balkan Savaşlarından sonra Müslüman-Türk girişimciler İstanbul'da ve Anadolu'da milli kalkınmanın bir gereği olarak kendi şirketlerini ve finans kurumlarını oluşturmaya başladılar. İttihatçıların kontrolündeki bu finans kuruluşları, siyasi örgütlenmeyle birlikte daha sonraki oluşumların temeli oldu. Hükümetin de savaş şartlarında destek vermesiyle Anadolu'da milli sermaye, kendi ayakları üzerinde duran ortak girişimler meydana getirmeye başladı.

Burada bizce önemli olan boyut, o zaman yaşananların günümüzde yaşanan gelişmelerle benzerlik arz etmesidir. Ekonomideki yabancı ortaklı dev şirketlerin hakimiyetine karşı bugün Anadolu'da milli sermaye yeniden ortak milli şirketler kurma sürecine girmiştir. Bu, bölgesel kalkınma dinamiklerinin temelini oluşturmaktadır. O günlerin anonim şirketleri bugün holdingler olarak karşımıza çıkmaktadır. Finans kuruluşları açısından ise bir eksiklik söz konusudur. Veya Konya, Kayseri gibi bölgesel ekonomiler için ayrıca finans kuruluşu oluşturmanın bugün gereği olmadığını düşünebiliriz.

Milli Mücadele yıllarında, milli duyarlığa, birliğe, dayanışmaya çok ihtiyaç duyulan bir zamanda Konya'nın başı çektiği bir Anadolu kalkınması söz konusudur. Burada ekonomik boyutlarını verdiğimiz kalkı nma, siyasi ve sosyal boyutlarıyla da önemlidir. Bugün de Anadolu insanı, milli bir duyarlıkla ekonomik, sosyal ve siyasi hayatını ele almak ve kalkınmanın basamaklarını tırmanmak istemektedir.

Meşrutiyet ve milli mücadele yıllarını biliyoruz. Fakat bugünlerde Anadolu'yu ekonomik ve sosyal seferberliğe iten nedenleri iyi tahlil etmeliyiz.

Kaynaklar

Ayşe Bura, *Devlet ve İşadamları, İst.* 1995.

Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İst.* 1989.

Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, İst.* 1973. 2 Cilt.

Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme, İst.* 1986

Gündüz Ökçün, "1909-1930 yılları Arasında Anonim şirket Olarak Kurulan Bankalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975.

Gündüz Ökçün, *1920 - 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim şirketlerinde Yabancı Sermaye Sorunu*, Ank. 1971.

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Nisan 1910.

İktisadiyat Mecmuası, İstanbul 1910-1917.

Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı tarihi* 1442-1930, Ank. 1978.

Memalik-i Osmaniyede Osmanlı Anonim şirketleri, Ziraat ve Ticaret Nezareti Yayını, İstanbul 1918.

Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası*, 1888-1939, İst.1939.

Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, İst. 1995.

Zafer Toprak, *Milli İktisat Milli Burjuvazi*, İst. 1995.

Malezya'da bir Silikon Vadisi: Multimedya Süper Koridoru

Dr. Murat YÜLEK
İslam Kalkınma Bankası

Kalay Madenciliğinden Bilgi Teknolojisi Bölgelerine Malezya

Malezya daha yirmi yıl öncesine kadar tabii kaynak zengini ve ekonomisi bu kaynaklara dayanan bir tarım ülkesi görünümündeydi. İngilizler yarımadanın güney ucundaki Singapur'u başta gerideki hinterland ve Sumatra'da ürettikleri kalay, kauçuk ve kereste ve diğer ürünleri dünyaya pazarlamak için bir antrepo limanı olarak kurmuşlardı. Kuala Lumpur eski zamanlardan beri yarımada üzerinde kalay ticareti sayesinde gelişmişti. Kolonizatörler ada ikliminin büyük çaptaki kauçuk üretimine uygun olduğunu anlayınca kauçuk geniş plantasyonlarda üretilmeye başladı. 1970'li yıllarda ise palmiye yağı ve petrol üretimi başladı.

Serbest sanayi bölgeleri, özellikle ihracata yönelik sanayi bölgeleri uzak doğunun yabancı olduğu bir kavram değil. Dünyadaki ilk "İhracata Yönelik Üretim Bölgesi" (Export Processing Zone) Tayvan'da 1966 yılında kuruldu (Kaohsing).

1965 yılında, kauçuk ve kalay gibi birincil metalar, toplam ihracatın %94'ünü oluşturuyordu. Oysa şu anda bu malların ihracatı, kereste ve ağaç ürünleri, palmiye yağı ve ürünleri, petrol ve petrol ürünleri de dahil, 74 milyar dolarlık toplam ihracatın (1998) ancak %15'i civarındadır. Bu değişim, bu temel malların üretim ya da ihracatındaki düşmeden değil başta elektronik olmak üzere imalat sanayi mallarının ihracatındaki hızlı büyümeden kaynaklanıyor (Malezya halen dünyanın en büyük palmiye yağı ve kimyasalları üreticisidir. En büyük ihracat pazarı ise Avrupa ve ABD'dir).

2020 Vizyonu

Malezya 2020 yılında gelişmekte olan ülkeler arasından gelişmiş ülkeler safına geçmeyi hedefleyerek şimdi ikinci bir dönüşümü gerçekleştirmeye çalışıyor. Bu kısaca Vision 2020 (2020 vizyonu) diye adlandırılıyor. Bu ayrıntılı planda sosyal ve iktisadi hedefler mevcut. Belirlenen 9 hedefin en önemlileri şunlar:

* etnik ve dini gruplar arası sosyal bütünlüğün sağlanması (Malezya nüfusunun %62'si müslüman Malaylardan, %29'u Çinlilerden, kalanı da Hindli ve diğer azınlıklardan oluşuyor), farklılıkların muhafaza edildiği hoşgörülü bir toplumun oluşturulması

* demokratik altyapının tam olarak kurulması ve geliştirilmesi

* ailenin güçlendirilmesi ve toplumun temeli haline getirilmesi

* dini ve manevi değerlerin güçlendirilmesi, "erdemli/ahlaki" bir toplumun oluşturulması

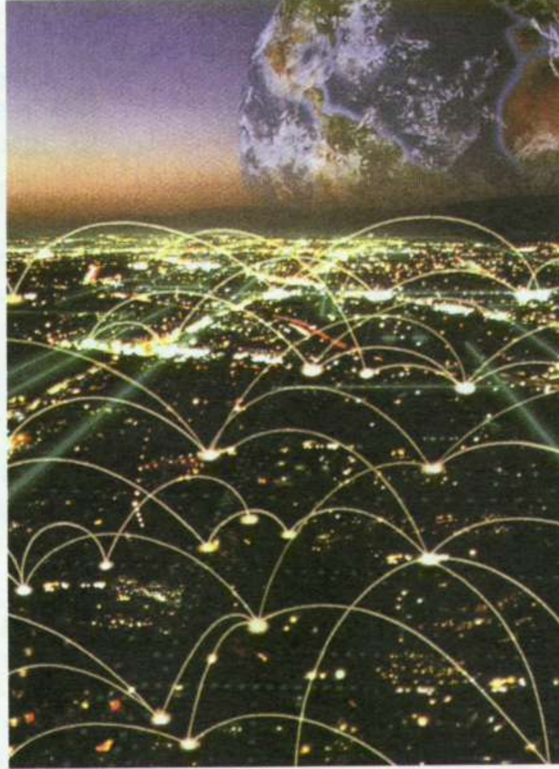
* gelir dağılımının adil olduğu bir refah toplumunun oluşturulması

* bilime dayalı, ilerlemeci bir toplumu oluşturulması, teknoloji tüketimi kadar üretiminin de teşvik edilmesi.

Sanayi Bölgeleri ve Doğu Asya

Serbest sanayi bölgeleri, özellikle ihracata yönelik sanayi bölgeleri uzak doğunun yabancı olduğu bir kavram değil. Dünyadaki ilk "İhracata Yönelik Üretim Bölgesi" (Export Processing Zone) Tayvan'da 1966 yı-

lında kuruldu (Kaohsing). Aynı yıl içinde Tayvan'da iki serbest bölge daha kuruldu. Bu bölgeleri bir çok yabancı heyet ziyaret etti ve kısa zamanda diğer ülkelerde benzer sanayi bölgeleri kuruldu. Doğu Asya'da şu anda da çok sayıda benzer sanayi bölgesi Kore, Singapur hatta Hong Kong'da kurulu.

Yine Tayvan'da, 1970'li yılların sonunda halen türünün başarılı örneklerinden olan Hsinchu Bilim ve Sanayi Parkı kuruldu. Amaç serbest bölgelerdeki katma değer ve teknoloji muhtevasını artırmaktı. Şu anda Hsinchu'daki, araları nda dünya piyasasında kendi sahalarında önemli yerlere sahip olanların da bulunduğu 250 şirketin Tayvan'ın toplam GSMH'sının %10'unu gerçekleştirdiği hesaplanıyor (Business Week, 9 Kasım 1998).

Bu sanayi bölgelerinin ortak özelliği ülke standardı nın üzerinde fiziksel altyapının sağlanması, ihracata yönelik şirketlere (özellikle yabancı şirketlere) öncelik verilmesi, bu tür şirketlere çeşitli vergi kolaylıkları ve diğer mali avantajların sağlanması ve ihracat-ithalat başta olmak üzere tüm bürokrasinin azaltılmış olmasıdır. Dolayısıyla, daha çok yabancı sermayenin, ülkedeki ucuz işçi maliyeti avantajını ihraç sektörlerinde kullanması hedeflenir.

Malezya'da bir Bilgi Teknolojisi Bölgesi: Mültimedya Süperkoridoru

Malezya'daki Mültimedya Süperkoridoru projesi temel itibariyle yukarıda bahsedilen klasik serbest bölge ve serbest üretim bölgesi mantığından çok daha farklı bir mantıkla tasarlandı. Hsinchu gibi Bilim ve Teknoloji Parklarını ikinci kuşak sanayi bölgeleri olarak düşünürsek, MSK'nu üçüncü kuşak 'bilgi teknolojisi bölgesi' olarak adlandırmak uygun olur. Dünyadaki önemli teknoloji şirketlerini bölgeye cezbetmekle beraber küçük/büyük yerli bilgi teknolojisi şirketlerinin de teşvik edilerek ülkenin teknoloji üretim kapasitesinin artırılması hedeflenmektedir.

Gözlemcilere göre, yüksek teknoloji üretimini hedefleyen bir bölgenin bazı minimum şartları bulunmaktadır. (Business Week, 9 Kasım 1998). Birincisi, bölgenin merkezinde, güçlü bir teknik araştırma enstitüsünün bulunması. Bunun bilinen en iyi örnekleri Silikon vadisi ve merkezinde Stanford Üniversitesi ve Cambridge-Boston'daki Massachussets Institute of Technology'dir. İkincisi 'başarı hikayeleri'. Bölgeye teknik dahilerin çekilebilmesi için bölgede kurulup dünya standartlarına ulaşmış başarı örnekleri gereklidir. En güzel örneği, Seattle civarı için Microsoft/Bill Gates veya Silikon vadisi için HP şirketi. Üçüncüsü 'teknik dahilerin' bölgeye çekilmesidir. Sonuç olarak yüksek teknolojiyi geliştirecek olan bu kişilerdir. Bunların bölgeye çekilebilmesi en önemli başarı unsurudur. Dördüncüsü teknik ve hukuki altyapı nın sağlanmasıdır. Özellikle yüksek kapasiteli fiber optik bağlantılar. Sonuncusu da yeni kurulacak teknoloji ş irketlerine hizmet verecek risk sermayesi şirketlerinin mevcudiyetidir.

Mültimedya Süperkoridoru -(MSK) projesi 1991 yı lında açıklanan 2020 Vizyonu prensiplerinin bilim ve teknoloji ile ilgili olan maddesinin bir parçasıdır. MSK fiziksel olarak Kuala Lumpur'un güneyinde, halen dünyanın en yüksek binaları olan Petronas İkiz kulelerinden yeni bitirilen ve dünyanın en büyük havaalanlarından olan Kuala Lumpur Uluslararası Havaalanına kadar 15 km eninde 55 km uzunluğundaki şerit üzerinde planlandı. 20 milyar dolara malolacağı hesaplanan ve şu ana kadar 5 milyar dolarlık yatırım yapılan MSK esas itibariyle bir "bilgi teknolojisi şehri/bölgesi" olarak tanımlanabilir. MSK, bir merkezi araştırma üniversitesi (Multimedia University), teknoloji şirketlerinin çalışmalarına itici güç teşkil edecek bir dizi uygulama projesi (bkz. kutu) ve bir "yaşanabilir şehirden" oluşuyor. Microsoft, Silicon Graphics gibi dev teknoloji şirketlerinden yerli/yabancı yeni kurulan 3-4 kişilik olanlara kadar yüksek teknoloji sahalarında çalışan şirket-

leri buraya cezbedilmeye çalışılıyor.

Mültimedya üniversitesi bu yıl hizmete giriyor. Öğrencilerin %70'ine başarı seviyesine göre burs veriliyor. Bu sayede en iyi öğrencilerin cezbedilmesi planlanıyor. En önemli uygulama ise 'elektronik devlet' olarak adlandırıldı. Bu çerçevede, resmi başkentin Kuala Lumpur'dan MSK dahilinde inşası devam eden Putra Jaya'ya taşınması kararlaştırıldı.

Başbakan Mahathir 1997 yılında iki ay boyunca Başbakanlık yetkilerini dönemin Başbakan yardımcısı Enver İbrahim'e bırakarak silikon vadisi başta olma üzere dünyanın önemli teknoloji merkezlerinde ziyaretlerde bulunarak bir bakıma bizzat MSK'nın uluslararası tanıtımını yaptı. Sonuçta, Bill Gates başta olmak üzere dünyanın en önemli teknoloji şirketlerinin Genel Müdürleri ya da Yönetim Kurulu Başkanlarından, futuristlerinden (Alvin Toffler), öretim üyelerinden (Stanford Üniversitesi İşletme Okulu Dekanı M. Spence gibi) oluşan bir uluslararası mütevelli heyeti ortaya çıktı. Bu sayede dünya çapında önemli bir tanıtım da gerçekleştirilmiş oldu. Şubat 1998 itibariyle 109 yatırım kararı onaylandı.

Sonuçta, Bill Gates başta olmak üzere dünyanın en önemli teknoloji şirketlerinin Genel Müdürleri ya da Yönetim Kurulu Başkanlarından, futuristlerinden (Alvin Toffler), öretim üyelerinden (Stanford Üniversitesi İşletme Okulu Dekanı M. Spence gibi) oluşan bir uluslararası mütevelli heyeti ortaya çıktı.

Çalışmalar hukuki ve insani altyapıyı da kapsıyor. 1998 yılında Haberleşme ve Mültimedya Kanunu çıkartıldı. Özel ve kamu kuruluşu yetkilileri kanunun içeriği hakkında halen eğitiliyor. Yine "elektronik devletin" işleyebilmesi için en az 109.000 kamu görevlisinin hızla elektronik haberleşme konusunda eğitilmesi gerektiği belirlendi. Bunlarda 23.000 tanesinin ilk planda eğitilmesi kararlaştırıldı. Bunlardan yaklaşık 4.000 kişinin eğitimi tamamlandı.

Görüldüğü gibi, MSK projesi konvansiyonel "bölgesel kalkınma" mantığından çok daha kapsamlı bir içeriğe sahip. Ana hedef ülkedeki katma değer seviyesini yükseltmek. Bunun için yüksek teknoloji uygulamalarının ve uygulayıcılarının fiziksel olarak bir bölge içine toplanması hedefleniyor. Teorik iktisattaki deyimiyle, artan getirilerin gerçekleştirilmesi amaçlanıyor. Bu amaçla krize rağmen çalışmalar devam ediyor. En son olarak Mart ayında MSK için bütçeden 100 milyon dolar tutarında yeni bir ödenek çıkartıldı. Ancak şunuda unutmamak lazım ki Malezya'daki son politik sorunlar bu projenin uluslararası prestijine de gölge düşürdü. "Siberhukuk" prensiplerini ortaya koymaya çalışan Malezya'da adalet sisteminin Enver İbrahim hadisesindeki performansı Alvin Toffler'ın MSK mütevelli heyetinden istifa etmesine, bir çoğunun da Malezya'nın projeyi tüm safhalarıyla gerçekleştirmeyi başarabileceğinden şüphe etmelerine sebep oldu. Bu problemler, en çok Singapur ve Hong Kong gibi bölge ekonomilerine yaradı. Her iki ülke ve bu arada Şangay (Çin), şu anda benzer bilgi teknolojisi bölgeleri projelerini hızla uygulamaya koyuyor.

Mültimetya Süperkoridoru Projeleri(*)

1. Elektronik Devlet:

Malezya İdari Modernizasyon ve Planlama Birimi sorumluluğundaki bu projede, "devletin çalışma biçimlerinin mültimedya ve diğer bilgi teknolojileriyle yeniden tasarlanması" hedeflenmektedir. Bu projeyle, devletin kendi içindeki enformasyon akışı ve bürokratik süreçler hızlandırılacak ve aynı zamanda vatandaşlarla ve iş çevrelerinin devletle olan ilişkilerinin daha hızlı, daha kolay erişilebilir olması sağlanacaktır. Projenin amaçları, devlette bilgisayar kullanımının yaygınlaştırılması gibi bir düzeyin çok üzerindedir. Bu uygulama, devletin hemen hemen tüm süreçlerinin yeniden yapılanmaya tabi tutulmasını gerektirecektir. Uygulama, MSK içinde kurulacak olan yeni başkent Putrajaya'da gerçekleştirecektir. Burada denenip başarılı olduktan sonra tüm Malezya'ya yaygınlaştırılması düşünülmektedir.

MGŞ, proje lideri kuruluşlar ve özel sektör temsilcilerinden oluşan bir grup, uygulamaların ilk aşamasını oluşturacak olan pilot alt-uygulamaları ve uygulamalar için gerekli minimum şartları belirledi. Elektronik Devlet uygulaması için belirlenen pilot alt uygulamalar şunlardır:

(a) Ehliyet, ruhsat, celp işlemlerinin, elektrik, su vs ödemelerinin elektronik ortamda yapılması, Sağlık Bakanlığı Online İşlemleri: Bu pilot uygulama halkın devlet ve kamu hizmet kurumlarıyla ilişkilerinin kolaylaştırılmasına yöneliktir. Alışveriş merkezleri ya da benzeri mahallere konulacak terminaller ya da evden

kişisel bilgisayarlar aracılığıyla, ehliyet, ruhsat yenilemeleri, elektrik, su vs ödemeleri mümkün olacaktır.

(b) Elektronik Devlet İhaleleri: Mevcut devlet alımları sistemi yeniden yapılandırılarak elektronik ortamda hızlandırılacak, maliyet avantajları sağlanacak, şeffaflık sayesinde küçük satıcıları nda şansı aratacaktır.

(c) Başbakanlık Makamı-Jenerik Ofis Çevresi: Mültimedya teknolojileri kullanılarak, Başbakanlık tamamiyle kağıtsız bir ofis haline getirilecektir.

(d) İnsan Kaynakları İdaresi Bilgi Sistemi: Kamu kesimindeki insan kaynakları işlemlerinin daha verimli, etkin ve bütüncül idare edilmesi için bir arayüz oluşturulacaktır.

(e) Proje Takip Sistemi: Proje uygulamalarının takibi için bir mekanizma oluşturulacaktır.

Hedef, 2000 yılı itibariyle, MSK'nda; dünyanın önde gelen en az 15 mültimedya ş irketi ve üniversitesinin AR-GE merkezi kurması, en az 10 yerli-yabancı ortak araştırma merkezinin kurulması; en az 10 yerel araştırma merkezinin kurulması, MSK'nda kurulacak olan Cyberjaya bünyesinde bir Mültimedya üniversitesinin kurulması, 8-10 adet büyük ölçekli mültimedya teknolojisi projesinin başlatılmasıdır.

2. Çok Amaçlı Kart (ÇAK):

Malezya Merkez Bankası sorumluluğundaki projenin özü, aynı anda, ilk aşamada alt uygulama alanları olarak belirlenen hüvviyet cüzdanı, ehliyet, göçmen kartı, sağlık kartı, banka, nakit (electronic cash) ve kredi kartı görevini görecek olan bir akıllı kartın (smart card) 2000 yılından önce MSK ve Kuala Lumpur 'da yerleşik iki milyon kişinin kullanımına açılmasıdır.

Kart, sahibinin, devletle ve şirketlerle olan rutin iş lemlerini kolaylaştıracaktır. ÇAK, Elektronik devlet uygulamasıyla da ileride bir "erişim anahtarı" haline gelecektir. Erişim anahtarı özelliği, ÇAK'a seçmen kayıt işlemleri, fatura ödeme, biletsiz hava ulaşımı, öğrenci kartı, araba parkı erişimi gibi unsurları da katacaktır. Erişim anahtarı hizmetleri, ÇAK bünyesindeki yongada ekstra hafıza gerektirmeyecek, kart sahibinin sayısallaştırılmış parmak izi gibi yongada mevcut bilgileri kullanacaktır.

3. Akıllı Okullar (AO): AO Malezya eğitim sisteminin yeniden tasarlanması ve 20. Yüzyıl için gerekli dönüşümü yapmasını amaçlayan bir projedir. Projenin beş hedefinden ikisi fertlerle alakalıdır:

(ı) ferdin, entelektüel, fiziksel, duygusal ve manevi açıdan çok cepheli olarak yetiştirilmesi,

(2) ferdin kendi özel istidatlarını geliştirmesi için gerekli ortamın sağlanması. Üçüncü hedef toplumla ilgilidir:

(3) düşünen ve teknolojiyi tanıyan bir işgücü ordusu oluşturulması. Dört ve beşinci hedefler ise eğitim sisteminine yöneliktir:

(4) her çocuğa eşit eğitim fı rsatının sağlanması için eğitimin demokratizasyonu, ve

(5) ebeveynler, şirketler vs gibi, tüm ilgili kesimlerin eğitim sürecine katkı ve katılımlarının sağlanması.

AO projesi için üç pilot alt-uygulama alanı belirlenmiştir.

(1) Dört sahada (İngilizce, Fen, Matematik ve Malezya'yla ilgili konular) eğitim malzemelerinin hazı rlanması,

(2) örencilerin gelişim ve başarı derecelerinin takip edileceği yeni bir değerlendirme sisteminin tasarlanması, ve

(3) Kaynak ve süreçlerin etkin ve verimli idaresini sağlayacak AO idare sisteminin tasarlanması.

Uygulamanın ilk olarak Ocak 1999'da 90 okulda başlatılması ve Ocak 2000'de de ülke genelindeki 8.500 okula yayılması için çalışmaların başlatılması düşünülmektedir.

4. Telemedicine (TM): TM projesi, bilgi ve sanal hizmetlerin bütüncül bir şekilde sunularak geleneksel sağlık hizmetleri süreçlerini toptan değiştirmeyi amaçlamaktadır. Fertlerin sağlıkla ilgili bilgi ve süreçlere erişiminin mültimedya ortamında kolaylaştırılmasıyla ülkede sağlık hizmetlerinin etkinliği, verimliliği ve adaletli dağıtımı hedeflenmektedir. TM projesinin dört pilot alt-uygulaması belirlenmiştir:

(1) Kitle Genel ve Özel Sağlık Bilgi ve eğitim, Sistemi jenerik bir veri tabanının oluşturulması ve bunun ardından kitlelere ve özel gruplara sağlık bilgisi ve eğitimi sağlanmasına yöneliktir.

(2) Devamlı Tıp eğitimi, mültimedya teknolojisi kullanılarak, sağlık hizmeti verenlerin bilgilerinin devamlı yenilenmesine yönelik bir altyapı projesidir.

(3) Teledanışma Sistemi, sağlık hizmeti verenlerin mültimedya teknolojisi kullanılarak, kurulacak a üzerinden karşılıklı konsültasyon ve görüş alışverişi yapmalarını sağlayacaktır.

(4) Hayat Boyu Sağlık Planı, şahısların tüm hayatlarını kapsayan bir elektronik sağlık kaydı niteliğindedir.

TM projesi tasarım ve gerçekleşmesine, sağlık hizmeti veren şirketlere, mültimedya şirketlerine, üniversite ve diğer eğitim kurumlarının katılması beklenmektedir.

5. AR-GE Grubu :

Bu uygulamanın amacı MSK bünyesinde yerli ve yabancı AR-GE birimlerinin kurulması ve bunun için gerekli altyapının hazırlanmasıdır. Hedef, 2000 yılı itibariyle, MSK'nda; dünyanın önde gelen en az 15 mültimedya şirketi ve üniversitesinin AR-GE merkezi kurması, en az 10 yerli-yabancı ortak araştırma merkezinin kurulması; en az 10 yerel araştırma merkezinin kurulması, MSK'nda kurulacak olan Cyberjaya bünyesinde bir Mültimedya üniversitesinin kurulması, 8-10 adet büyük ölçekli mültimedya teknolojisi projesinin başlatılmasıdır.

Bu amaçla, MGŞ, MSK bünyesinde, Cyberjaya ve Mültimedya Üniversitesinin kurulmasını, bunlar ve MSK'na yerleşecek olan araştırma merkezi ve şirketlerin ihtiyacı olan teknik altyapıyı hazırlayacaktır. MSK'da AR-GE yatırımı yapacak olan şirketlere devletçe mali destek sağlanmaktadır. Bu amaçla, 7. Malezya Kalkınma Planında (1996-2000), Öncelikli Alanlarda Araştırmaların Yoğunlaştırılması Programı çerçevesinde 1 milyar Ringit ayrılmıştır.

MSK'daki AR-GE çalışmaları, kurulacak olan Mültimedya Üniversitesi ve diğer Malezya üniversiteleri dışında, MSK içindeki Malezya Mikroelektronik Sistemleri Kurumu (Malaysian Institute of Microelectronics Systems - MIMOS)[2], ve Malezya Teknoloji Parkı[3] tarafından da desteklenecektir.

6. Uluslararası İmalat ağı (UİA) :

UİA, MSK'a yüksek katma değerli imalat sanayi yatırımlarını (yerli-yabancı) çekmeyi hedeflemektedir. MSK'ndaki AR-GE imkanları ve teknik altyapının, tasarım, diğer mühendislik hizmetleri desteği, imalatta mültimedya teknolojisi kullanımı, MSK'daki altyapını n sağlayacağı tedarik ve dağıtım desteği sayesinde, yüksek katma değerli imalat yatırımları için MSK'nın elverişli bir ortam sağlayacağı düşünülmektedir.

7. Sınırsız Pazarlama (SP) : Bu uygulamada, bilgi ve mültimedya teknolojileri kullanılarak tanıtım ve satış faaliyetlerinin elektronik ortamda yapılması hedeflenmektedir. Geliştirmeye yönelik dört saha belirlenmiş tir.

(1) Telepazarlama- MSK'da telepazarlama şirketlerinin Asya Pasifik bölgesindeki arama faaliyetlerinin merkezlerini kurabilecekleri bir altyapı hazırlanacaktır.

(2) On-line Bilgi Hizmetleri- On-line bilgi hizmetleri veren şirket ve kuruluşların Asya-Pasifik bölgesindeki bilgi merkezlerini (bilgi toplama, depolama,işleme ve dağıtma) MSK'da kurabileceklerdir.

(3) Elektronik Ticaret (ET)- MSK'daki altyapı ve elektronik devlet, akıllı okullar gibi uygulama sahaları, henüz emekleme aşamasında olan elektronik ticaret konusunda faaliyet gösteren ve ET teknolojisi üzerinde çalışan şirketlerinin MSK'da yerleşmelerini teşvik edecektir.

(4) Dijital Yayın- MSK, hızla büyüyen bir Pazar olan Asya-Pasifik bölgesini hedefleyen kablo ve yayın şirketlerinin ve program üreticilerin yerleşmesi içinde elverişli bir ortam sunmaktadır.

(*) Kaynak: Yülek, M. (1998) Asya Kaplanları: Sanayi Politikaları ve Kalkınma, İstanbul: Alfa Yayınları.

1 Cyberjaya ('siberşehir'), MSK'da, 2855 hektarlık bir alan üzerinde, "dünyanın en gelişmiş bilgi-yoğun kenti" olarak kurulması planlanan çevreci kente verilen addır.

2 Malezya'da uzun süredir yabancı sermayeli şirketler tarafı ndan yonga üretilmekle beraber, yarıieltken işleme teknoloileriyle ilgili AR-GE çalışmaları düşük seviyelerde kalmıştır. Buna karşılı k, montaj ve test etme önemli bir bilgi birikimi sağlanmıştır. MIMOS, 1985'de entegre devre (ED) konusunda teknolojik birikim sağlama amacıyla kuruldu. Başlangıçta, ülke içinde, karmaşık ED tasarımına yeterli talep olmadığı için başarılı olamadı. Zamanla, elindeki bilgisayar destekli tasarım sistemini yerel firmalara devre tasarımında yardımcı olmakta ve yazılım desteği sağlamakta yoğunlaştı. (O'Connor, 1993). MIMOS şu anda yonga ve katman teknolojisiyle ilgili iki önemli projeyi yürütektedir.

3 Malezya Teknoloji Parkı bünyesindeki küvezde yerleşik şirketlerin sayısı 1988'de 2'den 1990'da 21'e 1995'de de 77'ye çıktı. Küvezde yer sıkıntısı yaşanmaktadır. ıİ'ün üzerinde şirketin yerleş ebileceği yeni yerinde (Bukit Jalil), dünyanın en büyük küvezi olacaktır.

Doğu Anadolu'da zihniyete İlişkin Bir Makro Kalkınma Örneği:
Dönerdere

Ahmet Emre BİLGİLİ

Giriş

Bireylerin ve toplulukların hareket tarzlarının, hayat felsefelerini ve eşyayı anlamlandırma biçimlerinin temelinde esas belirleyici olarak zihniyet unsuru vardır. Zihniyet, insanın varlığı anlayış tarzı ve bu anlayışa göre vaziyet alış halidir. İnsanların felsefi düşünceleri, siyasi faaliyetleri ile vaziyet alışlarını şekillendiren, ve kategorize eden zihniyet yapılanması insanlığın gelişme çizgisi ile paralellikler gösterir.

İşte, yukarıda anlamlandırmaya çalıştığımız zihniyetin somut ve işlevsel halini, Doğu Anadolu'nun bir sınır köyünde gerçekleştirilen kalkınma olayı ile ortaya koymaya çalışacağız.

Devletin yaklaşımı, yerel toplumsal güçler ve doğal koşullar mevcut durumunun değiştirilemez oluşuna en önemli gerekçeler olarak gösterilmektedir. Bölge insanı da bu doğrultuda kuşaktan kuşağa intikal eden bu anlayı şın değiştirilemiyeceğine bir anlamda inanmış ve bu durumun bölgenin bir kaderi olduğu, tek açıklama biçimi halini almıştır. Sözkonusu durum, bölge insanını atalete ve kıt kaynaklarla yetinen bir anlayışa sürükleyen en önemli faktör olmuştur.

Bölge insanı nezdinde yaygın bir kabul ve bir ölçüde de resmi bir söyleme husus ; Doğu Anadolu'nun sosyo-ekonomik geri kalmışlığının bölgenin bir kaderi oluşudur. Bütün alanlarda görülen bu geri kalmışlığın bugün de devam etmesi sözkonusu söylemi kuvvetlendirmektedir. Devletin yaklaşımı, yerel toplumsal güçler ve doğal koşullar mevcut durumunun değiştirilemez oluşuna en önemli gerekçeler olarak gösterilmektedir. Bölge insanı da bu doğrultuda kuşaktan kuşağa intikal eden bu anlayışın değiştirilemiyeceğine bir anlamda inanmış ve bu durumun bölgenin bir kaderi olduğu, tek açıklama biçimi halini almıştır. Sözkonusu durum, bölge insanını atalete ve kıt kaynaklarla yetinen bir anlayışa sürükleyen en önemli faktör olmuştur.

Dönerdere: Bir Zihniyet Transferi

Dönerdere, Doğu Anadolu'nun bir sınır kenti olan Van'a bağlı Özalp ilçesinin bir köyüdür. Köy, 0ran sınırına sadece 10 km. mesafede bulunmaktadır. Köyü önemli kılan, 1965 yılında Karadenizlilerin buraya toplu olarak iskan edilmeleridir.

İskanın kısaca öyküsü şu şekildedir.

Trabzon'a bağlı Uzungöl, nüfus yoğunluğu, toprak yetersizliği gibi zor şartlara ek olarak heyelan ve sel gibi doğal afetlerle karşı karşıya bulunduğundan yörenin ileri gelenleri sözkonusu problemlere çözüm olması düşüncesi ile İmar İskan Bakanlığına resmen başvuru yaparak başka bölgelere iskan edilmelerini isterler. Bakanlık bu talebi olumlu karşılar. 1964 yılında dönemin Maliye Bakanı ve Van senatörü Ferit Melen, karadenizlilerin çok çalışkan olduğu ve çevreye örnek olurlar düşüncesiyle hükümete öneri götürür. Bu öneri Bakanlar Kurulunda kabul edilir. 1965 yılında 160 hane Van'a gelir. Bir kısmı Emek köyüne bir kısmı ise

Dönerdere köyüne yerleştirilir. Emek, yalnızca karadenizlilerden oluşan yeni bir köy, Dönerdere ise eski adı Gridil olan ve köyün yerlilerinin yani kürtlerin bulunduğu mevcut köye bir mahalle ilave edilerek oluşturulan bir köydür. Gelenlerin çok az bir kısmı iklim ve tabiat güzelliğinden yoksun olan bu da başındaki memlekette hayat olmaz düşüncesiyle geri döner. Diğerleri ise yöreyi ve yeni koşulları kabullenerek köyde yaşamaya başlarlar.

Aşağı Dönerdere, sosyal yapı itibarı ile bölgeye parelel olarak feodal ilişkilerin büyük ölçüde hakim olduğu bir yapı arzetmektedir. Dönerdere köyündeki iki farklı kültürel/etnik grubun tam 34 yıldır birarada yaşıyor olmaları şüphesiz ki birçok açıdan anlamlıdır.

Biz burada hem kürtlerlerle birlikte yaşadıkları için hem de kalkınma hızları Emek'ten yüksek olduğu için Dönerdere köyündeki kalkınma olayını söz konusu edeceğiz.

Dönerdere'nin asıl yeri olan Kürtlerin yaşadığı kısmına Aşağı Dönerdere Karadenizlilerin yaşadığı kısmına ise Yukarı Dönerdere denmektedir. Aralarında 500 metre gibi bir mesafe bulunmasına rağmen tüzel olarak tek köy hükmündedir.

Karadenizlilerin aynı köy sınırları içerisinde birlikte yaşadıkları kürtlerin bulunduğu mahalle olan Aşağı Dönerdere, sosyal yapı itibarı ile bölgeye parelel olarak feodal ilişkilerin büyük ölçüde hakim olduğu bir yapı arzetmektedir. Dönerdere köyündeki iki farklı kültürel/etnik grubun tam 34 yıldır birarada yaşıyor olmaları şüphesiz ki birçok açıdan anlamlıdır. Elbette konu birçok açıdan da incelenebilir. Ancak biz burada kalkınmaya odaklanıp karadenizlilerin doğal, toplumsal ve geleneksel koşulların olumsuzluğu içerisinde kalkınmayı nasıl başarabildiklerine ilişkin değerlendirmeler yapmak istiyoruz.

Dönerdere, daha önce de ifade edildiği gibi İran sınırına çıplak gözle görülebilecek şekilde yakın, dağlık olmayan geniş düz araziye sahip bir köydür. Köyde, kışların uzun ve şiddetli hüküm sürdüğü kara iklimi geçerli olup yazlar sıcak fakat kısa sürmektedir. Kalkınma için coğrafi ve toplumsal olmak üzere bütün koşullar olumsuzdur. İşte Dönerdere'deki kalkınma olayı bunun için ayrıca önem arzetmektedir.

Kalkınmanın dinamiklerine ve bugün gelinen noktaya geçmeden önce bu hususlarla doğrudan ilgili olduğu için Karadenizlilerin eğitim düzeyleri ile ilgili birkaç hususu belirtmek gerekmektedir. 500 civarında nüfusa sahip Yukarı Dönerdere de okur-yazarlık oranı yüzde yüze yakındır. Köye en yakın yüksek eğitim kurumu olan Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde köyden çok sayıda öğrenci ile birlikte öğretim elemanı da bulunmaktadır. Üniversite ile köy arasında sıkı bir iliş ki ve işbirliği yaşanmaktadır.

Aşağı Dönerdere ile sosyokültürel açıdan bir çok farklılıkları olmasına rağmen geçen 34 yıl boyunca doğal olarak bir takım olumsuz sosyal olaylar yaşanmış fakat bugün gelinen nokta, olabildiğince başarılı geçen birarada yaşama tecrübesidir. Kaçırma usulü ile de olsa evliliklerin vuku bulması, sosyal bütünleşme ve barış açısından önemli görülmektedir.

Kalkınmanın Dinamiği: İmece ve Çalışkanlık

Karadenizlilerin bölgeye iskan ediliş gerekçelerinden biri olan çalışkanlıkları, bugünkü yüksek ekonomik düzeylerinin temelini oluşturmaktadır. İmece usulü çalışmayı töre, örf ve adetlerinden kabul eden karadenizliler bugünkü başarının altında yatan felsefeyi de açıklamış olmaktadırlar.

İmece usulünü çalışkanlıkları ile birleştirebilen karadenizliler bu dinamiklerle bir çok ortak projenin gerçekleşmesini sağlamışlardır.

Öncelikle köye malzeme devletten, çalışmak bizden anlayışı ile bölge köylerinde örneği olmayan her eve içme suyu getirilmiştir.Yine hükümetten malzeme temin ederek okul binası ve lojman yapılmıştır. Daha sonra ise kendi imkanlarını birleştirerek köy camii ve kooperatif binası yapmışlardır. Bu çalışmalara parelel olarak bakanlığa başvurmak sureti ile köy arazilerini sulamak amacı ile bir gölet inşa edilmiş ve akabinde köyde sulu tarım yapılmaya geçilmiştir. Toprağın işlenmesinde ise modern alet ve makinalar kullanılmaktadır. Yapılan gölet sayesinde arazilerin sulanması işleminden Aşağı Dönerdere de istifade etmektedir. Bu da onları kaynaştıran önemli bir unsur olmuştur.

Tüzel İmecelik : Kalkınma Kooperatifi

Bütün bunlara ilaveten yanında köyde kalkınmanın asıl dinamiği 1966 yılında (göçten bir yıl sonra bu da oldukça önem arz eden bir husustur.) kurulan ve tescil edilen kalkınma kooperatifi olmuştur. İmece usulü iş yapmanın tüzel kişilik kazandırılmış hali olan kooperatif, mandıra yapımı, halı-kilim kursu ve yurt dışından cins inek alımı gibi önemli projeleri gerçekleştirmiş, bu

çalışmaların bir sonucu olarak 1970 yılında ülke genelinde kooperatifler arasında dördüncü sırayı almıştır. 1983 yılında Türkiye de bile henüz yaygınlaşmamışken kooperatifte muhasebe kayıtlarını tutmak için bilgisayarın kullanılması karadenizlilerdeki zihni yapılanmayı gösteren önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

Kalkınma açısından kooperatifin ve dolayısı ile Dönerdere'nin bugünkü durumunu ise şu şekilde özetlemek mümkündür.

İnsan unsuruna gereken önemi vermeyen her türlü projeden istenen sonucu almak mümkün değildir. Sürdürülebilir kalkınma, herşeyden önce yaratıcı bir özne olarak insan unsurunu merkeze almak zorundadır.

Belirtilmesi gereken bir husus; üretime toplumsal katılımın son derece yüksek oluşudur. Köyde yaşayan bütün karadenizliler istisnasız kooperatife üye durumdadır. Kooperatifin yine kendilerinden oluşan profesyonel bir yönetimi bulunmaktadır. Köyde kurdukları modern tesislerde, paketleme ve ambalaj sistemi de dahil olmak üzere nitelikli ve hijyenik ürünler imal edilmektedir. Van kent merkezinde dahi ürünler açısından bu derece kabül gören bir kuruluş bulunmamaktadır. Üretimde kullandıkları sütün büyük bir kısmını da yine kendi üyelerinden temin etmektedirler. Kooperatif yönetimi bu durumu ürünlerinin kalitesi ile doğrudan ilgili görmektedir.

Bu ürünlerin pazarlaması ise ayrı bir zihni beceriklilliği gerektirmektedir. Köyde ve Van kent merkezinde açtıkları birer market ve ofis aracılığı ile yapılmaktadır. Köy ile Van kent merkezi yaklaşık 80 km. mesafade olmasına ramen kooperatife ait araçlarla ürünlerin dağıtımı bölge koşullarında başarı ile yapılmaktadır. Van'daki bütün seçkin marketlerde kooperatif ürünleri Dönerdere tescilli markası ile pazarlanmakta ve tüketiciler tarafından üstün kalitesinden dolayı tercih edilmektedir. Kooperatif ürünleri çok sistemli olmasa da büyük kentlerde de pazarlanmaktadır.

Sonuç

Doğu Anadolu'nun bir sınır köyünde sosyo-kültürel ve coğrafi bütün olumsuz koşullara rağmen insan unsurunu merkeze alarak gerçekleştirilen bu sürdürülebilir kalkınma hamlesi önemli dersler ihtiva etmektedir.

İlk olarak sözkonusu edeceğimiz ve belki de en önemli gördüümüz netice bu kalkınmanın insan unsurunu merkeze alarak gerçekleştirilmesidir. Zira bilindiği gibi kalkınmanın nihai hedefi insandır. İnsan unsuruna gereken önemi vermeyen her türlü projeden istenen sonucu almak mümkün değildir. Sürdürülebilir kalkınma, herşeyden önce yaratıcı bir özne olarak insan unsurunu merkeze almak zorundadır. İşte Dönerdere'de tüm olumsuz koşullara ramen bunun başarılabilmesi

büyük ölçüde insana verilen önemden kaynaklanmaktadır.

Dönerdere Doğu Anadolu'nun ekonomik geri kalmışlığını bölgenin kaderi olduğu şeklindeki yerleşik kanaatin doğru olmadığını gösteren uygulamalı bir örnektir.

Aynı doğal ve toplumsal koşullar altında karadenizlilerin gerçek anlamda kalkınmayı başarabilmesi bize kalkınma için coğrafi ve sosyal şartların reddedilemeyeceğini ancak belirleyici olanın zihni yapılanma olduğunu göstermektedir. Farklı zihni oluşumun aynı koş ullar altında yaşayan iki topluluğun ekonomik ve sosyal gelişmelerinde belirleyici bir rol oynadığı görülmüştür. Bu doğrultuda karadenizliler toprağı daha verimli işlemişler, hayvancılıktan bölgenin en kaliteli ürünlerini elde etmişler ve tarım-hayvancılıktan elde ettikleri bu ürünleri köy dışında pazarlayarak köye hem pazar ekonomisinin girmesini gerçekleştirmişler hem de gelir düzeyinin artışını sağlamışlardır.

Bunun bir göstergesi olarak köyde aile bazında traktöre sahip olma yüzde doksan, otomobil sahipliği ise yüzde onbeştir.

Karadenizliler, elde ettikleri birikimin bir kısmını - bölgede geleceğe yönelik az da olsa kaygıları bulunduğu için- bölge dışında başka kentlerde değerlendirme yoluna gitmektedirler. Bu sonuç yörenin kalkınması için olumsuz bir durum olarak görünmektedir.

Dönerdere örneğinden ortaya çıkan bir başka netice; DoğuAnadolu nun geleneksel sosyal yapısına pek uygun düşmediği için bölgede uygulanmasına genelde rastlanılmayan imece usulüne dayanan kalkınma modelinin, bölge koşullarında sosyal yapıya da uyarlanarak yeni bir form ile denenebileceğidir.

Bir yöre de elbette sürdürülebilir kalkınma çabaları nın başarıya ulaşması ve önündeki engellerin aşılması doğal, toplumsal, siyasal, ekonomik ve bürokratik gibi birçok faktöre bağlıdır.

Bu faktörler Doğu Anadolu Bölgesinde aşılması daha zor bir mahiyet arz etmektedir. Resmi yaklaşım da çoğukez bu durumu destekler bir mahiyet arzetmektedir. Fakat şu da bir gerçektir ki tüm bu engellerin aşı lması ancak nitelikli insan unsuru ile mümkündür. İlgener in deyimi ile analize insandan başlamak gerekir. Gelişmede ayak bağı; gerçekte ne doğal koşullar ne de sermaye kıtlığıdır.

Esas mesele vasıflı ve zihni donanımı tam insan kaynağı yetersizliğidir.

Sonuç olarak Karadeniz'den Doğu Anadolu'da bir köy olan Dönerdere'ye yerleştirilen insanlar, bölgede geçerli bütün olumsuz koşullara rağmen burada kendilerinin oluşturduğu verimli ve kaliteli üretim ile bölgesel standardın çok üstüne çıkarmayı başarabilmişlerdir.

DOSYA

GAP Projesi Hakkında Düşünceler

A. Müfit YETKİN
MÜSİAD Şanlıurfa Şube Başkanı

GAP projesi acaba Türkiye'nin güneydoğusu ve doğusunda bir kalkınma projesi olabilecek mi? Tabii ki, bugüne kadar yapılan fizibilite projeleri ve diğer çalışmalar bu fikri destekler mahiyettedir. Fakat, biz bu bölgede yaşayan insanlar olarak bu kalkınmanın kısa zamanda gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini ve bu çok güzel teorik projenin, pratik hayata ne ölçüde ve ne zamanda yansıyacağını irdelemek istiyoruz. Bu bilginin bilimsel olmayıp, hayatımızdaki sorunlar olmasından dolayı, olaylara bilimsel bakanların hoşgörülü olmasını temenni ederiz.

GAP projesi Fırat nehri üzerine kurulan Atatürk Barajı ile birlikte ilk meyvesini vererek şu anda Türkiye enerjisinin önemli bir kısmını karşılamaktadır. Elde edilen enerji maliyet açısından ucuz elde edilebilen bir enerji türü olduğundan ve elektrik enerjisi de Türkiye'de pahalı olduğundan, baraj için yapılan harcamalar kendini kısa bir zamanda amorti etmiştir. Bölgemiz açısından ise bize pek yararı olmamaktadır. Çünki elde edilen elektrik enterkonnekte sisteme aktarılarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerine gönderilmekte ve bizim bölgemizde elektrik transfer sistemlerinin eski olmasından dolayı elektriklerimiz sık sık kesilmekte ve sanayi kuruluşlarımız ile tarımda sulama yapan çifçilerimizi olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'nin her tarafı bizimdir. Fakat biliyorsunuz, elektrik enerjisi, sanayinin en önemli unsurlarından biridir. Bir iplik fabrikası faaliyette iken elektrik kesilmesi, işletmeyi ne kadar olumsuz etkileyeceğini tekstilci arkadaşlarımız daha iyi bilirler. Bu yüzden, bölgemizde üretilen elektrikten insanlarımızın ve sanayicimizin en rantabl şekilde faydalanması hakkımızdır sanırız. Şu an iyileştirme çalışmaları yapılsa bile hala bu sorun çözülmüş değildir.

GAP projesinin ikinci adımı da 26 km. uzunluğunda iki adet sulama tüneliyle suyun ovaya kavuşmasıdır. Bu iki sulama tünelinin suya kavuşturacağı alan 1.7 milyon hektardır. Bu alan birçok Avrupa ülkesinin yüz ölçümünden daha fazladır. Fakat, ne yazıktır ki, bu tünelin şu anda biri faaliyette olup, ancak 100 bin hektarlık yer sulanmaktadır. Belki, bazı siyasilerimizin ifade ettikleri gibi, bu proje için harcanan para enflasyonu azdırdığı ve ülkemizi zora soktuğu halde bu projeden azami ölçüde faydalanamadığımız ortadadır. Şu an yapılan sulama ile elde edilen gelir, Şanlıurfa'nın birkaç yıl içinde çehresini değiştirmiştir. Eğer, 1.7 milyon hektar alan sulamaya açılırsa Türkiye'nin çehresinin değişeceği aşikardır. Bu projenin tamamlanma süresi de aksamaya uğramış olup, ancak 2010 yılında tamamlanabileceği söylenmektedir. Sulama tünellerinin tam faaliyete geçmesinin bir diğer zararlı tarafı da, zaten çok bilinçsizce yapılan ve deneme-yanılma metodu kullanılan tarım politikamızın daha uzun yıllar kendini toparlayamayacağıdır. Çiftçimiz yeterli kültür birikimine sahip değildir. Fakat kendisine yön vermesi gereken yetkililer, üniversite ve deneme istasyonları da birbirinden kopuk çalışmakta çiftçi sağlıklı bir yönlendirilememektedir. Bazı yetkililer çıkıp, pamuk ekim sahalarının azaltılıp, bölgemizde hiç bilinmeyen ve pazarı olmayan bitkiler ekmeyi tavsiye ediyorlar. Tabii, bunlar teorik olarak doğru istekler, fakat pratikte bir tekstil ülkesi

olan ve dünya pazarında kendine bir pay alabilmiş bir Türkiye için pamuk ekimi çok önemli ve elzemdir. Bölgemizde pamuk ekimi hızla fazlalaşmakta ve günden güne daha verimli hale gelmektedir. Bölgemizde dekar başına 500-600 kg. pamuk alınabilmektedir. Bir kıyaslama için, MÜSİAD Fuarında tanıştığımız bir Sudanlı çiftçinin bölgesinde dekar başına 50-60 kg. pamuk alabildildiklerini söylediğini aktaralım. Bu rakamlar çiftçimizin bu işi iyi yaptığını ifade etmektedir. Fakat bu da yetmemeli ve pamuk kalitesini artıcı tohum ıslah çalışmaları ve gübreleme, sulama teknikleri iyileştirilmelidir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, tarım kuruluşlarının birbirlerinden bağımsız ve habersiz olduklarından, özel sektör bu konulara eğilmemeli ve bu bölgede yatırım yapmalıdır. Amerika'da yapılan Ar-Ge çalışmaları sonucu, tohumda genlerin değiştirilmesiyle, pamuk ekilip çıktıktan sonra oyuşabilecek zararlıları etkisiz hale getiren tohumlar üretilmektedir. Biz ise, bölgemizde Türkiye'de ıslah edilmiş ve çoğaltılmış tohum olup olmadığını hem bilmemekte ve hem de bulamadığımızdan Amerika'nın veya diğer yabancı ülkelerin tohumlarının birkaç yıl ekerek, yozlaşmış türlerini devam ettirmekteyiz. Biz pamuk tarımında bu haldeyken, bazı kuruluşların kredi desteğiyle, büyükbaş hayvancılığın çok zayıf olduğu bölgemizde yonca ekimi teşvik edilebilmekte veya ne üretimini bildiğimiz ve ne de pazarı olan soya fasulyesi bu aşamada tavsiye edilmektedir. Bu da tarım politikamızın, kalkınma projesi çerçevesinde ne kadar sağlıksız olduğunu göstermektedir.

Sanayi olarak da, tarıma dayalı bir sanayi gelişmektedir. Bölgemizde sanayi kuruluşları teşvik edilmektedir. Fakat bu teşvikler, herhalde yeterli görülmediğinden, yabancı yatırımcılar çok az yatırım yapmışlardır. Yabancı yatırımcılar bölgemizi fazlaca ziyaret etmelerine ve bölgenin büyük potansiyele sahip olduğunu ifade etmelerine rağmen yatırım yapmamalarını bölgenin tetör olaylarından dolayı güvenliğinin az olduğunu zannetmelerinden ve ulaşımın yetersizliğinden olduğunu sanıyoruz. Bölgemizde terör olaylarının azalması sevindiricidir. Fakat ulaşım sorunları hala çözülebilmiş değildir. Demiryollarının çok zayıf olması, otoyolların yapılmamış olması ve havaalanlarının da kargo uçakları için yetersiz olması, proje tamamlandığında elde edilecek ürünlerin nasıl transfer edileceğini düşündürmektedir. Halbuki, Ortadoğu ülkeleri ile komşu olan, Orta Asya ülkeleri içinde ulaşım yolu üzerinde bulunan bölgemizin bu sorunlarını çok önceden çözmüş olması gerekirdi. Ayrıca, bu ülkelere sınır olan illerimizde de sınır ticareti için gerekli olan protokollerin yeterli olmaması ve bu ülkeler ile siyasi problemlerimizin çözülememiş olması ihracatımızı olumsuz yönde etkilemektedir. Halbuki bu ülkeler, bizim bu projenin tamamlanması ile birlikte elde edeceğimiz ürünler için büyük bir pazardır. Bunun gözden kaçırılmaması ve siyasi problemlerin bir an önce çözülmesine çalışılmalıdır.

Sınır ülkeler ile dostluk ilişkilerinin artırılması ekonomik olarak hemen etkisini gösterecek ve terör olaylarının geçmiş yıllarda olduğu gibi filizlenmesini engelleyecektir. Bire bir insanı ilişkiler dostlukları çok kolaylaştırmaktadır. Daha önce Konya şubeleriyle birlikte yaptığımız Suriye gezisinde Halep ve Şam ticaret odalarıyla yaptığımız görüşmeler çok olumlu geçmiş, o dönemde Suriye ile yaşanan siyasi gerginliklere rağmen bazı arkadaşlarımızın ticari bağlantıları olmuştu. Bunun yanında Irak'ın da çok büyük bir pazar olduğu unutulmamalı ve Irak ile ilişkilerin bir an önce düzeltilmesi ülkemiz ekonomisi açısından çok önemlidir.

Bölgemizin bu kadar zenginliği yanında, insanlarımızın kültür seviyesini de bir an önce yükseltebilmek en önemli hedeflerimizden biri olmalıdır. Çünkü insan faktörü bu projenin gerçekleşmesinde en önemli unsurlardan biridir. Tarımda ve Sanayide kalifiye eleman bulunamaması, henüz bir pamuk enstitüsünün olmaması, sanayi odasının kurulmamış olması dezavantajlarımızdan olup GAP projesinin eksik yönleridir. Ayrıca sağlık problemleri de henüz çözülebilmiş değildir. Türkiye'de göç alan ve nüfus artışı en yüksek illerden olan bölgemizin tam teşekküllü hastahanelerinin olmaması, kırsal alanlarda sağlık ocaklarının eksik olması, çözülmesi zor olmayan sorunlarımızdandır. Özel sektör de bu konuda yatırım yaptığında, geri dönüşüm çok kolay olacaktır.

Bölgemizde sorunlarımız olmasına rağmen, bu sorunların çözülemeyecek büyüklükte olmadığı, GAP projesinin eninde sonunda Güneydoğu ve Doğu Anadolu kalkınmasında çok önemli ve gerçekleşecek bir proje olduğu kesindir. Buraya yapılan yatırımların 1.5 yıl içinde geri dönüşümlü olduğu idarecilerimiz tarafından ifade ediliyor. Bu yüzden özel sektörü ve arkadaşlarımızı buraya yatırım yapmaları konusunda tekrar düşünmelerini ve her zaman yanlarında olacağımızı bilmelerini, 1.7 milyon hektar alanın sulamaya açılması halinde Türkiye'nin çehresi değişeceğini bir daha ifade ederim.

DOSYA

Doğu Kalkınmasında Stratejiler

Celil GÜNGÖR

Türkiye'nin kalkınma dinamiklerinin haraket noktası 1960 sonrası beş yıllık kalkınma planlarıdır. 1960 öncesi dönemin kalkınma stratejileri daha çok devlet yatırımları ve teşvik eksenlidir. Esasen bu strateji, dönemin dünya konjonktöründe uygundur.

1930'ların tek parti devletçiliği, 1950'lerin popülist liberalizmi, 1960'ların zoraki plancılığı ve 1980'lerin serbest piyasa ekonomisi Türkiye'nin kalkınma çabalarının belirleyici haraket noktalarıdır.

Bu belirleyici haraket noktalarının ülkenin bölgeleri arasında farklı kalkınma motivasyonları oluşturduğu fakat arzu edilen nihai hedefe ulaşılamadığı uluslararası ölçekte yapılacak bir karşılaştırmadan kolaylıkla anlaşılabilir.

Ancak maliyeti ve ortaya koyduğu katma değer tartışabilir ve kabul edilebilir olsada ekonomik ve verimlik sınırlarını zorlasada, ülkenin kimi bölgelerinde önemli bir kalkınma haraketliliği ve ekonomi nosyonunun oluşturduğu da bir gerçektir.

Bu gerçeğin Doğu Anadolu bölgesine yansıma biçimine rakamlara, istatistiklere ve karşılaştırmalı tablolara ihtiyaç duyurmayacak bir kesinlikte ulaşılamadığını, buradan haraketle Doğu Anadolu bölgesinde ne tür bir kalkınma perspektifi önerilebileceğini tartışmamız gerekir.

Hemen ifade edelim ki ülkemizin en hızlı nüfus artışı en yüksek göç, en yüksek düzeyde işsizlik ve en verimsiz ekonomik faaliyetler gibi olumsuzlukları bünyesinde barındıran bölge, yeni bir sosyolojik ve psikolojik verilerle desteklenmiş günlük politikanın etkisinden arındırılmış bir kalkınma planlamasına ihtiyaç duymaktadır.

Ülkemizin en hızlı nüfus artışı en yüksek göç, en yüksek düzeyde işsizlik ve en verimsiz ekonomik faaliyetler gibi olumsuzlukları bünyesinde barındıran bölge, yeni bir sosyolojik ve psikolojik verilerle desteklenmiş günlük politikanın etkisinden arındırılmış bir kalkınma planlamasına ihtiyaç duymaktadır.

Zira merkezi planlamalarda bölgenin somut, çıplak gözle görünebilir özellikleri dikkate alınarak önerilen stratejiler hep devlet yatırımları ağırlıklı olmuştur. Devlet yatırımlarının verimsiz ve genel ekonomik dengesizliği oluşturucu ve statik özellikleri ortaya çıktıkça girişimcilere sınırlıda olsa fırsat verilmesi ve kısmen verimlilik ve rekabet edebillirlik özellikleri olan sektörlerin ortaya çıkması diğer bölgelere göre Doğu Anadolu'da ortaya çıkmamıştır.

Buna karşılık, özellikle serbest piyasa ekonomisi yönelimli devlet politikası ile Doğu Anadolu'da devlet yatırımcılığı eksenli yine devlet politikası, zamanla genel ekonomik bünyeyi zorlayıcı bir niteliğe bürünmüş, mevcut devlet işlemeleri ve yatırımları yüksek sübvansiyonlara ihtiyaç duymuştur. Sosyal politikalar çerçevesinde katlanılan bu yüksek sübvansiyonlar verimlilik, karlılık ve ekonomiklik olgularını unutturmuştur.

Kronik verimsizlik ve sübvansiyon bölgedeki ekonomik faaliyetler için adeta gizli bir kural haline gelmiş, bölgenin geri kalmışlığını da adeta kronik bir kaçınılmaz sonuç biçiminde algılanması gibi bir yanlışı pekiştirmiştir.

Sözünü ettiğimiz bu olgular kalkınmanın temel unsuru olan bireyleri heyecansız ve motivasyonsuz bir niteliğe dönüştürürken, devletide en yüksek beklentilerin odağına yerleştirmiştir.

Bireyler beklentilerini çeşitli düzeylerde ancak devletin katkısı ile gerçekleştirilebileceğini, kendilerinin

oluşturacakları organizasyonlarla ulaşabileceklerini beklentilerinin adeta yok olduğunu temel bir anlayış olarak benimsemişlerdir.

Bütün bu olumsuzlukların ve edilgen psikolojik süreçlerin kısa zamanda ortadan kaldırılması mümkün değilse de iletişim ve haberleşme teknolojisinin dinamizmi ile bölgede bir girişimcilik seferberliğini başlatabilmek için ve bir psiko sosyal haraketlilik oluşturmak imkansızda değildir. Kısa ve orta zamanlı hedefler belirlenip icra niteliğine büründürülürse, uyglanma kabiliyeti olmayan ama iyi ve ayrıntılandırılmış planlardan daha kısa sürede bölge bir dinamizm kazanacaktır.

Öneriler

1-Bölgede devlet hızlı ve etkin altyapı çalışmalarına başlamalıdır. Ulaşım, eğitim ve sağlık yatırımları bu altyapının omurgası olmalıdır. Terör bu altyapı yatırımlarının bir engeli ve mazereti olmamalıdır. Uzun yıllar terör olgusu ve olağan olmayan koşullara alışmış ve onları kucaklamanın somut yolları gösterilmelidir.

2-Bu temel altyapı yatırımları dışında devlet üretici ve pazarlamacı düzeyinde iki esas ekonomik katmanı biraraya getirmek ve onların yapısal sorunlarına çözüm üretmekle sınırlı olmalı, büyük ölçekte ekonomik işletmelere ve sosyal politika amaçlı kalabalık devlet kadrolaşmasına girişmemelidir. KOBİ'leri yaygınlaştıracak, bölge dışından gelecek girişimcilerle, üretime katılacak bölge insanı arasında irtibatı sağlayan temel politikalarda çıkmalıdır.

Bölgede verimlilik ve ekonomi kültürünün yerleşebilmesi için Japonya'da başarı ile uygulanan ve ilişki sanayi denilen köylülerin tarımsal üretimlerinin sona erdiği mevsim ve zamanlarda montajı başka yerlerde yapabilecek sanayi ürünlerine yönlendirilmelidir. Bu aile işletmeciliği aşamasına geçişte önemli bir adımdır.

3-Bölgenin temel ekonomik faaliyet alanı tarım ve hayvancılıktır. Ancak gerek tarım, gerek hayvancılık ıslaha muhtaçtır. Tarım ürünlerinin çeşitlendirilmesi ve alternatif ürünlerin bölge koşullarına göre belirlenmesi ve klasik buğday-arpa kısmen şeker pancarına bağımlılık azaltılmalı, hayvan ırkının ıslahı için teknik yardımlar hızlı bir biçimde yapılmalıdır. Zira terör başta olmak üzere eğitim, sağlık ve gelecek kaygısı ile insanlar hızla mezralardan köylerden şehirlere oradan da metropollere akmaktadır. Bu insanları köyün iptidai üretim tarzlarına mahkum etmek sonsuza kadar mümkün olmayacağına göre, onları sürdürülebilir bir hayat standardı ile ve ekonomiyi de içine alarak sorunlu olarak değil, gönüllü olarak çevrelerinde tutabiliriz.

Ekonomik potansiyel oluşturabilecek şehirler cazibe merkezleri haline getirilmelidir. Diyarbakır Van Muş Elazığ Erzurum bu cazibeyi oluşturabilecek potansiyeli barındırmaktadır. Bölgenin karayolları ağı geliştirilirken Tatvan-Van-İran demir yolu, Asya'ya kadar ulaşan

önemli bir hattır ve halen atıl bir haldedir. Bu hat ithalat ve ihracatta kullanılabilir bir dinamizmmi kavuşturulmalıdır.

Enerji hatları yenilenmeli, oluşturulacak ekonomik kalkınmanın enerji problemi çözülmeden bir anlar taşımayacağı bilinmelidir. Mesela Van'da 80-140 arası elektrik voltajı mevcut ve kısıtlı sanayi işletmelerini çok olumsuz şekilde etkilemeye devam ettiği gibi konutlardaki elektirli ev aletlerini dahi çalıştıramamaktadır.

Eğitim alanında da devlet temel yatırımları daha hızlı ve sonuç alınabilir nitelikte ele almalı, idealist insanları usandırmayan bir seferberliğe önayak olmalı, bölge üniversitelerine bu alanda işbirliği yolları açmalıdır.

Yine yukarıda potansiyel cazibe merkezleri olabileceğini varsaydığımız şehirlerde gelişmiş sağlık kurumları sadece bina olarak değil araç-gereç-tıbbi teçhizat ile donatılıp, idealist personel ve onlara tanınan ek fırsatlarla faaliyete geçirilmelidir. İnsansız ve idealsiz yatırıların mümkün olan verimi sağlayamayacağı unutulmamalıdır. Buna, Van'da 20 yılı aşkın bir süredir inşaatı süren, açılışın Bakan, Başbakan ve Cumhur başkanı düzeyinde kaç defa yapıldığı bilinmeyen görkemli ve sahildeki cam kafesli tabelasında T.C. Sağlık Bakanlığı İhtiras Hastanesi yazılı binanın içinde hiç bir faaliyet olmadan bekletildiğini belirterek örneklendirmek isterim.

Eğitim alanında da devlet temel yatırımları daha hızlı ve sonuç alınabilir nitelikte ele almalı, idealist insanları usandırmayan bir seferberliğe önayak olmalı, bölge üniversitelerine bu alanda işbirliği yolları açmalıdır.

Bu önerilerin uygulanmasına sıfırdan başlayacak değiliz önemli ama yetersiz bir altyapı mevcuttur. Bu altyapıyı gerek insan, gerek uygulama düzeyinde hızla yenileyecek bir haraketlilik sağlanmalıdır. Bu haraketlilik önemli bir psikolojik engeli, yetersizlik psikolojisini aşacak bir süreçtir. Bölge insanları adeta iradeleri ile neleri yapabileceğini görecek, kralın hiç te üzerinde bir giysi olmadığını farkedeceklerdir.

Devletin kaynaklarını kendine ait, çağdaş bir devletten beklenen alanlara yoğunlaştırılması sonra da ekonominin çağdaş kurallarına göre haraket edebilecek katmanları organize eden bir niteliğe bürünmesi şarttır.

Bölgenin sosyal gerçeklerinden en belirgini olarak kabul edilen feodalite sanılan aksine önemli ölçüde çözülmüştür. Bireyler üzerindeki yatırım gücü azalmış, bireyler kendileri ile ilgili kararları verip uygulayacak düzeye ulaşmıştır. Seçimler de aşiret bağlarına güvenerek, sadece aşiret referanslı ve yüksek bir oy potansiyeline ulaşmayı amaçlayan aşiret mensubu bağımsız milletvekili adaylarının aldığı oy ile aşiretin nüfusu kıyaslandığında aldıkları küçük sayılardaki oylar bunun tipik bir göstergesidir.

Ancak popülist siyasetçiler ve devlet bölge ile ilişkilerini aşiret ağaları düzleminde kurmaya çalışmakta, bölge insanlarının siyasete ve yönetime yabancılaşması ve yalnızlaşması kaçınılmaz olmaktadır.

Ekonominin ve siyasetin küçük ve dinamik guruplarla kuracağı reel diyalog siyasal ve ekonomik motivasyonu daha da güçlendirecek genel memnuniyet halkasını genişletecektir.

Sonuç olarak devletin orta ve uzun zamana yaydığı ve öngörülen maliyetleri çok çok aşan beş-on yıla yayılan ve yapmaması daha uygun olan yatırımları terkedip aslında fiilen de terkedilmiş olanların yerine, zamana yaymaksızın iki-üç yıl gibi bir sürede yoğun bir altyapı yenileme çabasına girişmesi önemli bir psikolojik tesir oluşacaktır. Bu psikolojik tesir bölge insanı ile bölgeye yeni bir kalkınma kültürü getirecek girişimcilere motivasyon sağlayacaktır. Zira bölgenin temel sorunu sonuca ulaştırıcı motivasyonel enstrümanların eksikliğidir.

Özelleştirme ve Anadolu Girişimcisi

Prof. Dr. Ruşen GEZİCİ

Devletin sınai ve iktisadi faaliyetlerden geri çekilmesi ile, yatırım ve işletme kararlarını özel teşebbüse terk etmesi genelde esas hedef ise de, bu vesileyle elden çıkartılacak varlık karşısında bir gelir sağlanması da beklenmektedir. Kamudan bazı şahıslara kaynak transferinden farklı olmayan uygulamalar, önce toplum vijdanında sonra hukuk önünde engellere takılmaktadır.

Özelleştirme, serbest ticaretin önşartı olarak kabul edilmemekte ve küreselleşmenin en önemli aracı olarak uygulanmaktadır.

Eski Sovyetler Birliği ve demirperde ülkelerinde, Batılı ülkelerin yakın ilgi ve desteği ile başarılı neticeler alınmıştır. Karma ekonominin oldukça başarılı uygulanmış olduğu ülkemizde ise, hukuki altyapısı hazırlanmadan ve kamuoyu oluşturulmadan, bir özenti ile başlatılan özelleştirme, bugüne kadar hedefine ulaşamamıştır.

Devletin sınai ve iktisadi faaliyetlerden geri çekilmesi ile, yatırım ve işletme kararlarını özel teşebbüse terk etmesi genelde esas hedef ise de, bu vesileyle elden çıkartılacak varlık karşısında bir gelir sağlanması da beklenmektedir.

Kamudan bazı şahıslara kaynak transferinden farklı olmayan uygulamalar, önce toplum vijdanında sonra hukuk önünde engellere takılmaktadır. Özelleştirme, tüm partilerin karşı olmadığı bir gereklilik ise, bunun daha akılcı yollarla çözülmesi şarttır.

Özelleştirme kapsamına alınan kamu varlıkları dört grupta toplanabilir:

1-Halen ekonomik dergileri olup, sosyal bir fonksiyonu da bulunan fabrika ve tesis gibi işletmeler.

2-Sadece gayrimenkul değeri kalmış ve faaliyetine gerek duyulmayan tesisler.

3-Çeşitli kamu iştirak hisseleri

4-Kamu Bankaları

KİT'ler belirli bir sinai altyapıyı oluşturan ve bulundukları bölgede istihdam ile ekonomik hayata katkı sağlayan önemli kuruluşlardır. Böyle tesislerin ayakta kalması ve fakat özel sektör dinamizmi ile daha rasyonel yönetilmesi esas alınmalıdır.

Aktif değerleri çok yüksek olan bu tip Tesislerin satılmasında, tahsil edilecek bedelden ziyade teknolojik yenileme, ekonomideki rolü ve bölgesel istihdam için ortaya koyulacak proje ve tekliflere öncelik verilmelidir.

Bugün artık yeterli örnek ve tecrübeye sahip olarak, yapılmış hataları ve faydalı tavsiyeleri açıkça tartışma durumundayız. Başarılı bir özelleştirme sicilimiz olmadığına göre, hata kaynaklarını şöyle tesbit edebiliriz:

1-İstihdam konusunda en etkin bir şekilde direndiği için, diğer hususlar gözardı edilerek işletmelerin sendikalara devredilmesi yanlış olmuştur. Et ve Balık Kurumu Tesisleri ile Türkiye Gemi Sanayii Tersaneleri için alınmış olan devir kararları sonradan iptal edilmiş ve büyük zaman kaybı olmuştur.

Karademir, bu konuda istisna ve güzel bir örnek olmuştur. İşletmeye ortak olan işçileri temsilen sendikanın yapıcı ve ölçülü tutumu ile bölgesel yatırımcıların, Sivas Demir Çelik'de olduğu gibi birbirine düşmesi, istikrarlı bir yönetim ile tesislerin ihya edilmesine sebep olmuştur.

2-Devraldığı Tesis ve iş sahası ile ilgili birikimi olmayan; istihdam yatırım garantisi vermeyen kişilere devredilen varlıklar sonradan sorun olmuş veya devirler iptal edilmiştir.

Anadolu girişimcisi, özellikle yurtdışındaki tasarrufların yurda getirilmesinde çok başarılı örnekler ortaya koymaktadır. Türkiye bölgesel girişim gurupları, oldukça önemli bir iştirak potansiyelini temsil ederek çok ciddi projelere ilgi duymaktadırlar.

3-Yurt safhına dağılmış fabrikaları bulunan ve çoğunun değerli arsaları sebebiyle ilgi çeken SÜMERBANK, ET-BALIK, sahil Dinlenme Tesisleri gibi kamu kuruluşlarının, özelleştirme kapsamında teker teker satılığa çıkartılması çok zaman almakta ve getirisi yüksek olmamaktadır.

Halbuki bu tip gayrimenkul zengini KİT'lerin kendileri, yeni bir özel sektör HOLDİNG'ine dönüştürülerek halka açılmalıdır. Çok yaygın bir katılım ile çok güvenilir ellere teslim edilecek bu varlıkların en iyi bir şekilde değerlendirileceği muhakkaktır. Bu Holding'ler, her bir ünite için en uygun satış şekli veya müşterek değerlendirme yollarını rahatlıkla bulabileceklerdir.

4-Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB)'nın yaptığı satışlar genellikle nakit karşılığı olmaktadır. Zaten nakit sıkıntısı çeken iç piyasadan gelen tekliflerde, hakiki değerinin çok altında kalmaktadır. Halbuki alıcı gurubun mali imkanlarını hiç zorlamadan, devir karşılığında bir miktar hisse senedi kabul edilirse, çok yüksek aktif değerler karşılığında yükseltilecek Şirket Sermayesi ile yeterli miktarda hisse senedi elde edilebilir. ÖİB'na terfi edilecek Hamiline yazılı Hisse Senetleri, Kamu ortaklığının devamı anlamına gelmeyecek ve bu senetler Borsada satılarak nakte çevrilebilecektir. Zorunlu Tasarruf ödemeleri veya başka Devlet Borçları bu senetler ile ödenerek, çok kolay elden çıkartılabilecektir. Bu durum borsaya canlılık, halka ek gelir sağlıyacaktır.

5-Özelleştirme, yükten kurtulma zihniyeti ve aceleciliğiyle yapılmamalıdır.

Kamunun, elindeki varlıkları ve iştirak hisselerini en iyi bir şekildede ğerlendirilmesi ve ekonomiye kazandırırken kendisininde kazanması hedef alınmalıdır.

Bu sebeple, özel sektörün kısıtlı imkanlarıyla da olsa, başarılı bir şekilde geliştirdiği yatırım Fonları, Yatırım Ortaklıkları ve Gayrımenkul Yatırım Ortaklıkları muhakkak ele alınmalıdır.

Kurulacak güçlü ve özerk YF, YO ve GYO şirketlerine, özelleştirme prosedürü dışında, sadece basit bir devir işlemiyle aktarılacak varlıklar, Şirketler veya kamu iştirak hisseleriyle oluşacak zengin portföye dayalı olarak ihraç edilecek Hisse Senetleri, Borsada satılarak büyük rant sağlanabilir.

Böylece özelleştirme işlemlerinin bütün külfeti ortadan kalkmış ve işlem sadece Borsada hisse satışına indirgenmiş olacaktır.

Bu şirket veya Holding'ler rahat bir yönetim ile ve özel sektör metodlarıyla, sahip oldukları şirket, varlık veya hisseleri en iyi bir şekilde değerlendirilip, icabında elden çıkarabileceklerdir.

6-Kamu Bankalarının özelleştirilmesi, hükümet programında öncelikli olarak yer aldığı halde, bir türlü netice alınamamıştır. İyi niyet ve dürüstlük ile bu konuda acil işlemler yapılmalı ve sürekli yolsuzluk kapısı olan bu imkanlar siyasi iktidarların elinden alınmalıdır.

7-ÖİB, kapsama ve sonra programa alınan işletmelerin borçlarının tasfiyesi ve günlük işletme sorunlarıyla boğuşmakta ve bir patron gibi davranarak yönetimi etkilemektedir. Bu sebeple ÖİB'nın, çok kısa tutulacak belirli bir sürede işlemleri bitirme gayreti içinde olması gerekir. Aksi halde kapsam içindeki işletmelerde belirsizlik sebebiyle yatırımlar durmakta, bozulan moraller ile randıman düşmektedir.

Anadolu girişimcisi, özellikle yurtdışındaki tasarrufların yurda getirilmesinde çok başarılı örnekler ortaya koymaktadır. Türkiye bölgesel girişim gurupları, oldukça önemli bir iştirak potansiyelini temsil ederek çok ciddi projelere ilgi duymaktadırlar. Enerji Santralleri ve Enerji Dağıtım Şirketlerine talip olan bu girişim gurupları, kendi bölgelerindeki özelleşecek Tesisler için en uygun ortak olarak görülmelidir.

Memleketimizde artık dışa açılmış ve belirli bir güce erişmiş Anadolu Sanayicilerinin girişimleri örnek alınarak bunlara destek verilmelidir.

Anadolu Holding'lerinin, yurtdışındaki tasarruf sahipleri nezdindeki itibarı sarsılacağına, bu Holding'lerin daha güvenli ve istikrarlı gelişmesine destek verilmesi beklenmektedir.

Devlet bu kanalları tıkamak yerine, kendi kuracağı Yatırım Ortaklığı veya Gayrumenkul Yatırım Ortaklığı şirketleri vasıtasıyla bu birikimi yurda getirmek için rekabete girişmelidir.

DOSYA

Küresel Ekonomi ve Bölgesel Kalkınma

Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Giriş

Bölgesel ekonomik kalkınma, bir ülke içindeki yerel toplulukların ve bölgelerin refahı açısından önemi gittikçe artan bir konu haline gelmiştir. Soğuk savaş sonrası dönemde bölgesel kalkınma konusu, özellikle gelişen ülkelerin karşı karşıya kaldıkları çok önemli tehditlerden biri olarak gündemdeki yerini almıştır. Ulus-devlet yapısının hakim olduğu ülkeler, daha önce görülmemiş bir şekilde bölgesel dengesizliklerin azaltılması veya ortadan kaldırılması zorunluğu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde bölgesel dengesizliğin ulusal birliği ve topyekün ulusal kalkınmayı tehdit etmede ulaştığı nokta, son on yıllık sürede küresel ekonomik ve politik gelişmelerle daha da belirgin hale gelmiştir. Üçüncü Dünya ülkelerindeki bölgesel dengesizlikler, bu ülkelerdeki fakirlikle paralel giden gelişmeler olarak dikkat çekmektedir. Eşitsizlikler, kişiler arasında olduğu kadar bölgeler arasında da artan oranda devam etmektedir. Gelişen ülkelerde görülen bu eşitsizlikler genellikle sanayileşmiş ülkelerde görülen eşitsizlikten daha büyüktür. Küreselleşme bir taraftan ekonomik ve politik bakımdan ülkeler arasında etkileşime yol açarken, diğer taraftan demokratikleşme ve liberalleşme, merkezi-otoriteler rejimleri ve bunların kontrollerini de ciddi şekilde sarsmıştır. Artan ferdi özgürlüklerin kaçınılmaz sonucu olarak yerel birimlerin gücü ve önemi daha iyi anlaşılmaya başlamıştır. Bu çerçevede, liberalleşme ve kuralsızlaştırma çabaları ulus-devletlerin ekonomik gücünü ve ticaret üzerindeki kontrolleri etkisini azaltmış bulunmaktadır. Bölgesel farklılık ortaya çıkmazı, ekonomik kalkınmanın anahtar göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Bir ülkenin ekonomik kalkınma ekseni, genellikle kişiler arasındaki gelir, harcama, servet ve sosyal göstergelerdeki eşitsizlikler şeklinde artan yeni bir seyir takip ederse sürdürebilir kabul edilmemektedir. Benzer şekilde, bölgelerarası eşitsizlikler on yıl ve daha fazla devam eden bir artış sergilerse ülke kalkınmasının ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalacağı kabul edilmektedir.

Üçüncü Dünya ülkelerindeki bölgesel dengesizlikler, bu ülkelerdeki fakirlikle paralel giden gelişmeler olarak dikkat çekmektedir. Eşitsizlikler, kişiler arasında olduğu kadar bölgeler arasında da artan oranda devam etmektedir.

Bir ülkenin bölgesel kalkınma politikaları ve uygulaması, o ülkenin genel kalkınmasıyla ilgili politika konularının (özellikle coğrafi olarak geniş ve farklı ülkelerde) anlaşılmasına yardım edebilir. Bir ülke ekonomisi, bir anlamda farklı bölgelerinin bir toplamı olarak kabul edilebilir. Bir ülkenin ekonomik kalkınmasını değerlendirmek için, o ülkenin bölgesel dinamiklerini anlamaya ve bölgeler arasındaki bağlantıların bilinmesine ihtiyaç vardır.

Bölgesel Dengesizlik ve Ekonomik Kalkınma

Ekonomik kalkınma tarihi incelendiğinde, kalkınmanın temelde dengesiz bir şekilde başladığı sorununa ulaşılmaktadır. Kalkınma ile dengesizlik arasındaki

ilişkinin varlığı, kalkınmanın ekonomisinin içsel dinamiklerini harekete geçirerek kendi sürekliğini sağlayacak olan güçlerin doğmasına zemin hazırlayacağını göstermektedir. (1). Dengeli kalkınma, tüm sektörlerin üretimlerinin aynı oranda artışını öngördüğünden her sektörün büyüme oranı, ürünlerine yönelen talebin artış oranına bağlı olacaktır. Bu ilişki, bazı sektörlerin diğerlerine göre daha hızlı büyüyeceğini ifade edecektir. Bazı sektörlerin diğerlerinden daha hızlı büyümesi dengeli ve dengesiz büyüme arasındaki farkın tam olarak anlaşılmasında yeterli olmamaktadır. Zira büyüme oranları bakımından sektörel farklılıkların ortaya çıkması, dengesiz büyüme için geçerli olduğu kadar dengelik büyüme için de geçerlidir. Günümüzde gelişmiş ülkelerin gelişen ekonomik kalkınma süreçleri ve tecrübeleri, dengesiz büyüme görüşünün bir delili olarak ortaya çıkmaktadır (2).

Ekonomik kalkınma ister dengeli, isterse dengesiz olsun, karşılıklı ilişki içinde olan beş faktöre bağlıdır (3): Birincisi, ekonominin sahip olduğu imkanlar ve kısıtlayıcı faktörler, ikincisi bu çerçeve içinde yatırım hacminin belirlenmesi, üçüncüsü, ilk iki faktörün ışığı altında yatırım ve üretim kalıbının seçimi, dördüncüsü, bu faktörle birlikte üretim tekniklerinin seçimi ve beşinci olarak kalkınma politika ve programının içsel tutarlığıdır. Tüm bu faktörlerin eş-anlı ve karşılıklı tutarlılık içinde ele alınması ekonomik yapının özelliklerini dikkate almayı gerektirmektedir. Gelişen ülkelerin çoğunda gelir ve dolayısıyla satın alma gücü düşük olduğundan piyasa istenilen sektörlerin birlikte gelişmesine imkan verecek derecede canlı olamamaktadır. Ayrıca sermayenin de eşit, kalite ve miktar olarak yeterli seviyede bulunması dengeli kalkınma çabalarını olumsuz etkilemektedir. Kaynakların gelişme potansiyeli yüksek sektörlere tahsis edilmesini öngören dengesiz kalkınma yaklaşımı gelişen ülkeler için daha uygun görülmektedir. (4).

Dengesiz kalkınma yaklaşımını savunanlar, sektörlerin birbirine pazar sağlaması ve birbirini desteklemelerine yol açan üretim ve tüketim malları arasındaki tamamlama ilişkisine dayanmaktadırlar.

Tamamlama ilişkisi iki malı veya faktörden sadece birisinin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu ilişki üretim faktörleri ile ürünler, tasarruf ile yatırım, ihracat ile üretim, ihracat ile ithalat ve bugün ile gelecek arasında bulunabilir. Bu ilişki bir çok mal veya faktörün büyük ve pahalı birimler halinde satın alınması ve kullanılmasını ifade eden bölünmezlikleri gündeme getirmektedir. Bir ekonomik yapı içinde piyasa şartları ve teknolojik yenilikler; üretim fonksiyonu, talep ve tasarruflarda bölünmezlikler meydana getirebilmektedir. Böyle bir durumda marjinal ikame oranlarını eşitleye-

rek mal ve faktörler satın almak ve üretimde kullanmak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla dengesiz kalkınma pahasına daha yüksek gelir ile dengeli kalkınma yoluyla daha düşük gelir arasında bir seçim yapma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Dengeli kalkınma yaklaşımında yatırımlar bir çok sektörde dengeli şekilde gerçekleştirileceğinden, işletmelerin optimal tesis ölçeğinin altında faaliyet göstermeleri ekonomik kayıplara yol açacaktır. Bu kayıpları ortadan kaldırmak ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak için dengesiz kalkınma yaklaşımının benimsenmesi gerektiği savunulmuştur. (5).

Tüketim malları ve üretim araçları arasında ki bölünmezlikler ve karşılıklı tamamlama ilişkisi dengesizliğin, baskılarını çok kuvvetli şekilde hissettiren ve uyarıcılara cevap veren yatırımlarda meydana getirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tüketim malları ve üretim araçları arasında ki bölünmezlikler ve karşılıklı tamamlama ilişkisi dengesizliğin, baskılarını çok kuvvetli şekilde hissettiren ve uyarıcılara cevap veren yatırımlarda meydana getirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. (6). Ekonomik olarak karşılıklı bağımlılığın dengeli kalkınma için bir gerekçe teşkil ettiği kabul edilmekle birlikte, ölçek ekonomileri, bölünmezlikler, tamamlayıcılar, dışsal ekonomiler ve bağlantılar dengesiz (yoğunlaştırılmış) kalkınmanın geçerli nedenlerinin bulunduğunu göstermektedir. Günümüzde üretimdeki karşılıklı bağımlılığın teknolojik bir zorunluluk haline gelmesi ve bunun yatırımların kârlılığını etkilemesi dışsal ekonomilerin önemini gündeme getirmektedir. Bu nedenle bir ekonomide gelişmesine büyük önem verilen bir öncü veya sürükleyici sektör diğer sektörlere sağladığı masraf azaltıcı ve ya talep arttırıcı dışsal ekonomiler yoluyla onları etkilemektedir

Dengesiz kalkınmanın teknolojik avantajları büyük ölçüde ölçek ekonomilerinden kaynaklanmaktadır (7).

Bir ekonomide kalkınmanın öncü veya anahtar sektörlerden başlayıp diğer sektörlere de bağlantılar yoluyla yayılarak dengesizlikleri arttırmaksızın başarılabilen dinamik bir süreç olduğunu savunan dengesiz kalkınma yaklaşımı gelişen ülkelerin dengeli şekilde kalkınmasının mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Zira gelişen ülkelerde yeterli yatırım yapılabilmesi için yeterli sermaye birikimi ve teşebbüs gücü bulunmadığı gibi ekonomide "büyük sıçrama" başlamadan önce bütün sektörler aynı seviyede bulunmaktadır. Dengesiz kalkınma yaklaşımının temelini teşkil eden sektörler arası bağlantılar yatırımların birbirini tamamlamasını ve terk etmesini ifade etmemektedir. Bir ekonomide yüksek ileriye ve geriye bağlantılara sahip anahtar (sürükleyici) sektörler seçilerek dengesiz şekilde başlayan ekonomik kalkınma, bu sektörlerin ekonominin diğer sektörlerinin gelişmesi için meydana getirdiği teşvik ve tazyikler yoluyla gerçekleştirilmiş olacaktır (8).

Öncü veya anahtar sektör kavramı bir ekonomide kaynakların sektörler arası dağılımını ifade ederken, kalkınma kutupları kavramı ise kaynakların bölgelerarası dağılımını ifade etmektedir. Dengesiz kalkınma yaklaşımı tercih edildiğinde çözümlenmesi gereken sorunlardan biri hangi sektörlere öncelik verileceği ve öncelik verilecek sektörlerin hangi bölgelerde faaliyet göstereceğidir. Bu ise kaynakların sektörlerarası dağılımı konusunda teknik analizi gündeme getirirken kaynakların bölgelerarası dağılımı ise ekonomik alan analizini gündeme getirmektedir (9).

Kaynakların bölgelerarası dağılımı konusunda "büyüme kutupları" kavramını geliştiren Perroux, kalkınmanın ekonominin bütün sektörlerinde aynı anda ortaya çıkmayacağını, büyüme kutuplarında farklı şiddette ortaya çıkacağını ve ekonomiye farklı etkilerle yayılacağını öne sürmüştür. Öncü (sürükleyici) sektör ile kalkınma arasındaki ilişki firmaların fiyat, mal hizmet ve teknoloji akımlarıyla birbirlerine karşılıklı olduğunu göstermektedir. Bu karşılıklı bağlantılar çevre firmalar üzerinde de dışsal ekonomiler yoluyla etkiler meydana getirmektedir. Kutup olarak ortaya çıkan bir bölgenin merkezi, çevresinde bulunan diğer firma ve sektörlere ihrac ettiği ve onlardan ithal ettiği mal ve hizmetler yoluyla o bölgenin tüm ekonomik faaliyetlerini etkileyebilecek güce sahip olmaktadır. Böyle bir merkezin meydana gelmesi, önemli sektör veya büyük firmanın o bölgeye yerleşmesiyle mümkündür. Bu durumda öncü sektör veya büyük firmanın hem uyguladığı üretim, hem de yatırım, satış ve istihdam politikalarıyla bölgedeki diğer firma ve sektörleri etkilemesi mümkün olmakta ve hem de diğer firma ve sektörlere ayni ve nakdi dışsal ekonomik girdiler sağlanmaktadır. (10).

Bölgesel Dengesizlik ve İstihdam

Bölgesel gelir farklılıkları, iyi ücretli işlerin bir veya iki metropolitan merkezde aşırı şekilde toplanması

sebebiyle, kişilerarası gelir farklılıklarını da beraberinde getirmektedir. Bölgeler ve kişiler arası gelir farklılığını gidermeye yönelik politikaların sosyalist ülkeler dışında genellikle uygulanmaması, üçüncü dünya ülkelerinin çoğunun oldukça farklı sosyopolitik yapısına işaret etmektedir. Bu sosyo-politik yapı farklılığı, yeniden dağılımı gerçekleştiremeyen kaynakların yetersizliğinden daha önemlidir. Bir ülkenin bölgesel kalkınma politikasını benimseyip benimsememesine bağlı olmaksızın izleyeceği genel kalkınma stratejisinin kurumsal özellikleri ekonomik faaliyetin coğrafi dağılımını derinden etkilemektedir. Bir ülkede kaynakların, siyasi ve kültürel dağılımın miras alınan ekonomik yaklaşımın ve ekonomik kalkınma tecrübesinin farklılaşması bölgesel farklılıkları arttıran bir faktör haline gelmektedir (11).

Küreselleşme çerçevesinde mal ve hizmetlerin çoğu uluslararası piyasalarda işlem görmeye başlamaktadır. Bu çerçevede işçiler de yabancı piyasalara artan şekilde girmeye başlamıştır. Bu işçiler piyasalarına o ülkenin başka ülkelerde kurmuş olduğu fabrikalarda çalışmak suretiyle veya başka ülkelere göç etmek suretiyle yönelmektedirler. Bu durum uluslararası sermaye piyasalarının işleyişini önemli ölçüde etkilemektedir. Ülke ekonomilerinin küreselleşmesi İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki şartların oldukça değişmesine yol açmıştır. Küresel ticaretin artması, iletişim bilgi ve ulaşımda teknolojik gelişmeyi önemli ölçüde hızlandırmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojisinde ki gelişmeler uluslararası emek haraketliliğini arttıran önemli bir faktör olmuştur. Para birimi olarak dolar ve öncelikli dil olarak İngilizce uluslararası mal ve sermaye piyasalarını birbirine bağladığı gibi emek piyasalarındaki etkileşimi de kuvvetlendirmiştir (12).

Bölgesel Dengesizlik ve İçsel Kalkınma

Bir bölgeye dışardan yatırımların getirilmeye çalışılması, genellikle kendi kendini besleyen ekonomik gelişme yetersiz kaldığında ve çevre bölgelerin ekonomik gelişme için problemlerle karşılaşması durumnda büyük bir önem arzetmektedir. Piyasalarda küreselleşme ve artan rekabet bölgelerin ve firmaların çevre ile ilgili politika ve düzenlemelerini değiştirmelerine yol açmıştır. Yenilikçi büyük firmaların alan (bölge) stratejileri bölgesel ve yerel yönetimlerin kalkınma stratejileriyle çeşitli yönlerden benzerlikler taşımaya başlamıştır. Bu süre, yerel sistemler içindeki dışsal firmaların bütünleşmesine katkıda bulunmakta ve dolayısıyla büyük yenilikçi firmalar içsel kalkınma süreçlerinde önemli rol oynayabilmektedirler. Son yıllarda uluslararası kuruluşlar ve uzmanlar özel ve kamu yatırımları alan yoğunlaşması üzerinde durmakta ve kendi kendini besleyen içsel kalkınma süreçlerinin teşvik edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Büyük teşebbüsleri kendi bölgelerine çekmeye yönelik teşvik edici politikalar uygulayan yerel ekonomilerin yeniden yapılanması esas olarak büyüme ve yapısal değişim problemleri bulunan bölgeler için gerekli görülmektedir. İçe dönük yatırım politikasını savunan görüşler kalkınma kutupları politikasının bugün uygulanabilir olduğunu ifade etmektedirler. Büyük firmalar, şube ve işyerlerini birleştirmek amacıyla strateji izleyen daha esnek örgüt modellerini benimsemektedirler. Bölgesel ve yerel yönetimlerin kalkınma stratejilerinin ve rekabetçi üstünlüklerinin büyük firmaların alansal stratejileriyle benzeşmesinin sinerji ve işbirliğinin ise yerel ekonomiler arasında rekabeti artmasına yol açacağı üzerinde durulmaktadır (13).

Yüksek bir teknolojik yapıya sahip, yüksek kaliteli mallar üreten ve mallarını farklılaştırmış iktisadi faaliyetler belirli oranlarda toplanmış maddi ve maddi olmayan kaynaklara büyük ölçüde bağlıdırlar. Diğer taraftan küreselleşme ve artan rekabet, belirli kaynaklara sahip yerlerde yenilikçi firmaları şube ve yan kuruluşların yerleşmesini uygun hale getiren alansal stratejileri benimsemeye zorlamaktadır. Bugün oldukça küreselleşmiş ve belirli kaynakların temini konusunda küresel firmalar arasında rekabetin artmaya devam ettiği şartlarda bile hem şehirler ve hem de bölgeler yerel kalkınma süreçleri içinde dışarıdaki firmaların yatırımlarını bütünleştirmeyi sağlayan ekonomik stratejilerin avantajına sahip olmaya çalışmaktadırlar. Bu çerçevede küresel rekabet gücünde bir düşüşle karşılaşan Alman şirketlerinin bu duruma düşmelerinin sebeplerinden biri yerel hükümetlerin çok büyük kolaylıklar sağladığı ve rekabetin zayıf olduğu Latin Amerika, Ortadoğu ve Afrika'da çok kazançlı görülen bölgelere yönelmesi kabul edilmektedir. 1970'lerde Alman şirketlerinin Avrupa ve A.B.D'den oldukça uzak yerlerde büyük fabrikalar inşa ettikleri görülmüştür. Bu hataların Alman şirketlerine bugün pahalıya mal olduğunu, bu fabrikaları otomasyona, elektroniğe, robot ve bilgisayar sistemlerine uyarlamak için büyük maaliyetlere katlandıkları ifade edilmektedir. Büyük şirketlerin gelişen bölgelerde yatırım yapması ve faaliyet göstermesi, kârlı ve rekabetli olması durumunda bu durumu koruması iyi bir strateji olmaya ve küresel rekabet ortamında kendisinin bir yer edinmesi ve korumasına yan kuruluş ve faaliyetlerinin

önemli bir katkıda bulunamayacağı ifade edilmektedir (14).

Bölgesel Kalkınma ve Endonezya Örneği

Bölgesel kalkınma konusunda dünyada örnek olarak kabul edilecek az sayıda ülke bulunduğu kabul edilebilir. Dünyanın en geniş takımada ülkesi olan Endonezya'nın ekonomisi, ekolojisi, tarihı, damografisi ve kültürü kadar farklı bir ülke yoktur. Hollanda sömürge rejim 1957-1958'de "böl ve yönet" stratejisine yönelmiş ve 1960 ve 1970'lerde iki ayrı ve uzak doğu bölgesi (Irian Jaya ve Doğu Timor) ülkeye katılmıştır. Endonezya'da bölge kalkınma kanusu aydınların ve bilim adamlarının ilgi odağı olmuştur ve merkezileşmiş yönetimin uygun olmadığını ifade eden görüş genel olarak paylaşılmıştır. Merkezileşmiş ve dengesiz bir güç yapımının yerel canlılığı engellediği ve yerel uyuşmazlıkları arttırdığı kabul edilmiştir. Bu özelliği ile Endonezya farklılaşmış ve merkezileşmiş yönetimi bakımından oldukça ilginç bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Coğrafi bakımdan katımada özelliği gösteren, kültür bakımından parçalanmış bir yapıya sahip Endonezya'nın bu gerçeği sakladığı ve görmezden geldiğinde zayıf düşeceğini kabul ettiğinde ise gelişebileceğini ifade eden görüşler ortaya atılmıştır. Endonezya'nın bölgesel kalkınma tecrübesi aynı zamanda Doğu Asya mücizesini analitik temellerini de göstermektedir. Doğu Asya kalkınması büyük ölçüde ve dört yeni sanayileşen ekonomiyi içine almakta ve bu ülkelerin bir araya toplanmış ve kaynak yetersizliği çeken ülkeler olduğu bilinmektedir. Endonezya tecrübesi bu çerçevede ilgi çekici özelliklere sahiptir ve potansiyel olarak eşitsizlik meydana getiren bölgesel etkilere rağmen son yirmi yılda bölgelerarası eşitsizlikte bir artış olmamıştır. Suharto rejimi 1966'da merkezileşmiş bir yönetim devralmıştır. Bundan sonra petrol ve yardım gelirlerinin ülkeye hızlı bir şekilde aktığı ve merkezi yönetimde kaynakları, kalkınma yolunda harakete geçindiği görülmüştür. 1980'lerin ortalarında hükümet ademi merkezileşme talepleriyle karşılaştığında petrol fiyatları önemli ölçüde düşmüş ve öncelikli politikacılar yeniden bölgesel politika konularına önem vermeye başlamışlar politik reformları gerçekleştirmek için güçlü bir politik arzu ortaya çıkmıştır. Endonezya'da başlangıçta ne bölgesel bir politika, na da bölgelerin açık ve kapsamlı tanıtım yapılmadığı görülmektedir. Hükümetler böyle bir politikayı bölgesel kalkınma politikası kurallarına göre başlattıkları girişimlere atıf yaparak tanımlamışlardır. Milletler gibi bölgeler de genellikle coğrafya etnik farklılık ve doğal ve ekonomik şartlar gibi bölgeye çok az bağlı olarak harita üzerinde tanımlanmaktadır. Başka yerlerde olduğu gibi Endonezya'da varolan idari gelenekler ve kararlara göre bölgelerin sınırları çizilmiştir. Endonezya'nın bölgesel kalkınma ile ilgili tecrübesi beş noktada ele alınabilir (15):

Endonezya'da bölge kalkınma kanusu aydınların ve bilim adamlarının ilgi odağı olmuştur ve merkezileşmiş yönetimin uygun olmadığını ifade eden görüş genel olarak paylaşılmıştır. Merkezileşmiş ve dengesiz bir güç yapımının yerel canlılığı engellediği ve yerel uyuşmazlıkları arttırdığı kabul edilmiştir.

Birincisi; Endonezya'nın coğrafyasını yansıtan ekonomik faaliyetlerin alansal dağılımının oldukça düzensiz olduğudur. Jawa Endonezya topraklarının %6'sına sahip olduğu halde ülke ekonomisinde egemendir. Jawa'nın ülkenin petrol dışı GSYİH'nın % 64'ünü üretmektedir. Bu Jawa nüfusunun payından yüksektir. Genel GSYİH içindeki payı ise % 56'dır. Buna karşılık Doğu Bali ve Kalimatan bölgelerinin ekonomi içindeki payı ise oldukça küçüktür. Güney Sulawasi 'den başka dokuz bölgenin hiç biri ülkenin petrol dışı GSYİH'nin %1'inden fazlasına sahip değildir.

İkincisi; bölgesel gelir farklılıklarının çok büyük olmasıdır. Kaynak zengini Doğu Kalimantan'dan başka Jakarta tek yüksek gelir bölgesidir. Bu bölgenin petrol dışı gelirler içinde kişi başına geliri ülke ortalamasının 3.1 katıdır.

Üçüncüsü; sosyal göstergelerde ki dengesizliklerin ekonomik farklılıkları yansıtmasıdır. Ancak bazı istisnalar da mevcuttur. Endonezya'da kaynak zengini bölgelerinde bazıları oldukça yüksek gelire sehip olmalarına rağmen eğitim, sağlık ve istihdam ile diğer sosyal konular bakımından oldukça yetersizdir.

Dördüncüsü; bölgesel ekonomik yapının ülke içinde büyük farklılık göstermesidir. Ülkenin en büyük bölgesini Jawan Bali oluşturmaktadır. Geri kalan ise ülkenin tamamıdır. İhracata yönelik ve İthal ikamesine dayanan ülkenin kaygan endüstriyel faaliyetleri tümüyle Jawa bölgesinde yer almaktadır. Jawa dışında her hangi bir ölçekteki bu tür endüstriler, her biri özel bir niteliğe sahip olan sadece üç bölgede yer almaktadır.

Beşincisi; 1970'in ilk yıllarından itibaren ortaya çıkan bölgesel eşitsizliklerin azaldığı yönünde bir eğilim olmadığıdır. Ancak uluslararası mukayeselere göre Endonezya bölgesel dengesizlikler açısından daha iyi durumda kabul edilmektedir.

Endonezya'da hükümet, ikinci beş yıllık kalkınma planında (1974) bölgesel politikaya önem vermeye başlamıştır. Bu çerçevede bölgesel finans düzenlemeleriyle ilgili reformlara girişilmiş ve petrol gelirlerinin artışından sonra bölgesel politikalara ağırlık verilmiştir. Bununla birlikte petrol gelirlerindeki önemli artışlar on yıl içinde önemli reformların ertelenmesini de beraberinde getirmiştir. Bölgelere yönelik hükümet yardımları devlet başkanının özel emirleriyle hızla artmış bölgesel idari ve planlama faaliyetleri, bölgesel kalkınma planı idaresi vasıtasıyla hızla geliştirilmiştir. 1980'lerin ortalarında bölgesel reform girişimleri tekrar gündeme gelmiş, ancak özellikle hükümetin ticaretin hızla gerilemesi karşısında aldığı tedbirler sonucu gündem dışı kalmıştır.

Sonuç

Bölgesel ekonomik kalkınma yaklaşık kırk yılı bulan ve çeşitli ülkelerde başarılı sonuçlar alınan bir çaba olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik kalkınma önceleri hükümetler, yerel yönetimleri ve bölgeleri içine alan rekabetçi bir ortam olarak görülmekteydi. Ancak günümüzde bu çaba, küresel bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. 21. yüzyılda bölgesel ekonomik kalkınmanın başarısı, büyük ölçüde ülkelerin kendi rekabet gücüne bağlı olacaktır. Bölge kalkınma programları, küresel güçlerin kendi geleceklerini etkileme seviyesini hesaba katmak zorundadır. Küresel güçlerin meydana getirdiği etkiler karşısında kamu, özel ve gönüllü kuruluşların kendi aralarında yeni ittifak ve ortaklıklar gerçekleştirmeye yönelmesi, bölgesel kalkınma açısından yeni bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Dünyada bölgesel kalkınma açısından en önemli eğilim hükumetlerin ve özel sektörün etkisinin daha da artması şeklinde ifade edilebilir. Bölgesel özel sektör kuruluşlarının, bölgelerin maddi ve manevi varlığına dayanarak yeni gelişme imkanları sağlamaları beklenilebilir. 1950 ve 1960'larda bölgesel kalkınma konusunda egemen olan yerel veya federal politikalar yerine merkezi bölgesel kalkınma politikaları ön plana çıkmıştır. Bölgesel kalkınma gönüllülük esasına dayandırılırsa, devlet yardımları yerel ekonomileri harekete geçirmek için özel sektörün stratejik hedeflere yöneltilmesini sağlayabilir. Bu durumda, bölgesel ekonomik kalkınma, ilgili tarafların kendi bölgelerindeki kalkınma sorunlarına daha sorumlu yaklaşmasını sağlayabilir. Özel sektörün toplumun ihtiyaçlarını birlikte karşılamak için yönlendirilmesi, önemli bir sinerji meydana getirecektir. Küçük ve orta ölçekli özel sektör işletmeleri ise, bu ihtiyaçları karşılama konusunda en iyi yönlendirilebilecek kuruluşlardır.

Dipnotlar

1) Benjamin Higgins (1968), Economic Development: Problems, Principles and Policies, WWW.Norton.and.com.Inc.New York, s.335.

2) Gotfried H. (1957), "Critical Observation on some current nations in the theory of economic development", L'Industria, No:2, s. 3-5

3) V.V Bhat (1965) "Some Notes on Balanced and unbalanced Growth", The Ecomomic Journal, March 1965, s. 88

4) Marcus Fleming (1967), "External Economics and The doctrine of Balanced Growth", in The Economics of Underdevelopment, P.N. Agarvala and S.P. Singh (eds.), Oxford University Press, s. 273.

5) Paul Streeten (1959), "Unbalanced Growth", Oxford Economic Papers, June, s. 167.

6) Tibor Scitowsky (1959), "Growth: Balanced and Unbalanced" in The Allocation of Economic Resources (M. Abromavitz), Stanford University Press, s. 207.

7) T. Scitowsky (1967), "Two Concepts of External Economies in The Economies of Underdevelopment A.N. Agarvala and S.P. Singh (eds), Oxford University Press, s. 300.

8) Albert O. Hirschman (1958), The Strategy of Economic Development, Yale University Press, s. 100.

9) Zeynel Dinler (1978), Bölgesel İktisat, Bursa, s. 293.

10) Higgins (1968), a.g.e., s. 765.

11) Tain Wallace (1990), The Global Economic System, Unwin Hyman, London., s. 255.

Yeni Teknolojiler, işletmelerde Küçülme Eğilimi ve KOBİ'lerin Artan Önemi

Şükrü KAYA

Giriş

Son birkaç onyılda teknolojik gelişme, uluslararası ticarî serbesti ve bunun getirdigi küresel ticaret hacmi artışı ile sermaye hareketlilikleri, ekonomik faaliyetlerin ve rekabetin çehresini radikal bir biçimde değiştirdi.

Özellikle gelişmiş ülkelerde yüksek sosyal refah seviyesi ve eğitim düzeyi tüketici tercihlerinde önemli farklılaşmalara neden olarak talebin arzı dönüştürebildiği bir ekonomik yapı ortaya koydu.

Yeni döneme uyum sağlayabilmek için pek çok firma yeniden yapılanma arayışın agirdi ve pek çok çareyi daha esnek üretime olanak sağladığı için küçülmekte buldular. Çokuluslu büyük şirketler bile üretimlerini küçük birimlere ayırma yoluna gittiler.

Serbest piyasa arz tarafında aynı cins mal ve hizmetlerin isteyen herkes tarafından üretilebilmesi anlamına gelirken, tüketiciler açısından da aynı cins mal ve hizmetler arasında en uygun olanın seçilebilmesi demektir. Rekabet ise, üreticilerin fiyat-kalite ikilisinde en uygun konfigurasyona ulaşarak, tüketicilere ürünlerini pazarlayabilme yeteneğiyle ilgilidir.

Bilgisayar destekli teknoloji, istihdamı da önemli ölçüde etkileyerek **"Fordizm"** döneminin eseri olan vasıfsız işçi profilini ortadan kaldırarak eğitim seviyesi yüksek ve bir değil birçok yetenekle donanmış yeni bir çalışan anlayışını ortaya çıkardı.

Yeni dönemin ülkemiz açısındanda çok ilginç yansımaları buluyor. "Sanayi ötesi" olarak ta adlandırılan bu yeni dönemi daha iyi anlayabilmek için ilgili kavramlara daha yakından bakmak ve bunları tarihi perspektif içinde incelemek gerekmektedir.

A. Ekonomide Yeni Dönem

19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar sanayi yatırımlarının yerini belirleyen faktörler doğal kaynaklar ve sermaye sahipliği idi. Örneğin, kömür ve petrol ancak bulunduğu yerden çıkarılabilirdi, ve sermaye sahibi yatırımını kendi fiziksel çevresinde yapmayı tercih ederdi *(Thurow 39)*.

Artan küreselleşme ve ekonomilerin birbirine entegrasyonu, üretimin dünyanın herhangi bir yerinde yapılmasına olanak sağladığı gibi, üretilen mal ve hizmetlerin dünyanın hemen her yerinde satılması imkanını doğurmuştur. Yani, üretim faktörlerindeki teknolojik gelişme, taşımacılık ve iletişimdeki gelişmelerle tamamlanarak herşeyin herhangi bir yerde imal edilip herhangi bir yerde satılabildiği bir dünya ortaya çıkarmıştır *(Dinçer 22)*.

Özellikle son yıldaki teknolojik yeniliklerle üretim süreçleri dönüşerek yepyeni bir ekonomik düzenin kapısını aralamıştır. Ürün ve hizmet çeşidi önemli oranlarda artmış ve hayat standartlarının daha da artmasına neden olmuştur. Ayrıca, **"bilgi teknolojileri,"** özellikle 80'li ve 90'lıyıllarda istihdam yapılarında büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu yeni teknolojilerin merkezinde "mikroişlemciler" yer almakta ve ona paralel olarak gelişen yazılımlarla desteklenerek bilgisayar ve benzeri araçları üretimin hizmetine sunmaktadır.

A1. Serbest Piyasa Ekonomisi ve Rekabet

Oluşturulan bu "yeni dünya"nın arkasında yatan en büyük etken şüphesiz serbest piyasa ekonomisi ve onun

dinamosu vazifesini gören rekabetçi anlayıştır.

Serbest piyasa arz tarafında aynı cins mal ve hizmetlerin isteyen herkes tarafından üretilebilmesi anlamına gelirken, tüketiciler açısından da aynı cins mal ve hizmetler arasında en uygun olanın seçilebilmesi demektir. Rekabet ise, üreticilerin fiyat-kalite ikilisinde en uygun konfigurasyona ulaşarak, tüketicilere ürünlerini pazarlayabilme yeteneğiyle ilgilidir.

Her üretici pazardaki payını daha da artırmak ister ve bunun için maliyetleri azaltmaya, kaliteyi ve verimi yükseltmeye yarayacak stratejiler geliştirir.

Son yüzyılda, bu stratejilerin en başta geleni teknolojik yenilikler olmuştur. "Modern ekonomide, rekabetçi üstünlük temelde yenilik yapma ve geliştirmeden doğmaktadır" *(Porter 53)*. Rekabet, fiyatları daha aşağı çekerek kar oranlarını azaltmakta, bu ise firmaları daha yeni ve daha gelişmiş ürünlere ve daha verimli üretim araçları geliştirmeye itmektedir. Yine rekabet, özellikle emek-yoğun sektörlerdeki firmaları, üretimlerini emeğin çok ucuz olduğu yoksul ülkelere kaydırmaya itmekte ve küreselleşmeyi teşvik etmektedir.

Öte yandan, giderek artan bir ivme kazanan küreselleşme rekabeti daha da şiddetlendirmiştir, fiyatların aşağı çekilmesi ve taklit mallar teknolojide başdöndürücü bir gelişmeye neden olmuştur. Öyle ki; araştırma-geliştirme çalışmaları artık devletin kontrolünden çıkarak, işletmelerin laboratuarlarına girmiştir *(Kazgan 166)*.

Rekabet anlayışı teknolojik gelişme ve küreselleşmeyi dayatırken, küreselleşme de rekabet şartlarını ağırlaştırmakta ve teknolojik gelişmeyi hızlandırmaktadır. Görüldüğü üzere, rekabet- küreselleşme arası dairesel etkileşimde ortak payda olarak teknolojik gelişme öne çıkmaktadır. Teknolojinin bu hızlı yükselişi, ekonomik hayatın üzerine oturduğu mekanizma ve kurumları da sürekli değişime zorlamaktadır.

A2. Arz-Talep İlişkisi

Rekabetçi anlayışın üzerine oturduğu arz-talep arası ilişki bu yüzyılın sonuna doğru teknolojik gelişmeyle birlikte dönüşmeye başlamıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde sosyal refahın yükselişiyle birlikte arz-talep ilişkisinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Ülkeler ve kültürel arası yakınlaşma ve iletişim arası araçların gelişmesi, tüketim kalıplarında ve talepte yeniliklere neden olmaktadır. Hatta, talepte özelleşme (**Customized demand**) yaşanmakta, sadece belli bir iş için gerekli ve o işe özgü (**niche**) ürünleri üretmeye dayalı yeni üretim yapılanmaları ortaya çıkmaktadır *(Tekin 297)*. Küreselleşme ve teknolojik gelişmenin sağladığı enformasyonal zenginlik tüketicilere pek çok çeşit arasında seçim yapma gücü verdi ve giderek daha sofistike ve özelleşmiş ürün ve hizmetler bekleyen daha talepkar bir tüketici profilini ortaya çıkardı. Bu günün müşterisi fiyat ve kalite yanında, ürünlerde çeşitlilik, özelleşme, amacına uygunluk ve zamanlama aramaktadır. Yani, bir anlamda talep arzı yönlendirmekte ve değiştirmektedir.

Yeni teknolojilerin sunduğu farklı ve daha gelişmiş ürünler ve değişken talep şartları piyasadaki mamüllerin ömrünü kısaltmaktadır. Bu bakımdan, pazarda pay kazanmak kadar bu payı elde tutabilmek de önem kazanmaktadır.

A3. Yeni Dönemin Bir Başka Yüzü:Krizler

Günümüz ekonomik sisteminin bir diğer özelliği de firmaların sık sık pek çok nedenlerden kaynaklanabilen krizlerle karşı karşıya kalmalarıdır. Tüketim kalıplarındaki değişmelerden veya ülkelerin politikalarından kaynaklanan pazar tabanlı dışsal krizler yanında, firmalar hızlı büyümenin getirdiği iç mekanizmaların yetersizliğinden doğan iç krizler ve finans krizleriyle de karşı karşıya kalabilmektedir.

B. Yeni Dönemde Yeni Yapılanmalar

Yukarıda bahsi geçen tüm bu gelişmeler ve radikal değişimler, gerek talepteki değişimleri karşılayabilmek gerekse krizlerle mücadele edebilmek için, firmaların hem üretim faktörlerinin kompozisyonunda hem de örgütlenme biçimlerinde hızlı değişimlere ayak uydurabilecek seviyede bir esnekliğe sahip olmaları zorunluğunu ortaya çıkarmaktadır *(Tekin 268)*. Esasen, bu pek çok firma için mevcut yapılanmaların tamamen değiştirilmesi anlamına gelmektedir.

B1. Başarılı Firma Profili

Yeni dönemde başarılı olmak gerekli olan şartlar şu şekilde sıralanabilir:

Stratejik Konuşma: Başarılı bir işletme özelleşmiş

talebi karşılamanın peşindedir, bilgiye ulaşmak için güçlü iş ağları kurar ve çalışanların katkısını maksimize edecek örgütlenme biçimleri geliştirerek bir nevi onları şirketle özdeşleştirme yoluna gider.

Başarılı bir insan kaynakları yönetimi çalışanların işe alınması, eğitilmesi ve şirket kültürü kazanmaları aşamalarında en uygun yaklaşımlar getirilerek onların firma gelişimine katkılarını maksimize etmeyi amaçlar

Krizle Mücadele Edebilme: Birçok firma çeşitli krizlerle karşılaşabilir ve bunları bir şekilde aşmak durumundadır. Krizden kurtuluş eski reçetelerin bir kenara bırakılarak, yeni görev ve rol dağılımı ile **"organizasyon hafızası"**nda yeni referans noktalarının yakalanmasıyla mümkün olabilir. Diğer bir deyişle, şirket gelişiminde hayat boyu sürecek değil, aksine devamlı dönüşebilen yapılanmalara izin verecek bir yol izlenmelidir *(Hendry 202)*.

Pazara Uyum: Başarılı bir firma ürün-pazar düzleminde de en uygun yaklaşımı getirecek ve bu düzlemdeki hareketliliklere en kısa sürede uyum gösterebilecektir. Bu ise, mevcut veya yeni bir ürünü veya pazar katmanlarındaki herhangi bir genişleme ya da daralmayı hedef alan en uygun kaynak yönetimi ve örgütlenmeyi yakalama kapasitesine sahip olmak demektir. Girişimcilik ruhu ve sağduyusu ürün-pazar hareketlilikleriyle başetmeye yönelik strateji belirleme sürecin önemli bir faktörü olarak ortaya çıkmaktadır *(Hendry 80)*.

Yetenek Desteği: Hızlı gelişen pazara çabuk uyum sağlamada etkin kaynak kullanımının önemi açıktır. Şüphesiz bu kaynaklar arasında en başta geleni insan kaynaklarıdır, çünkü ünlü ekonomist Schumacher'in deyimiyle "gelişme ürünlerden değil, insanlardan ve onların eğitim, örgütlenme ve disiplin anlayışlarından doğar" *(Schumacher 113)*.

Başarılı bir insan kaynakları yönetimi çalışanların işe alınması, eğitilmesi ve şirket kültürü kazanmaları aşamalarında en uygun yaklaşımlar getirilerek onların firma gelişimine katkılarını maksimize etmeyi amaçlar *(Hendry 108)*. Özellikle, eğitimleri esnasında çalışanlar dar kalıplara hapsedilmek yerine bireysel ve takım halinde yeni beceriler geliştirmelerine olanak sağlayan açık uçlar bırakılmalıdır. Bunun bir boyutu, bazı klişelerin yıkılarak çalışanların da girişimcilikle ilintili faaliyetlere katılmasının sağlanmasıdır.

B2. Önceki Tablo: Yukarıda tanımlanan ideal bir şirket yapılanmasının aksine, merkez ülkelerde özellikle 2. Dünya Savaşı'nı takip eden hızlı ekonomik gelişme döneminde, firmalar durağan ve sabit bir temel üzerinde büyümeye dayalı stratejiler izlediler. Durağanlık ve istikrar başarıya işaret ediyordu. Ayrıca, bu dönemde daha büyük olmak demek daha başarılı olmak demekti ve büyümek her firmanın en doğal arzusuydu *(Atwood)*.

B3. Yeni Dönemin Doğal Sonucu: Küçültme Eğilimi

80'li yıllara gelindiğinde ise teknolojik dönüşüm ve özellikle uzakdoğu ülkelerinden gelen rekabet baskısı tabloyu tamamen tersine çevirdi. Şirketlirun yeniden yapılanmaları gerekliliği ortaya çıktı, çünki pek çoğu karlarının büyük oranda azaldığını hatta zarar ettiklerini gördüler. Yöneticilik teorisyenleri, daha küçük olmanın daha iyi olabileceğini, küçülmenin ve büyümeyi yavaşlatmanın da doğal hatta gerekli olduğunu ve değişebilmenin başarının prensibi olduğunu ifade etmeye başladılar *(Atwood)*.

Esasen, Amerikan Yönetim Birliğince yapılan bir araştırmaya göre 1988 yılından itibaren ABD'deki orta ve büyük ölçekli firmaların üçte birle yarısı arasında kalan bir oranı küçülmüşlerdir *(Cameron 93)*. Küçülme, işgücünün azaltılması ve örgütsel yenileme olarak iki şekilde olmaktadır.

Örnek vermek gerekirse, Ford Motor şirketi 1995 yılında **"Global 2000"** adını verdiği bir küçülme ve yeniden yapılanma süreci başlatmıştır. Bu kapsamda, ilk etapta ara malları sağlayan üreticilerden dört yıl içinde % 5'lik fiyat indirimi sağlanacak ve işten çıkarmalar yapılacaktı. Ayrıca, her biri ayrı bir pazar katmanına hitap eden ve **"Araç Program Merkezi"** adı verilen beş ayrı birim oluşturulacaktı. Mesela, bir birim sadece küçük arabalar üretecek. Daha önce tüm modellerin dizaynı, mühendisliği ve üretim şeklinde fonksiyonel bir ayrım sözkonusuydu. Şirketin bu yeniliklerden amacı maliyetleri düşürmek ve talep koşullarına daha hızlı uyum sağlayabilecek esnek bir yapı oluşturmaktı *(Atwood)*. Gerçekten de, tüm bunları gerçekleştiren Ford Motor şirketi 14 milyar dolarlık karıyla 1998 yılında en fazla kar eden ikinci çokuluslu şirket oluşmuştur.

Benzer bir örnek de Colgate-Palmolive şirketidir. Küresel rekabet gücünü artırabilmek için şirket yeniden yapılanma ihtiyacı duymuştur. Bu kapsamda, dünyanın dört bir yanındaki 112 fabrikadan 24'ünün kapatılmasını veya yenilenmesi ve işgücünün % 8.5 oranında kısılması planlanmıştır. Bu yapılanmanın ardında yatan se-

bepler, Avrupa ve Latin Amerika'da düşürülen gümrük engelleri (şirketin bu bölgelerde fabrikaları var) nedeniyle çetinleşen rekabet şartları, üretimde yeni teknoloji gerekliliği ve çamaşırhane deterjanı gibi daha farklı ve özelleşmiş ürünlere yöneliş olarak görülmektedir. Ayrıca şirket **"odaklanmış fabrikalar" (focused factories)** şeklinde bir yapılanmaya gitmektedir. Bu bağlamda, örneğin avrupa pazarı için ağız sağlığı ürünleri İngiltere'de, vücut sağlığı ürünleri İtalya'da ve ev temizliği ürünleri Fransa'da üretilecek *(Atwood)*. Bütün bu çabaların, şirketi, Procter & Gamble gibi küresel rakipleri karşısında daha etkili konuma getirmesi beklenmektedir.

İşten çıkarmalarla gerçekleştirilecek küçülme pek çok firma tarafından en kolay yöntem olarak görülmektedir. Fakat, bu şekilde küçülme hem kamuoyunda tepkilere yol açmakla hem de mahiyeti itibariyle ekonomistlerin tenkitlerine maruz kalmaktadır.

C. Küçülme Stratejileri ve Analizi

C1. İşgücünün Azaltılması

İşten çıkarmalarla gerçekleştirilecek küçülme pek çok firma tarafından en kolay yöntem olarak görülmektedir. Fakat, bu şekilde küçülme hem kamuoyunda tepkilere yol açmakla hem de mahiyeti itibariyle ekonomistlerin tenkitlerine maruz kalmaktadır.

Cameron, işten çıkarmaların geride kalan çalışanların kendilerini güvensiz hissetmelerine neden olduğunu ve işçi başına düşen işin artması nedeniyle de ayrıca bir moral çöküntüye uğradıklarını, bunun da ürün kalitesine olumsuz yansıdığını ifade etmektedir *(Cameron 94)*. Hatta pek çok durumda sadece işgücü azaltmaya dayalı küçülme karı arttırmamakta ve başarısız olmaktadır *(96)*.

Böyle bir küçülmenin getireceği diğer bir sorun da gelir dağılımı ile ilgili olmaktadır. Personel çıkararak küçülen ve kârı artırmada başarı sağlayan firmaların yöneticileri yaptıkları karşılığında ikramiyeler almaktadır. Ayrıca, bu firamaların borsada hisse fiyatları yükselmekte, hisse sahiplerinin gelirleri artmaktadır. Böylece bir kesim işini kaybederken, diğer bir kesim gelirini artırmakta ve bir dengesizlik ortaya çıkmaktadır. *(Kazgan 167)*

Bu bağlamda Hope, en akıllıca küçülme yönteminin iş gücünün değil ve gereksiz iş yükünün azaltılması olduğunu söylemektedir. *(Hope 38)* Gerçekten, 80'li yılların başında ve öncesi dönemde kaynak doku ve diğer fazlalıklar işletme esnekliğinin bir göstergesi sayılıyordu. Hope ise müşteri arzularına hitap etmeyen her türlü gereksiz fazlalığın ortadan kaldırılarak maliyetin azaltılabileceğini söylemektedir.

C2. Örgütsel Yenilenme

İş gücünün azaltılmasının çoğu etkisiz kalması hatta olumsuz etkiler göstermesi nedeniyle en uygun küçülme yöntemi olarak **"örgütsel yenilenme" (Organizational redesign)** karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir strateji, bir işletmede "bazı bölümleri, hiyerarşik kademeleri, üretim birimlerini veya ürünleri elimine etmeyi yada birleştirmeyi içerebilir". Hatta iş saatlerinin azaltılması gibi radikal kararlarının alınması bile söz konusu olabilir *(Cameron 103)*. İşten çıkarmaların aksine, bunlar orta vadeli stratejilerdir çünkü harekete geçmeden önce araştırma ve analiz yapmayı gerektirir.

Örgütsel yeniden yapılanmaya dayalı küçülme stratejilerinde öne çıkan önemli bir unsur hiyerarşik kademelerin mümkün olduğunca azaltılmasıdır. Orta yöneticilik kademeleri hızla kaybolmakta ve müşteri isteklerine daha çabuk cevap vermeye imkan sağlayan daha kısa iletişim kanalları oluşturulmuş olmaktadır. Bu şekilde bürokrasi azaltılmakta ve yönetici maliyetleri düşürülmektedir. Ama bundan da önemlisi yenilikçi düşüncelerin daha kolay uygulanabilmesinin yolu açılmış olmaktadır *(Atwood)*.

Esnek Uzmanlaşma: Örgütsel yenilenmenin işletmeleri götürdüğü sonuç "esnek uzmanlaşma" (flexible specialization) olmaktadır ki; bu, üretim teknolojisindeki değişikliklere ve piyasadaki değişen taleb şartlarına uyum sağlayabilmek için istenildiğinde üretim faktörlerinde ve pazarlamayla ilgili yapılanmalarda değişiklik yapabilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır *(Kurtulmuş 178)*. Özellikle, bilgisayar tabanlı teknoloji ile artan rekabet ve talep şartları standart üretimden çok çeşitli üretimi dayatmakta, buna cevap vermek ise ancak uzmanlaşmayla mümkün olmaktadır. Kurtulmuş'a göre "...**'esnek uzmanlaşma'** sanayi ötesi ekonomilerde gözlenen yapısal sorunlara karşı, özellikle kitle üretimine bir alternatif olarak ileri sürülen bir mikro politika önerisidir..." *(164)*.

Gerçekten de, örgütsel yenilenme yöntemiyle başa-

rıya ulaşan küçülmelerin özelliği, süreç sonunda ortaya küçük ve yarı otonom birimlerin ortaya çıkmasıdır. Birim yöneticilerine daha önce merkezden dikte edilen faaliyetleri yürütme yetkisi tanınmakta ve sorumluluk yüklenmektedir. Birim içindeki yapılanma da yine en az hiyerarşiyle olmaktadır (Atwood). Amaç maksimum esnekliği ve hızı sağlamaktır.

D. "Küçük Güzeldir"

Firmalarda görülen küçülme eğilimi ve büyük çokuluslu şirketlerin üretimlerini daha küçük ve yarı otonom birimlere bölme şeklinde kendini gösteren yeniden yapılanma stratejileri, **"küçük"** olmanın kötü olmadığını ispat eder gibidir. Aslında, bu gerçek son 30 yılın dünya ekonomisindeki bazı gelişmelerle örtüşmektedir. Şöyle ki: 1960'lı yılların sonuna değin süren küçük işletmelerin sayısındaki düşüş, teknolojik gelişmelerin getirdiği yapısal dönüşümler nedeniyle tersine dönmeye başlamıştır (Hendry 203).

D1. KOBİ'lerin Yükselişi

80'li yıllarda Avrupa ve Amerika'da küçük ve orta ölçekli işletmelere verilen önem arttı. Avrupa Topluluğu 1986 yılında KOBİ'lerin (Küçük ve Orta Boy İşletmeler) gelişmesine yönelik hedef ve stratejileri belirlemek amacıyla bir çalışma grubu **(Task Force)** kurdu. Bu çalışma grubunun çalışmaları girişimcilik ruhunun desteklenmesi, yönetim ortamının geliştirilmesi ve bu işletmelerin önündeki engellerin ortadan kaldırılması gibi amaçlara matuftu (Akgün 126). Ayrıca bu işletmelerde sermaye birikiminin sağlanması ve pazardaki değişime ayak uydurabilecek bir teknolojik donanım ve esnekliğe kavuşabilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

Benzer şekilde, ABD de 1980'lerin başında Küçük İşletmeler İdaresi'ni kurdu. Bugün ABD'de küçük işletme kuran ve yeni fikirlerle ortaya çıkanlara faizsiz kredi verilmekte ve devlet böyle işletmelere kâr ortağı olmaktadır. İşletme başarılı olursa hisse senetleri piyasaya verilerek devlet parasını geri almakta aksi halde projeye son vermektedir (Dinçer 21).Gerçekten de bügün, örneğin İngiltere'de işgücünün % 71'i küçük ve orta ölçekli işletmelerde istihdam edilmektedir. KOBİ'ler aynı zamanda piyasadaki para dolaşımının da bu oran kadarını gerçekleştirmektedir. ABD'de ise istihdamın % 50'sini KOBİ'ler sağlamaktadır. Yaratılan yeni istihdamın ise neredeyse tamamı çalışan sayısı 100'ün altında kalan küçük işletmeler tarafından sağlanmaktadır. (Hendry 3).

Bu gelişme büyük şirketlerin küçülme stratejileriyle de desteklenmektedir. Büyük işletmeler tarafından işten çıkarılan işçiler böyle küçük işletmeler tarafından istihdam edilmekte ve hatta kendileri küçük işletmeler kurma yoluna girmektedirler.

D2. Çokuluslu Şirketler'in Durumu

KOBİ'lerin istihdamın yapısındaki bu ağırlığına rağmen çokuluslu büyük şirketler gelişmiş ülkelerde toplam ihracatın % 50'si ile% 80'i arasında kalan bir oranını gerçekleştirmektedirler (Hendry 204). Bu ise küçük işletmelerin özellikle yerel talebi daha iyi analiz etme ve daha kolay ve çabuk cevap verme yetenekleriyle açıklanabilir. Esasen, mekanik sanayinin yerini bilgisayar esaslı esnek sanayilere bırakmaya başladığı ekonomilerde tüketici önceliklerinden önemli iki tanesi özel talebi karşılama yeteneği ve zamanlama olduğu için küçük yerel işletmeler talebi yerine tesbit edip en kısa sürede cevaplamada avantajlı konumdadır.

D3. "Küçük Güzeldir"

Aslında "büyüklüğü" kutsayan ölçek ekonomisinin sonunu ilan eden yaklaşımların öncüsü 1973 yılında yayımladığı **"Küçük Güzeldir"** adlı kitabıyla Schumacher olmuştur. Schumacher şöyle demektedir:

"*...Bana öğretilen üçüncü kuram ise ölçek ekonomisiydi. Bu kurama göre ülkelerde olduğu gibi sanayiler ve şirketlerde de çağdaş teknolojilerin kaçınılmaz kıldığı bir büyüme eğilimi vardır.*

...ne var ki küçük birimlerin sayısı da artmaktadır...üstelik bu küçük birimlerin bir çoğu gayet iyi iş yapmakta ve gerçekten yararlı yeni gelişmelerin birçoğunu topluma kazandıranlar bunlar olmaktadır. Bir kez daha kuram ile gerçeği bağdaştırmak kolay olmaktadır" (Schumacher 46-47).

Schumacher, özellikle, küçük işletmelerin özellikle yoksul ülkelerde istihdam yaratmakdaki rollerine de vurgu yapmaktadır (129-131). Fakat, onların yenilikleri ortaya çıkarmakdaki rollerini de gözden kaçırmamaktadır. Gerçekten de, küçük ve orta boy işletmeler özellikle tedrici **(incremental)** yeniliklerle teknolojik gelişmede anahtar bir konumda bulunmaktadır (Hendry).

D4. Japon Modeli ve Büyük-Küçük Firmalar Arası Etkileşim

KOBİ'ler Avrupa ve Amerika'da 70'lerden sonra ön plana çıkarken ekonomisinde her zaman büyük öneme sahip olmuşlardır. Japon Maliye Bakanlığı istatis-

tiklerine göre Japon şirketlerinin % 75'den fazlasını sermayeleri 70.000 doların altında kalan küçük işletmeler oluşturmaktadır. Sermayeleri 70.000 doların üzerinde ise Japon şirketlerinin ancak % 1'ine tekabül etmektedir. *(Sahai 98)*.

Japonya işletmecilik alanında kendine özgü bir model çizmektedir. Bir çok yabancı dev şirketlerinin cazibesiyle büyülenmekte iken Japon sanayiinin % 99'unu gözden kaçırmakta ve dünyaca ünlü şirketlerin ülkenin dört bir yanına yayılmış milyonlarca küçük işletme ve atölyeler olmaksızın yaşayamayacağını farkedememektedir.

Japon modeli şöyle işlemektedir: büyük firma **"altmüteahhit"(subcontractor)** denilen küçük işletmelere işler ve ürünler ısmarlamakta ve bunları kendi markası altında pazarlamaktadır. *(Sahai 99)* Mesela Toyota firması üçbin küçük işletmenin ürettiği parçaları montajlayarak otomobil imal etmekte ve bunu dünya pazarlarına sunmaktadır *(Dinçer 21)*.

Onlarca küçük işletmenin kuruculuğunu yapmış bir japon girişimcisi olan Kuniyasu Sahai devasa Japon şirketlerinin pekçoğunun hakikatte **"ticaret şirketleri gibi"** olduklarını söylüyor. "Satın aldığınız ve etiketinde meşhur bir imalatçının adı bulunan bir ürün nadiren o şirketin fabrikasının ürünüdür ve çoğu kez kendi araştırmasının bile ürünü değildir. Başka biri onu tasarlamış, bir başkası imal etmiş, keza bir diğeri meşhur imalatçının adını yapıştırıp ambalajlamış ve sonra dağıtıcılarına göndermiştir" *(Sahai 96)*.

Görüldüğü üzere Japon mucizesinin perdesi aralandığında arkasından küçük işletmeler çıkmakta ve onların Japon ekonomisinin dinamoları oldukları görülmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki: bahsi geçen model, Japonya'nın nasıl daha rekabetçi olduğunu ve pazar değişikliklerine daha kolay cevap verebildiğini izah etmekle birlikte, dev şirketlerin küçük işletmeler üzerine kurduğu fedoal özellikler arzeden tahakkümcü yapı ülkelerde her geçen gün daha gazla rahatsızlığa neden olmaktadır.

Japon modelinden hareketle Avrupa'da küçük işletmelere fason iş yaptırma eğilimi göstermeye başlayan büyük firmalara altmüteahhitleri arasında daha bimbiyotik bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu ilişki iki farklı tür işletmenin farklı avantajlarına dayanan bir güç dengesi şeklindedir. *(Hendry 206-207)*. Böylece küçük işletmeler yapılarından kaynaklanan finans ve dış pazarlara açılma gibi bazı sorunlarını halledebilmekte, büyük firmalar ise teknolojik dönüşüm ve değişen talep şartlarına uyum sağlamada onların esneklik ve küçüklük avantajlarından yararlanmaktadır.

E. Türkiye Açısından Durum

Türkiye tam anlamıyla sanayileşmemiş ve işletmeler ağırlıklı olarak küçük kalmıştır. Resmi KOBİ tanıtımına göre, bugün Türkiye'de işletmelerin % 95'i küçük işletme olup istihdamın % 40'ı bu tür işletmeler kaynaklıdır (Akgün 125). Fakat Türkiye'de 200'den fazla çalışana sahip işyerleri büyük sayılırken, Avrupa'da 500'ün üzerinden çalışan istihdam eden işletmeler büyük addedilmektedir. Bu farkı gözönüne alırsak, KOBİ'lerin Türkiye'de toplam şirketlerin % 99'una tekabul edip istihdamın da % 80-90 kadarını gerçekleştirdikleri gerçeğiyle karşı karşıya kalırız.

Aslında Türkiye'nin tam sanayileşmemiş olmasının ve işletmelerin daha çok KOBİ ölçeğinde kalmış olmasını bir olumsuzluk olarak görmek gerekir. Hatta, bu bir avantaj bile olabilir, ama sanayileşmiş ülkelerin terketmeye başladığı üretim tiplerini ithal edip uygulamaya çalışmamak kaydıyla *(Dinçer 26)*. Türkiye bu noktada stratejik davranmalı, KOBİ'lere ve onların yeni dönemde yapılarından kaynaklanan avantajlarından faydalanmaya öncelik vermelidir.

Bu bağlamda onların örgütsel ve teknolojik dönüşümlerini sağlamaya ve finansal sorunlarını çözmeye yarayacak araçları ortaya koymalıdır. Bunu yaparken, küresel rekabet şartlarını da gözönüne almak gerekir.

E1. Yeni Açılımlar

Türkiye şu an teknoloji ithal eden bir ülke konumundadır. Ekonomisi artık Avrupa ve dünyayla entegre olmaya başlamış bir ülke olan olduğu için ithalatını ihracat ile dengelemek zorundadır. Aksi halde, dış ticarette açıklar vermesi kaçınılmaz olur. Büyük aile şirketleri yeterli sermaye birikimine sahip oldukları halde bulundukları sektörlerde yoğunlaşıp uluslararası piyasalarda rekabetçi bir yapıya kavuşma yönünde çalışmak yerine, korumacı politikalarla iç pazara yönelik faaliyetlerde bulunmuşlar ve hemen her yeni sektöre el atmışlardır.

Bu olumsuz duruma en iyi cevabı yine Anadolu tabanlı **"çokortaklı"** şirketler vermektedir. Küçük sermayelerin biraraya gelmesiyle ortaya çıkan bu şirketler pek çok küçük işletmeyi kurarak veya satın alıp yeniden yapılandırarak aktivize etmektedir. Bunu yaparken yerli ürünleri dış piyasalarda pazarlayabilecek mekanizmaları da hayata geçirmekte ve yurt dışında açtıkları mağaza ve mağaza zincirlerinde olduğu gibi küçük işletmeleri bir araya getirerek onların ürettiklerini tek

marka altında dış ülkelere pazarlamaktadır.

E2. Doğu kalkınması Sorunu

Türkiye açısından son yıllarda ortaya çıkan bir öncelik doğu bölgelerinin kalkınması olmuştur. Özel, doğu kalkınmasının **"ne devletin doğrudan işi, ne de batı bölgelerinde yerleşik sanayicilerin işi"** olmadığını ifade etmektedir. "Dünyanın hiçbir yerinde, kendi insanları bizzat seferber olmamış bir bölgenin kalkındığı görülmemiştir" *(Özel, İrticasız Kalkınma)*.

Gerçekten de bu ifadeler Schumacher'in "Bölgeci kalkınma" anlayışıyla örtüşmektedir. Schumacher'e göre, mesela, Güney İtalya ve Sicilya'nın kalkınmasının nedeni **"İtalya'nın bir bütün olarak"** gösterdiği başarılı kalkınmanın bir sonucudur. Ülkenin kuzeyinde yoğunlaşmış olan İtalya sanayii güneyin sorunlarını azaltmak yerine artırmıştır, çünki kuzeyin rekabeti güneydeki üretimi kırmıştır *(Schumacher 133)*. Schumacher'e göre bir ülkenin herhangi bir bölgesi kalkınmadan yararlanmıyorsa eskisinden de kötü duruma düşer, kitlesel işsizlik başgösterir ve kitlesel göç sorunları ortaya çıkar. Bugün de, Türkiye'nin doğusunda yaşanan sorunlar hemen hemen aynıdır.

Schumacher böyle olumsuzluklarla başetmenin yolunun çok-merkezli kalkınma anlayışından geçtiğini ve yerel unsurların girişimci ve işgücü olarak aktivize edileceği küçük işletmelerin kurulmasının yollarının açılması olduğunu söylüyor *(132-136)*.

Bu bakımdan devlet batılı yatırımcıları bölgeye çekmeye çalışmak yerine yerel girişimcilik ruhunu desteklemeli ve girişimcilerin ihtiyaç duyacağı finansal ve teknolojik desteği sağlayarak yerel bir kalkınma hamlesinin başlamasına aracı olmalıdır. Aslında devletin oradaki siyasi ve askeri sorunları çözüp istikrara kavuşturması halinde bile kendiliğinden bir ekonomik gelişme atağının gerçekleşmesi diğer örneklere bakıldığında olanak dışı değildir.

Sonuç

Sonuç olarak şu söylenebilir ki; mikroişlemci tabanlı yeni teknolojik dönüşüm ile bunun üretim yapılarındaki yansımaları ve tüketim kalıplarında son yıllarda gözlenen değişiklikler **"küçük"** olmanın ve küçük işletmelerin avantajlarını bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Bu yeni dönemde küçük işletmeler dünya ekonomilerinde giderek artan bir ağırlığa sahip olurken, büyük işletmeler de mevcut yapılarını daha küçük "stratejik birim"lere ayırma şeklinde özetlenebilecek yeniden yapılanma, diğer bir deyişle **"küçülme çabaları"** içine girmişlerdir. Bu gelişmeler küçük ve büyük işletmelerin arasında karşılıklı avantajlarına dayalı yeni konuşlanma biçimlerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Ülkemiz açısından bakıldığında otomasyona dayalı mekanik sanayiden yeni "mega teknolojilere" geçilen sanayi ötesi dönemde, işletmelerin büyük oranda küçük kalmış olması bir dez avantaj olarak görülmemelidir. Küçük işletmelerin **"esnek uzmanlaşma"** kapasitelerinin yüksek olması, yeni döneme uyum sağlayabildikleri takdirde Türkiye'ye esnekleşmiş küresel talebe daha kolay cevap verme avantajını kazandırabilir. Küçük işletmeler ülkemizin daha az gelişmiş bölgelerinin kalkınmasında da anahtar rolü oynayabilirler.

Kaynakça

Akgün, İhsan. *"Gümrük Birliği Kapsamında KOBİ'ler ve Finans Sorunları,"* **Çerçeve**, İstanbul: MÜSİAD Yayını, Kasım 1998, 23. Sayı, 150-156

Atwood, Jane, and Ethel Joke, Christine Cooper, and Kendra Loria. **"Has Downsizing Gone Too Far,"** http://brigadoon.com/~i-opsych/downsize.html

Cameron, Kim. "Downsizing, Quality, and Performance," **The Death and Life of the American Quality Movement**, Oxford University Press, 1995. pp. 93-114

Dinçer, Ömer. "İş Dünyası Değişmeler ve İşletmelerde Stratejik Yönetim", **Stratejik Yönetim ve Liderlik**, der. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, ss. 18-30

Hendry, Chris, and Michael B. Arthur and Alan M. Jones. **Strategy Through People: Adaptation and Learning in the Small-Medium Enterprise**, London: Routledge, 1995

Hope, Tony, and Jeremy Hope. **Transforming the Bottom Line: Managing Performance with the Real Numbers**, London: Nicholas Brealey Publishing, 1995

Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1997

Kurtulmuş, Numan. **Sanayi Ötesi Dönüşüm**, İstanbul:İz Yayıncılık, 1996

Özel, Mustafa. **"İrticasız Kalkınma,"** Ekonomi Sayfası, Yenişafak, 2 Mart 1999

Porter, Michael. "Ulusların Rekabetçi Üstünlüğü," **Küresel Rekabet**, Der. Mustafa Özel İstanbul: İz Yayıncılık,1998, 43-58

Sahai, Kuniyasu. "Japon Sanayiinin Feodal Dünyası." **Küresel Rekabet**, der. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, ss. 93-114

Schumacher, E.F. **Küçük Güzeldir**, 3. Baskı, İstanbul: Cep kitapları, 1995

Tekin, Mahmut. **Üretim Yönetimi**, 1. ve. 2. Cilt, 3. Baskı, Konya: An Matbaası 1996

Thurow, Lester. "Kapitalizmin Geleceği," **Küresel Rekabet**, der. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, ss. 35-42

Abbasiler Döneminde Şehirlerdeki Esnaf Birlikleri

Farouk OMAR
Çeviri: Mehmet DİKKAYA

İslam'ın esnaf birliklerine karşı tavrı genellikle pozitif olmuştur: Mekke bir şehir ticaret toplumu idi; Hz. Peygamber in kendisi bilfiil ticaretle iştigal etmiş ve Hz. Peygambere atfedilen şu sözle meslekler yüceltilmiştir: Allah, kendi hayatını devam ettirmek için bir meslekle meşgul olan kişiyi sever .

Giriş

Abbasi Devrimi H.132/M.749 sadece politik değil, sosyal ve ekonomik değişimler için de bir dönüm noktasıydı. Bu değişim, daha iyi çalışma ş artları ve daha iyi bir gelecek için fırsat bekleyen İslam toplumundaki farklı sanat ve mesleklere mensup insanlar üzerinde de etkisini göstermiştir.

Bu gerçeğe rağmen H.3/M.9. Yy.da İslam şehirlerinde belli mesleklere mensup insanların halkın aktiviteleriyle birleşerek bağımsız bir organizasyon olarak örgütlenmeye başlaması, Emevilerin son ve Abbasilerin ilk dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bu yaygın örgütler, şehirdeki sosyal ve politik hareketlere aktif bir şekilde katılan farklı ırki ve dini mezheplerde teşekkül etti. Bunlardan biri, daha iyi bir hayat standardına ulaşmak isteyen sanatkarlardı. Yukarıda geçen hareketler, öte yandan eş zamanlı olarak bu gurupları cezbetmeye ve kendi politik ve siyasi amaçları için kullanmaya çalıştılar.

İslam toplumunda sanatkarlar için kullanılan terimler zaman ve mekana göre farklılaşmıştır; ama hakim olarak kullanılan, esnaf birliği (ing. guild) terimidir. Edebi olarak esnaf birliği, müslüman tarihçiler tarafından İslam şehirlerindeki farklı meslekler ve sanatkar gurupları olarak tanımlanıp tespit edilen guruba verilen genel isimdir. Eldeki en erken kaynaklardan birisi Cahız tarafından geliştirilen gelenek sayılabilir (Ö. H.225/M.868). Buna göre; her sanatkar gurubu (sınıf) kendi birliğiyle gurur duymaktadır.

Cahız, sanatkarlar arasında muazzam güçte bir ilişkiye de iş aret etmektedir: Sanatkarlık bir kan bağıdır . O, sınıf tabirini kasaplar, ahçılar gibi meslekler için de kullanmıştır. Diğer bir tarihçi olan Yakubi (Ö. H.284/M.897) Abbasi Halifesi Mansur'un ülkenin her tarafındaki farklı birlikleri temsil eden sanatkarları Bağdat'ın inşası sebebiyle topladığına işaret etmiştir. Bu tarihçi Bağdat piyasasını şöyle tanımlamıştır: Pazarlar birbirinden ayrılmış ve her birliğin mensupları ticaretlerinde bağımsızdırlar .

Taberi'ye göre Halife Mansur, pazarları Bağdat'ın surlarının içinden dışına taşıdığında, her birlik için büfeler ve dükkanlar inşa etmiştir.

İslam'ın esnaf birliklerine karşı tavrı genellikle pozitif olmuştur: Mekke bir şehir ticaret toplumu idi; Hz. Peygamber in kendisi bilfiil ticaretle iştigal etmiş ve Hz. Peygambere atfedilen şu sözle meslekler yüceltilmiştir: Allah, kendi hayatını devam ettirmek için bir meslekle meşgul olan kişiyi sever .

Mesleklere ve sanatkarlara saygı duyan İslami konseptin daha da ötesinde bu durum, örneğin Gazali tarafından söylenen şu sözle hukukçulara (kadılara) yansı mıştı: Kazanç, mücahitler, mistikler ve müslümanların yararı için çalışanlar muaf tutulmaksızın her müslüman

üzerine farzdır

Kadı İbn Teymiye şunu vurgular: Çalışma, dünyevi bir görev olduğu kadar dini bir görevdir de. ;

İslam'dan önce, sanatkarlara karşı saygısız olan Bedevi Arap anlayışı, bazı yazılarda hala gözlemlenebilmesine rağmen Abbasiler dönemi boyunca meslek guruplarını hayli onurlandırıcı yeni bir tavır hakim olmuştur. Bu davranış değişikliğinde, tarım, sanayi ve ticaret alanlarında görülen ekonomik gelişmeye ilave olarak İslam'ın mesleklere karşı tavrından çıkarılabilecek pek çok faktör önemli rol oynamıştır. Şehirlerin gelişmesi ve piyasaların genişlemesi diğer bir faktördür. Son ama en az önemli olmayan bir faktör de, H.2/M.8. Yy.ın sonundan beri meslekler ve sanatkarların birleşmesi, sosyal organizasyonlar ve popüler hareketlerle birlikte bunların sosyal seviye ve öneminin İslam dünyasında artmış olmasıdır. Böylece meslekler, Arapların da katılımda bulunması sebebiyle artık Mevali ve Zımmilerin tekelinde olmaktan çıkmıştır.

İslam Kentlerinde Mesleklerin Gelişmesi

İslam öncesinde Araplar bazı kent merkezlerine ve şehirlere sahiptiler. Sonra fethettikleri bölgelerde pek çok şehir miras aldılar ve bu bölgelere Emsar adıyla yeni şehirler inşa ettiler.

İslam kentinde ortak hayatın temel merkezleri, cami, hükümet merkezi (Dar ul-İmare) ve pazar olarak bilinmektedir ki, bu makalenin temel ilgi alanı olarak ekonomik hayat ve buna bağlı olarak zanaatkarların faaliyet gösterdikleri yerler odak noktayı oluşturmaktadır. İslam kent terminolojisinde önemli bir rol oynayan tüccarların ve zanaatkarların çalıştığı Pazar yeri, sadece politik hayatla ilgili değil, sosyal ve kültürel yönlere ait roller de üstlenmişti.

Her bir zenaata ve mesleğe sahip olan insanlar şehirde bir pazar yerinde toplanmışlar ve guruplaşma eğilimi yaklaşık H.1. Yy ın ortalarında başlamıştır. Basra nın tarihi kaynakları, kasaplar için bir pazar ve değirmenci, deri tabakçısı vb. için de ayrı bir pazar olduğunu göstermektedir. Aynı şeyin Kufe ve Vasıt için de geçerli olduğu görülmüştür. Her meslek kendi çarşısına sahip olduğu zaman Bağdat taki pazarlarda uzmanlaşma zirve noktaya yükselmiştir.

Kuşkusuz pazar yerleri, yalnızca yeni bir şehir inşa edildiğinde tesis edilmiyordu. Kent nüfusunun artması ve kentin genişlemesi sebebiyle zamanla meydana getirilen yeni pazarlar da mevcuttu. Örneğin Basra da eski merkezi pazarın yanında iki yeni pazar daha ortaya çıktı; bunlar Marbid pazarları ve doğu yakasındakilerdi. Aynı fenomen Kufe, Bağdat, Mekke ve Kudüs'te de ortaya çıkmıştı.

Şehirlerde uzmanlaşan meslekler; tarihçiler, coğrafyacılar ve gezginler tarafından gözlemlenerek tanımlanmıştır. Herhangi bir kişi, şehirdeki pazarların isimlerinden bu uzmanlaşmayı algılayabilirdi. Tarihi kaynaklarımız, esnafların bu teşkilatlarda bir araya gelmesinde pek çok saik ortaya koymuştur: Bunlardan belki de birincisi, kendi mesleklerini organize etme ve kendilerini koruma ihtiyaçları sebebiyle içinde bulundukları özel mesleğe ait olmaya karşı toplum duyarlılığıdır. İkinci saik, bir pazar yerinde bulunan her mesleğin esnaflarının çıkarları tarafından meydana getirilmiştir. Üçüncü faktör, birlikte guruplaşamayan ve aralarında herhangi bir ilişki bulunmayan meslekleri birbirinden ayırt etme ihtiyacı olmuştur: Örneğin, kötü kokan ve kasaplıkla ilgili mesleklere sebzeciler çarşısı nda şube açma izni verilmemiştir. Böylece pazarların uzmanlaşma ve organize olmasının birliklerde büyük oranda esnaflar ve zanaatkarların organize olmasına yardımcı olduğunu vurgulamak yerinde olur.

Şayet uzmanlaşma faktörünü en üste koyarsak esnaf birliği organizasyonları etrafındaki sosyal ve politik hareketlerin etkisini fark edebiliriz. Halkın faydası, yukarıda belirtildiği gibi, hareketlerden ve birliklerden her birinin kendi çıkarı için başkasından faydalanmaya çalışması yüzünden bu tip guruplaşmaların gerisinde kalmıştır.

H.247/M.861'de Türk komutanların güçlenme çabaları politik kargaşa ve ekonomik yıkım ile sonuçlandı ve sonuçta esnafların zarar görmesine sebep oldu. Böylece fiyatlar ücretlerden daha fazla arttı. Zenci, Karmati ve İhvan-ı Safa hareketlerinde açıkça görüldüğü gibi, din kisvesi altında, sosyal ve ekonomik yapıyı düzeltmek için reformist ve baskıcı bazı sosyal ha-

reketler ortaya çıkmaya başladı.

Bu yıkıcı durumlar, halkta karmaşaya sebep oldu özellikle zanaatkar ve esnaflarda-; daha önce bahsi geçen ve onları devrimci hareketlere imza atmaya iterek şu veya bu şekilde kullanmaya muvaffak olan isyan düşüncesi, 3/9. Yy.dan itibaren silahlı façatalar haline getirmiştir.

İyi bilinmelidir ki, bunlar farklı milletlerin bir karışımı ve şehirlerde ikamet edip çarşılarda geçim yolları peşinde olan mü min kimselerdi. Fakat gerçekte bunların oynadıkları rol, Bağdat ı müdafaa etmeye çalıştıkları ve H.196/M.811 de İran'lı Tahir b. Hüseyin tarafından kuşatıldığı süre zarfında kanun ve düzeni sağladıkları H.2. Yy.ın sonuna kadar anlaşılamadı.

Bağdat halkı, özellikle Ayyarun ve Şuttar, bu şehrin savunmasında bir kuvvet olarak organize olmuşlardı. Bu guruplar, Abbasilerin politik olarak zayıf olduğu yıllarda faaliyetlerine devam etmişlerdir. Pek çok erken dönem tarihçisi Ayyarun hareketini, şantaj, hırsızlık amacı taşıyan, fırsatçı ve Arap ahlakı ile İslami prensiplere bağlı olmayan bir hareket olarak tarif etmiştir. Bu durum belki de, bazı soyguncu, ayak takımı ve kumarbazların suçlarını kendi sloganlarını Ayyarun adı altında işlemeleri sebebiyle ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan güvenilir tarihi kaynaklar, bu hareketi halkı, özellikle esnafları içerecek şekilde idareciler, memurlar ve varlıklı tüccarlar tarafından servetin tekelleşmesi ve sömürüye karşı odaklanmış faaliyetler olarak göstermektedir. Onların sadakat ve yurtseverlikleri, yukarıda geçtiği gibi, dış saldırılara maruz kalındığı zaman 0slam şehirlerinin savunulmasında ve şehrin yoksul halkının bakım-görümünde açıkça ortaya çıkmaktadır.

Ayyarun ve Şuttar, kendilerini fütüvvetle ilişkilendiren belli ahlaki standartlarda ve sloganlarından anlaş ıldığı kadarıyla kendi askeri geleneklerine de sahipti. Kendilerini Fityan olarak nitelendiriyorlardı. Piyasaları n kontrolünü sağladıkları zaman devletin yerine geçerek tüccarlara vergi yüklüyorlardı. Zenginlerin vergilendirilmesinin altında yatan teorileri Zekatın ödenmemesiydi ve Ayyarun ve bunlarla birlikte olanlar öyle yoksuldular ki, zengin kimse ödemek istesin ya da istemesin onun malında hakları vardı.

Ayyarun hareketi, pek çok esnafı kapsayacak şekilde popüler bir hale gelmişti ve bu sebeple kendi birliklerini etkilemesi doğaldı. Gerçekte birlik dayanışmasını n arkasındaki faktörlerden birisinin, kendi menfaatlerini kaoslar karşısında savunmak olduğunu cesaretle söyleyebiliriz.

Yine de Ayyarun hareketi, H.3/M.9. Yy.ın sonları nda özellikle zanaatkarlar arasında ortaya çıkan ve yeni sosyal, ekonomik ve politik olarak halkın gözünde cazibe merkezi durumunda olan tek akım değildi. Şu tip hareketler de mevcuttu: Karmatiler, Ahdas, Mistisizm ve İhvan-ı Safa hareketleri.

Temelde Karmatiler H.278-316/M.891-928 yılları arasında Irak ın güney batı sında doruk noktaya ulaşmış ve belli politik kuralları uygulayan aşırı Şii bir hareketti. Bu hareket, yaklaşık olarak aynı dönemde Bahreyn de de politik bir varlık oluşturmaya muvaffak oldu. Karmatilik, Abbasi Halifeliği nin düşmesini amaçlayan ve yerine İsmaili doktrinlere bağlı bir rejim ihdas etmek isteyen, iyi organize olmuş bir örgüte sahip ve çeşitli dini ve felsefi inançların bir tür alaşımı şeklinde bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Mevcut tarihi bilgiler, zanaatkarlar ve işçiler gibi pek çok yaygın gurubun Karmatilere katıldığını göstermektedir. Hüseyin Ahvazi ve Hamdan Karmat gibi bu hareketteki aktif savunuculardan bazıları zanaatkar ya da işçi idi. Karmati hareketine işçilerden yapılan kitlesel destek için en güzel kanıt, tarım işçileri oldukları ve tarımsal üretim zarara urayacağı endişesiyle Abbasi otoritesinin isyanı bastırdıktan sonra isyancıların üzerine daha fazla gitmemesidir.

Zanaatkarlar içinde Karmatilerin önemi, bazı araştırmacıların, esnaf birliklerinin Karmatilerle birlikte ortaya çıktığı iddiasını ortaya atmalarına sebep olmuştur. Massignon, Karmatilerin, sonradan politik planlarını gerçekleştirmek üzere esnaf birlikleri kurarak organize ettiklerine kadar meseleyi götürmektedir. Öte yandan Lewis, Massignon un hipotezlerini desteklemek için yeterli delil bulunmadığına inanarak Karmati hareketinin bu birliklere bundan önce zaten var olan harekete yeni bir ruh kazandırdığı ihtimalinin daha doğru olduğunu düşünmektedir. Stern ise Massignon un tezinin hiçbir tarihi desteğe dayanmadığı şeklinde

daha sert bir reddiye öne sürmektedir.

Gerçekte ilk dönem tarihçiler birliklerin varlığının, zanaatkarları n yoğun bir şekilde guruplaşmaya başladığı H.2/M.8. Yy.da Karmati hareketinden önce başladığını öne sürmüşlerdir. Yine de Karmatiler, zanaatkar ve esnafları kendi yanlarına çekebilmek için geniş propaganda yapmışlar, birlik organizasyonlarını kucaklamaya ve Karmati inançlarına uygun olarak eğitmeye çalışmışlardır.

Selçuklu-Fatımi çatışmaları ve Haçlı seferlerinin verdiği tehdit sebebiyle bu politik istikrarsızlık dönemi boyunca Suriye'deki şehir sakinleri genellikle güven problemi yaşamışlardır. Bu hassas politik ortam, onları bölgesel olarak her bir kentte guruplaşmaya teşvik etmiş ve böylece bölgeyi kontrol etmek isteyen yabancı güçlere karşı koymak için Ahdas organizasyonları kurulmuştur.

Ahdas organizasyonun, İslami şehirlerde özellikle zanaatkar ve esnaflarla başta olmak üzere halkla olan ilişkisi yukarıda bahsedilen Ayyarun benzeri bir şekilde olmuştur. Ahdas, H.4-6/M.ı0-ı2. Yy.larda faal olduğu Suriye kentlerinde kurulmuştur.

Kaynaklar, Ahdas ın kökenleri veya kurulma şartlarıyla ilgili ipucu vermemektedir. Fakat Profesör Cahen'in, Ahdas ın Bizans döneminin bu şehrinde bir Bizans organizasyonu olarak genişletilebileceği görüşüne katılmıyoruz. İlk önce, Cahen'in hipotezleri tarihi gerçeklerin desteğinden uzaktır. İkincisi, Arap idaresinden dört yüzyıl sonra kurulan 0slami Ahdas ile Ahdas'ın çok tipik olduğu eski Bizans organizasyonu arasında tarihi bir devamlılığın bulunmaması bunun bir Arap temeli olduğunu ve Suriye şehirlerinin belli politik ve sosyal durumlarıyla ilgili problemleri çözmek için meydana getirildiğini göstermektedir.

Selçuklu-Fatımi çatışmaları ve Haçlı seferlerinin verdiği tehdit sebebiyle bu politik istikrarsızlık dönemi boyunca Suriye deki şehir sakinleri genellikle güven problemi yaşamışlardır. Bu hassas politik ortam, onları bölgesel olarak her bir kentte guruplaşmaya teşvik etmiş ve böylece bölgeyi kontrol etmek isteyen yabancı güçlere karşı koymak için Ahdas organizasyonları kurulmuştur.

Ahdas, şehir sakinlerinin, özel bir sosyal kesim tarafından temsil etmeyen, farklı sosyal sınıfların bir karışımıydı. Halk, özellikle zanaatkarlar ve esnaflar, küçük burjuvazi ve Suriye kentlerindeki ünlü ailelerden bazı nüfuzlu kimselere ilaveten onlara katıldı. Ahdas, özellikle halkın davranış ve çıkarlarını temsil eden bir gerçek olarak şehir otoritesine bağlı ve devlet tarafından organize edilen bir örgüt değildi.

Hem Mistisizm, hem 0hvan-ı Safa organizasyonlarına gelince, bunlar zanaatkarlarla ilgilenmişler ve farklı yollarla onları kazanmaya çalışmışlardı. Tarihi kaynaklar, Mistisizm in halk üzerinde, özellikle zanaatkarların duygularına nüfuz etmeye çalıştığına işaret etmektedir. Mistisizm in birlikler üzerindeki etkisi ve aralarındaki karşılıklı ilişki bu sını fların benzerliğinden ve her iki organizasyonun törenlerindeki benzerlikten dolayı açıktır. Cüneyd gibi pek çok ünlü mistik, zanaatlarla ilgilendiler ve hayatlarını 0slam kentindeki çarşılarda gündelik çalışarak kazandılar.

İhvan-ı Safa, nameler yoluyla insanlar arasında bilgiyi kolaylaştırıp yaymak, şehir toplumları gözünde düşük bir değerde olan zanaatların statüsünü, insanlar için faydalı ve önemli olduğunu göstererek yüceltmeye çalıştı.

Kent Toplumunda Esnaf Birliklerinin Faaliyetleri

Yukarıda geçen tüm durumlar, birliklerin birbirlerine yaklaşmalarını sağlayan billurlaşma ve dayanışmalarına katkıda bulunmuştur. Bu onları meslekleriyle gurur duyan zanaatkarlar haline getirdi ve onları kendileriyle karşı karşıya gelebilecek herhangi bir otorite ya da başka bir örgüte karşı hazır hale getirmiştir.

Öte yandan bayağı ve düşük seviyedeki bazı kesimler tarafından ilgi odağı olmuş olan mesleklere karşı şehir toplumunun bakışı da değişti; öyle ki bu zanaatlar toplumsal olarak tanınmaya başladı ve bu tanınmışlıkları mahkemeler tarafından da kabul edilmeye başladı. Sonuçta meslek örgütleri, Abbasi dönemi boyunca hemen hemen tüm sahalarda; politik, sosyal ve ekonomik açıdan açık bir rol üstlenmeye başladılar.

Tüm ayrıntıları burada vermeye gerek yoktur: birkaç örnek yetebilir, örneğin politika alanında H.141/M.758 de Mansur döneminde Kufe de pazarcıların, bir gurup içerisinde toplandıklarını fark ediyoruz. Bunlar, isyan etmiş, pazarı yağmalamış ve bu sebeple zanaatkarlar ve tüccarlar için bir tehlike oluşturmuş olan Ravandiye mezhebiyle savaşmak üzere bir araya gelmişlerdi. Birlikler, H.196/M.811 kuşatması boyunca seyyar satıcılar, inşaat işçileri, dükkancılar ve zanaat-

karlar H.248/M.984'te Halife Mansur tarafından toplanan orduya katıldıkları zaman Bağdat'ın müdafaasına da iştirak etmişlerdi. Bunlar daha sonra Bağdat'ta tekstil, pamuk ve keten dokuma üzerine yüzde on vergi getirildiği zaman, Büveyhi hükümdarını bunu kaldırmaya zorlayarak otorite ile çatışmışlardı. Üstelik bazı zanaatkarlar H.258/M.87ı de Zenci hareketi üzerine yüründüğü zaman Muvaffak'ın ordusuna katılmışlardı.

Esnaf birliklerinin siyasi faaliyetleri dışa vurmaya başlamış ve süre içerisinde otoritenin yanında veya karşısında politik olaylar üzerinde etkileri görülmeye başlamıştır. Fakat birliklerin tehlikesi, fütüvvet ve mistisizm zırhı altında otoriteye muhalefet etmeye çalışan Karmatilik gibi sosyal ve politik muhalefet hareketlerine yaklaştıkları zaman kesinleşmiş oldu.

Abbasi devleti hükümdarları Murasin ve Radi'nin hükümdarlık yıllarında, bazı pazarların tesadüfen yandıkları kriz dönemlerinde esnaflara yardım ve destekte bulundukları. Ayrıca kaynaklarda bazı Halifelerin esnafların mesleklerinde uzmanlaşma sınavını geçmeleriylede alakadar oldukları yer almaktadır.

Birliklerin oynadığı ekonomik rol ise, zanaatkarların mal üreticileri olmaları yönüyle aşikardır, bu sebeple Muhtesib olarak bilinen ve pazarlar için düzenlemeler yapma yetkisine sahip olan, bu malların fiyatları üzerinde olduğu kadar kalite ve miktarda da söz sahibi olan üst bir kuruma sahiptiler.

Muhalefet hareketleri, fiyatların istikrar kazanması için müdahale eden otoriteye karşı halkı ve pazarcıları teşvik etmek için fiyat artışlarını ve mal kıtlıklarını kullanmıştır.

Bir sosyal alan olarak esnaf birlikleri, İslam kent hayatında üzücü durumlara sebep olduğu kadar, mutlu durumlara sebep olan roller de oynamışlardır.

Esnaf Örgütleri ve Otorite

İslam kentinde birlikler tarafından oynanan önemli rol, devletin onları devlet huzurunda sorumlu organizasyonlar olarak göz önünde bulundurmasına sebep olmuştur.

Esnaf örgütleri üzerindeki devlet denetiminin belki de Abbasilerden önce başladığı belirtilmeye değer bir husustur. Çünkü Hicret'in ilk asrı boyunca Amil ala-Suk olarak bilinen Medine, Basra, Kufe ve Vasıt'ta sürekli resmi bir denetim olduğuyla ilgili kaynaklar mevcuttur. Bu daire, Emeviler dönemi boyunca çalışmaya devam etmiş ve Muhtesib için hazırlanmıştır. Daha sonra İslam kentinde bir devlet denetimini temsil etmiştir. Tarihi olarak muhtesibe ilk referans, H.157/M. 773 te Bağdat pazarlarına ve Kufe çarşılarına bir muhtesibin tayin edildiği Mansur'un hükümdarlığı döneminden Abbasilerin ilk yıllarına kadar gider.

Muhtesibin görevi her şeyden önce zanaatkarlar ve esnaflar üzerine sınırlamalar koymadan tüketicileri korumak veya tüketicilerin çıkarları ve pazarların gelişimi dışında aralarındaki özel meselelere müdahale etmek olmuştur.

Kaynakların belirttiğine göre Muhtesib'in diğer bazı görevleri de şunlardı: Ölçü-tartıları ve malların kalitesini kontrol etmek, dükkanlar veya pazarların temizliğini denetlemek ve hileye karşı uyanık olmak, pazarda esnafı vergilendirmek, fiyatları izlemek ve tüketiciyi kötü yönde etkileyecek fiyat artışlarını önlemek. Çünkü Abbasi halifelerinin mevcut malların fiyatlarıyla ilgilendiğine dair elde kaynaklar mevcuttur.

Böylece muhtesibin sorumluluklarının çok çeşitli olduğu ve bu sebeple bazı birliklerle sıkı sıkıya birleşmiş memurlardan bir kadro olarak yardımcı olduğu açık hale gelmiştir. Yine de devlet, postacılar, istihbarat servisi ve polis gibi diğer kaynaklar aracılığıyla da pazarlarla ilgili bilgiler elde ediyordu. Bazı kaynaklar, Halife Mansur'un zanaatkar ve esnafları istihbarat amaçlı kullandığını göstermektedir. Pek çok modern araştırmacı, muhtesible ana amacı birlikleri denetlemek olan bir devlet memuru olmasının yanında İslam kentinde ekonomik hayatın gerçek organizatörü olması açısından ilgilenmişlerdir.

Abbasi devleti, Murasin ve Radi'nin hükümdarlıkları döneminde bazı pazarların tesadüfen yandıkları kriz döneminde esnaflara yardım ve destekte bulunmuştur. Kaynaklar, bazı Halifelerin esnafların mesleklerinde uzmanlaşma sınavını geçmeleriyle alakadar olduklarına yer vermektedir.

Esnaf örgütlerinin sayıca artması ve yer altı faaliyetleriyle birleşmesi, devleti İslam şehirlerinde ayaklanmalar şeklinde ortaya çıkan tehlikeye karşı hızla reaksiyon göstermeye zorlamıştır. Abbasi Halifeliği, Nasır döneminde görüldüğü gibi, esnaf teşkilatlarının muhalefet hareketleri üzerindeki etkisini sona erdirecek ve sonuçta esnafları devletin yanına çekecek yeni bir or-

ganizasyon içine dahil etmeye çalışmıştır.

Nasır (H.575-622/M.1180-1220), zamanında devlet ve toplum için; dini ve politik ve güvenlik sebepleriyle bir tehlike olan fütüvvet hareketiyle ilgilenmiştir. O böylece bu hareketi yeniden örgütlemeye ve harekette reform gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu Halife, fütüvveti doğrudan kendi denetimine alarak 47 yıllık hükümdarlığı döneminde Irak ın yanında pek çok başka İslam eyaletlerinde yaygınlaştırdı. Nasır ın fütüvveti yeniden örgütlemesindeki ana saik, muhalefet hareketleri tarafından tesir edilen sendikaları kontrol etmek ve böylece onları devlet denetimine almaktı. Bunda büyük oranda da başarılı oldu.

Nasır'ı izleyen Abbasi Halifelerinin bu Nasiri fütüvvetle ilgilendikleri görülmesine rağmen onların etkisi Nasır'ınki kadar olmadı. Bu sebeple esnaf teşkilatlarını kapsayan bir organizasyon olarak fütüvvet örgütü zayıflamaya başladı. Bu yine de fütüvvetin sona erdiği veya artık esnaf kuruluşlarıyla ilişkilendirilemeyeceği anlamına gelmez; çünkü bu organizasyonun başka isimler adı altında ve İslam dünyasının farklı yerlerinde H.14/M.19. Yy.a kadar devam ettiğini biliyoruz.

(Guilds in Islamic City During the Abbasid Period (M. 749-ı258) , The Preceedings of the International Conference on Urbanism in Islam, Oct. 22-28, 1989 (Tokyo-1989), vol: II, s. 197-217 den çevrilmiş tir.

(Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İ ktisat Bölümü, Doktora Öğrn.

1). Abbasi Devrimi ile ilgili olarak Bakınız: F. Omar, The Abbasid Caliphate, H.132-170, Bağdat, ı969, 1. Bölüm.

2). Duri, Nushu el-Asnaf, B. C.A., 1. cilt, Bağdat, 1959, s.134.

3). İbn Mansur, Lisan el-Arab, cilt: 9, s.169.

4). Cahız, Rasail, Kahire, 1933, s.126.

5). Cahız, Buhala, Şam, s.5ı.

6). Cahız, Hayavan, cilt: 4, s.429.

7). Bkz. Buldan, s.242, 258.

8). Taberi, Tarih, cilt: 7, s.653.

9). Loncalar üzerine modern çalışmalar için bkz. Massignon, Islamic Guilds, E.S.S., cilt:7: Goitein, Studies in the Islamic History and Institutions, Leiden, 1968, s. 267: Baer, Guilds in the Middle Eastern History , Studies of the Economic History if the Middle East, editör: Cook, Londra, ı970, s. 29: Stern, The Islamic City, s.36: Lewis, The Islamic Guilds, s.21.

10). Bkz. Şeyhli, el-Asnaf fi el-Asr el-Abbasi, Bağdat, 1976, s.40.

11). A.g.e., s.41.

12). Talibi, Letaif el-Maarif, Kahire, ı960, s.129: İbn Kathir, el-Bidaya, cilt:10, s.ı82: el Kettani, el-Teratib el- İdariyya, cilt: 2, s.16: Vaki, Ahbar el-Kudat, cilt: 1, s.357.

13). İbn Abd Rabihi, el-Igd, cilt: 2, s.293.

14). Duri, A.g.e., s.141 ve devamı.

15). Duri, Tarih el-Irak el-İktisadi, Bağdat, 1948: Afgani, Asvak-el Arap, Şam, ı960, s.21: Şeyhli, a.g.e., s.38.

16). Taberi, A.g.e., cilt: 5, s.506: Baladhuri, Fütuh, s.362.

17). Yakubi, Buldan, s.311.

18). Bahşal, Tarih Vasit, s.44.

19). Yakubi, A.g.e., s.242.

20). Duri, A.g.e., s.136.

21). Şeyhli, A.g.e., s.74-75.

22). Cahız, Resail, cilt: 2, s.169: 0bn el-Cevzi, el-Muntazam, cilt: 8, s.62.

23). Şeyzari, Nihayat el-Rutbe, s.11.

24). A.g.e.: 0bn Bessam, Nihayat el-Rutbe fi Talep el-Hasba, s.ı7.

25). Duri, A.g.e., s.145: Lewis, A.g.e., s.37.

26). Taberi, A.g.e., cilt: 8, s.447: F. Ömer, el-Abbasiyyun el-Avail, cilt: 3, s.53.

27). Bkz. Mesudi, Muruj, cilt: 3, s.316: Taberi, A.g.e., cilt: 10, s.176, 181.

28). Taberi, A.g.e., cilt: 10, s.176.

29). Mesudi, A.g.e., cilt: 315: Taberi, A.g.e., cilt: 10, s.183.

30). İbn el Cevzi, el-Muntazam, cilt: 7, s.155, 220, cilt: 8, s.2ı-22, 44: Tanukhi, el-Faraj ba de el-Şidde, cilt: 2, s.112-114: Duri, A.g.e., s.160-161.

31). Sabit b. Sinan, Tarih Ahbar el-Karamite, s.23: Massignon, Islamic Guilds, Ed. S.S., cilt: 7, s.214.

32). Şeyhli, A.g.e., s.48.

33). Taberi, A.g.e., cilt: 10, s.82: Sabit b. Sinan, A.g.e., s.17: Ömer, el-Tarih el-İslami.

34). Massignon, A.g.e., s.2ı7.

35). Lewis, A.g.e., s.25: Stern, The Islamic City, s.38.

36). Bkz. Duri, Dirasat fi el-Usur el-Abbasiyye, Bağdat, 1945, s.ı86.

37). Cahen, Mouments Populaires, Arabica, 1958, s.51vd.: Ömer, Tarih Filastin, Bağdat, 1987, s.147 vd.

38). Ayyad, el-Tasavvuf el-İslami, Kahire, 1970, s.23.

39). Lewis, A.g.e., s.27.

40). Şeyhli, A.g.e., s.58-60.

41). İhvan-ı Safa ile ilgili olarak bkz. Tamir, Hakikat İhvan el-Safa, Beyrut, ı966.

42). Resail İhvan el-Safa, cilt: 4, Beyrut, 1957.

43). İbn el-Uhuvve, Maalim el-Kurba, s.215.

44). Taberi, A.g.e., cilt: 7, s.505.

45). A.g.e., cilt: 8, s.406.

46). İbn el-Athir, A.g.e., cilt: 7, s.252.

47). Taberi, A.g.e., cilt: 7, s.631: Beyhaki, el Mehasin vel-Mesavi, cilt: 1, s.24ı-43.

48). İbn el-Uhuvve, A.g.e., s.100.

49). Örneğin bkz. Taberi, A.g.e., cilt: 9, s.336: Arib, Şila, s.66: 0bn el-Cevzi, A.g.e., cilt: 7, s.127: Şehli, A.g.e., s.155-156.

50). Duri, A.g.e., s.145-146: Şeyhli, A.g.e., s.159-160.

51). İbn el-Cevzi, Menakib Bağdat, s.26.

52). Duri, A.g.e., s.138.

53). İbn Saad, Tabakat, cilt: 7, s.65: el-Katip, Tarih Bağdat, cilt: 1, s.79.

54). Bkz., Duri, A.g.e., s.148.

55). Bkz. Şeyhli, A.g.e., s.142-147.

56). Taberi, A.g.e., cilt: 8, s.97: Miskaveyh, Tejarib, cilt: 1, s.73.

57). el-Tanuhi, Nişvar, cilt: 2, s101: 0bn el-Cevzi, A.g.e., cilt: 6, s.276.

58). Duri, A.g.e., s.ı63.

59). İbn el-Sa'i, el-Cami el-Muhtasar, cilt: 9, s.221: İbn el-Tiktaka, el-Fahri, p.322.

*"Guilds in Islamic City During the Abbasid Period (M. 749-1258)", The Preceedings of the International Conferenceon Urbanism in Islam, Oct. 22-28, 1989 (Tokyo-1989), vol: II, s. 197-217'den çevrilmiştir.

**Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Bölümü, Doktora Öğr.

Yüzyıl Öncesinde Ziraat Bankasının Müşterileriyle Olan Bir Davası

Doç. Dr. Fethi GEDİKLİ
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Ziraat Bankası ve iki borçlusu arasındaki ihtilafları ilişkin bir belgeyle ilgili kısa notlarımız olacaktır. Bize belgenin fotokopisini vermeyi kabul eden dostumuz "eskici" Mehmet Vural'a teşekkür borcumuzu ifade etmek isteriz. Bu vesileyle değerli okuyuculara evlerimizde sağda-solda gezen, çöpe atılan, yakılan eski bir kağıt parçasının veya köhne bir sandıkta yahut kitâplar arasında bulunan bir kağıdın nasıl bizi başka bir âleme götürebileceğini, geçmişimiz hakkında bazı ip uçları verebileceğini göstermek istedik.

Belge eskiciye Kütahya'dan gelen evraklarla ulaşmıştır. Gerçekten de belgede haklarında bankaca kanunî takibat yapılan iki kişi Kütahyalıdırlar. Ancak Ziraat Bankası merkezince bankanın Bursa şubesine gönderilen ve banka arşivinde muhafaza edilmesi lazım gelen bu belgenin davalı borçluların eline nasıl geçtiği belli değildir. Hadise Kütahya Menafi Sandığına borçlu olan Kütahyalı Elifzade Hacı Mustafa Efendi ile Ruşenzade Sadık Efendi arasındaki hukuki ihtilafa dairdir. Bu sebeple daha çok hukuki sahada gelişen bu meseleye ilişkin hukuki birkaç kayıt düşmeden önce Ziraat Bankasının atası sayılan Memleket Sandığı ve onun daha sonra aldığı isimle Menafi Sandıkları hususunda çok kısa izahlar vermek yerinde olur:

1863'te Tuna vilayetinde valilik yapan Midhat Paşa tarafından kurulan Memleket Sandıkları, yirmi sene sonra 1883'te Menafi Sandıkları adını almıştır. Menafi Sandıklarının adı beş yıl sonra, 1888'de, Ziraat Bankası olarak değiştirilmiştir. Ziraat Bankasıyla ilgili hukuki düzenlemeler hem Osmanlı, hem de cumhuriyet döneminde devam etmiş ve bu banka bugün Türkiye'de çiftçileri destekleyen krediler veren en büyük kamu bankalarından biri haline gelmiştir. Daha sonra üzerinde çalışmayı düşündüğümüz bankanın tarihini bir yana bırakırsak elimizdeki belgeyle ilgili noktalar tespit edilebilir:

1. Ziraat Bankası merkezince adı geçen kişilerle ilgili Bursa şubesine gönderilen 11 Ağustos [1]313 tarihli yazı 1897-8 yılına tekabül etmektedir ki bu tarihte Ziraat Bankası -bu isimle- on yıldan beri faaliyet göstermiş olmaktadır.

2. Osmanlı Devleti'nde bu dönemde üç dereceli bir yargılama örgütü vardır. İlk derece mahkemesi, istînâf mahkemesi ve temyiz mahkemesi. Bunlardan ikincisi olan istînâf mahkemeleri bugünkü adli teşkilatımızda yer almamaktadır. Bazı hukukçulara göre bunların adli teşkilata yeniden dahil edilmesi Yargıtay'ın yükünü hafifletebilecektir.

3. Elimizdeki belgeden davanın mahiyeti belli değildir. Bunun anlaşılması için Ziraat Bankasının ve ilgili diğer kurumların arşivlerinde araştırmalar yapılması gereklidir; ayrıca bu araştırmalar o devirde müşterilerle banka arasındaki münasebetlere de ışık tutabilir.

4. Menafi Sandığı/Ziraat Bankası ve hasımları arasındaki ihtilafın on beş sene gibi çok uzun bir süre devam ettiği (1881-1897) ve henüz sona ermediği dikkati çekmektedir. Dava başladığında kurumun adı Menafi Sandığı idi.

5. Son olarak XIX. yüzyıl Kütahya şehir tarihi ile ilgili çalışanlar bu belgeye ilgi duyabileceklerdir.

Aşağıda okuyacağınız belgenin imlasında zikre değmez değişiklikler yapılarak olduğu gibi yayınlanma yoluna gidildiğini belirtmek isteriz.

"Ziraat Bankası
İdâre-i Umumiyye

Bursa Sancağı Ziraat Bankası şubesi memuriyyetine

Numara: 5977 Umumî
217 Hususî

Elifzade Hacı Mustafa Efendi ve Ruşenzade Sadık Efendi hakkındaki davalar hakkında edilecek muameleye dair 11 Ağustos sene [1]313 [1897] tarihli şukkaya [yazıya] cevaben.

Rifatlu (boş) Efendi,

Kütahya sancağı Menâfi Sandığı'yla Elifzade Hacı Mustafa ve Ruşenzade Sadık efendiler beynlerinde mütehaddes dava merkez Vilayet Mahkemesi'nde rü'yet olunduğu anlaşıldığından evrak-ı temyiziyyenin nereye tevdi ve irsâl olunduğu hakkında oranın mahkemesinde taharriyât-ı lâzıme icrasıyla neticesinin enbâsı hakkında sebk eden iş'âra cevaben vârid olan 11 Ağustos sene [1]313 tarihli ve 157 numaralı şukkaları ile melfûfu muameleli müzekkerenin mütalaasından müstebân olduğuna nazaran Ruşenzade Sadık Efendi aleyhinde ikame-i dava olunması üzerine bankanın matlubu maa fâiz Kütahya Bidâyet Mahkemesi'nin 12 Temmuz sene [12]99 [1883-4] tarih ve 99 numaralı ilâmı ile taht-ı hükme alınmış ve şu hükm-i ibtidâî Sadık Efendi tarafından Bursa İstînâf Mahkemesi'nde istînâf edilmesiyle evvelâ vicâhen ve muahharan mucâvebeden imtina etmesi üzerine gıyâben cereyan eden muhâkeme neticesinde müstenif Sadık Efendi'nin istînâf davasının sukûtuna 21 Kanun-ı evvel sene [12]99 tarihinde karar verilmiş ve şu kararı mütezammın 16 Nisan sene [1]300 [1884-5] tarih ve 4 numaralı ilâm tanzim ve tarafeyne tebliğ edilmiş olduğu halde mumaileyh Sadık Efendi mezkûr hüküm aleyhinde müddet-i nizâmiyesi zarfında İstînâf Mahkemesi'nde itiraz etmediği gibi temyiz-i dava dahi etmemiş olduğundan hükm-i mezkûr kesb-i kat'iyyet etmiş demek olmağla mahkemece yapılacak bir muamele kalmamış ise de hükmü kesb-i kat'iyyet eden sâlifü'z-zikr 16 Nisan sene [1]300 tarih ve 4 numaralı ilâm-ı istînâfî Bursa şubesine tebliğ edilmiş olacağından mezkûr ilâm şubenizce veyahud ol zaman Kütahya'ya gönderilmiş ise oraca buldurularak bâ müzekkere İcra dairesine tevdi'ile hükmü icra ettirilerek istîfâ-yı matlub edilmesi ve şayed Sadık Efendi icraya, temyiz ettiğini ifade eder ise bu husus mumaileyhin kavl-i mücerredinde kalıp temyiz ettiğini isbat etmesi lazım gelir ve bu da Mahkeme-i Temyiz'den tehir-i icra ilm ü haberi getirmesiyle mümkün olabilir. Elhasıl temyiz ettiğini isbat edemez ise icraya devam ve suret-i mezkûre ile isbat eylediği halde getireceği tehir-i icra ilm ü haberinin bir suret-i gayr-ı musaddakası alınarak buraca takib edilmek üzere idâre-i merkeziyyeye irsâl olunması; ve Elifzade Mustafa Efendi'ye gelince, mumaileyh ile bidâyeten cereyan eden muhâkeme neticesinde verilen hüküm Menâfi Sandığı tarafından istînâf edilmiş ve Bursa İstînâf Mahkemesi'nde Menâfi vekilinin sıfatı hakkında itiraz vuku bulmuş ise de şu itiraz reddedilerek Menâfi vekilinin vekaleti mahkemece kabul edilmiş ve fakat müddeialeyh temyiz etmek üzere karar-ı mezkûrun ilâm şeklinde kendisine itâsını taleb etmiş ise de kâbil-i temyiz olmadığı beyanıyla kendisine ilâm verilmeyerek hukuk-ı umumiyye namına temyiz edilmek üzere müdde-i umumiliğe 3 Kanun-ı evvel sene [12]97 [1881-2] tarih ve 17 numara bir ilâm tebliğ edilmiş ve gerçi bir davanın kâbil-i temyiz olup olmadığı hususuna karar itâsı Mahkeme-i Temyiz'e aid olduğundan mahkemenin şu kararı yolunda değilse de madem ki banka lehinde o yolda bir karar verilmişdir, bittabi buna bir şey denilemeyecekdir ve müdde-i umumi tarafından temyiz edildiğine dair bir kayd olmadığı gibi, olsa bile, bundan müddeialeyh istifade edemeyeceğinden ve maa hâzâ mezkûr ilâm-ı ibtidâiyyenin vaktiyle Menâfi vekili tarafından ne sebeble istînâf edildiği yani neden dolayı banka aleyhinde bulunduğu bilinemediği cihetle bu bâbda yapılacak muamele ba'de iş'âr edilmek üzere ilâm-ı ibtidâi üzerine Bursa İstînâf Mahkemesi'nce 5 Teşrin-i sânî sene [12]97 tarihinde verilen kararı mütezammın 3 Kanun-ı evvel sene [12]97 tarih ve 17 numara istînâf ilâmının bir suret-i gayr-ı musaddakasının ve olamadığı takdirde mahkemeye bir müzekkere veya istid'â itâsıyla yalnız bir suret harcı verilerek bir suret-i musaddakasının ahz ve irsâli tavsiye olunur.

Fi 12 Receb sene [1]315 [1897]
Fi 25 Teşrin-i sânî sene [1]312

Ticaret ve Nafia Nâzırı namına
Ziraat Bankası Müdir-i Sânîsi

زراعت بانقه‌سی

ادارهٔ عمومیه‌سی

بروسه سنجاغی زراعت بانقه‌سی شعبه‌سی مأموریتنه

نومرو

عمومی ٥٩٧٧٢

خصوصی ٢١٣

الیف‌زاده حاجی مصطفی افندی و درویش‌زاده صادق افندی

حقنده‌کی دعوالر حقنده ایدیلجک معامله‌یه دائر ١١ [illegible]

تاریخلی شقه‌یه جواباً

دولتلو افندم

کوتاهیه سنجاغی منافع صندوقیله الیف‌زاده حاجی مصطفی و درویش‌زاده صادق افندیلر بیننده متحدث دعوی مرکز ولایت محکمه‌سنجه رؤیت

اولندیغی اکلاشلدیغندن اوراق تمیزیه‌نک نزدیه توزیع و ارسال اولندیغی حقنده اوراق محکمه‌سنجه تحریات لازمه اجراسیله نتیجه‌سنک

ابلاغی حقنده سبعه ایدن اشعاره جواباً وارد اولان ١١ [illegible] تاریخ و یوزالی بری نومرولی شقه‌لری ایله ملفوفی

معامله مذکوره‌نک مقدمه‌لرسنده مشابه اولدیغنه نظراً درویش‌زاده صادق افندی علیهنده اقامهٔ دعوی اولنمش اولدیغی بانقه‌نک

مطلوب مع فائضه کوتاهیه بدایت محکمه‌سنجه ٢٢ [illegible] ٩٩ تاریخ و طقسان طقوز نومرولی اعلام ایله تحت حکمه آلنمش و شو حکم ایله

صادق افندی طرفندن بروسه استیناف محکمه‌سنه استیناف ایدلمسیله اولاً وجاهاً و مؤخراً محاوره‌دن امتناع ایتمش اولدیغی غیاباً

جریان ایدن محاکمه نتیجه‌سنده مستأنف صادق افندینک استیناف دعواسنک سقوطنه ٢١ [illegible] ٩٩ تاریخنده قرار ویرلمش و شو قراری

منضمن ١٦ [illegible] تاریخ و [illegible] نومرولی اعلام تنظیم و طرفینه تبلیغ ایدلمش اولدیغی حالده موما الیه صادق افندی مذکور حکم علیهنک

مدت نقاضیه‌سی ظرفنده استیناف محکمه‌سنک اعتراضه اتمدیکی کبی تمیز دعوی دخی ایتمش اولدیغندن حکم مذکور کسب قطعیت ایتمش بولندیغی

محکوم به بالجمله بر معامله قالمامش ایسه‌ده حکمی کسب قطعیت ایدن سالف الذکر ١٦ [illegible] تاریخ و [illegible] نومرولی اعلام استیناف

بروسه شعبه‌سنه تبلیغ ایدلمش اولدیغندن مذکور اعلام شعبه‌کزجه و یاخود اول زمانده کوتاهیه‌یه کوندرلمش ایسه اوراجه اولدیرلرده

با مذکره اجرا دائره‌سنه تودیعیله حکمی اجرا ایتدیریلرک استیفای مطلوب ایدلمش و شاید صادق افندی اجرایه تمیز ایتدیکنی افاده

ایدر ایسه بو خصوصی موما الیهک قول مجردنه قالوب تمیز ایتدیکنی اثبات ایتمسی لازم کلور و بو ده محکمهٔ تمیزدن تأخیر اجرا

علم و خبری کتورمسیله ممکن اوله‌بیلور الحاصل تمیز ایتدیکنی اثبات ایده‌مز ایسه اجرایه دوام و صورت مذکوره ایله اثبات ایلدیکی

حالده کتوره‌جکی تأخیر اجرا علم و خبرینک بر صورت مصدقه‌سی الزده بولنه‌جق تعقیب ایدلمک اوزره ادارهٔ مرکزیه‌یه ارسالی

اولنمسی و الیف‌زاده مصطفی افندی‌یه کلنجه موما الیه ایله بدایةً جریان ایدن محاکمه نتیجه‌سنده ویریلان حکم منافع صندوقی طرفندن استیناف

ایدلمسی و بروسه استیناف محکمه‌سنک منافع وکیلنک صفتی حقنده اعتراض وقوع بولمش ایسه‌ده شو اعتراض رد ایدیلرک

منافع وکیلنک وکالتی محکمه‌جه قبول ایدلمسی و فقط مدعی علیه تمیز ایتمک اوزره قرار مذکورک اعلام شکلنده کندوسنه اعطاسی

طلب ایتمش ایسه‌ده قابل تمیز اولمدیغی بیانیله کندوسنه اعلام ویریلمیرک حقوق عمومیه نامنه تمیز ایدلمک اوزره مدعی عمومیلکه

٢ [illegible] ٩٧ تاریخ و اوتوز بری نومرولی بر اعلام تبلیغ ایدلمش و کرچه بو دعوانک قابل تمیز اولمسی اولمدیغی خصوصنه قواعد

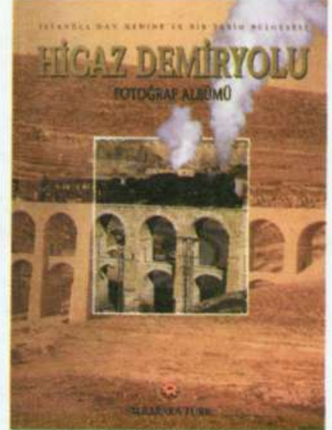
Hicaz Demiryolu Fotoğraf Albümü

Hicaz Demiryolu, irfana dayalı bir medeniyetin teknolojiyi de bu irfan doğultusunda kullanması yolunda bir referanstır. İstanbul'dan Medine'ye yakılan kutlu bir kandil gibi duran Hicaz Demiryolu şimdi geçmişin aynasından günümüze sesleniyor. Bu seslenişin öyküsü özgün fotoğaflarla Albaraka Türk tarafından yayınlanan Hicaz Demiryolu Albümüyle kitaplaştırıldı.

Eser, geçtiğimiz Ramazan Ayında Kanal 7 Televizyonunda da bir belgesel olarak zevkle seyredilmişti. Şimdi bu belgesel kalıcı bir eser halinde kitaplığımızda yerini almış oldu. Albaraka Türk Genel Müdürü Osman Akyüz sunuş yazısında Hicaz Demiryolu' nun Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda içinde bulunduğu durumu siyasal ve iktisadi açıdan bir restorasyondan geçirme ihtiyacıyla gündeme geldiğinin altını çiziyor. Eserin yayımlanış gayesinin milletimizin kollektif hafızasını harekete geçirip, tarih bilincini uyandırmaya dönük olduğunu da ifade ederek, geleceğin inşasında tarihe ve tarih bilincine düşen rolün önemini vurguluyor.

Albümün öncesinde Hicaz Demiryolu projesinin yapım aşamalarını ve o yılların siyasal tablosunu değerlendiren bir kısa inceleme yer alıyor. Bu konudaki genel kanıların aksine Hicaz Demiryolu'nun dünyada belki de tek borçsuz, faiz ödemesi olmayan ve tamamlandığında kar etmeye başlamış tek demiryolu olduğu bu inceleme yazısında bir kez daha belirtilmiş.

Albümün kanımca en önemli özelliklerinden biri de güzergaha ait fotoğafların günümüzdeki durumlarının da ayrıca fotoğaflanmış olması. Bu sayede Dün ile Bugün arasındaki ince çizgiyi hüzünlü bir biçimde görüyorsunuz. Geleceği inşa yolunun kökler'den geçtiğinin ispatı olan bu albüm Osmanlı'nın kuruluşunun 700. yılına adanmış.

Editör: **İbrahim Usul**, Albaraka Türk yayımı, İst. 1999, 244 s.

Geçmişten Günümüze Konya Kültürü

Osmanlı'nın kuruluşunun 700 . yılı dolayısıyla yayımlanan bu eser, Konya şehrini Halk edebiyatından geleneklere, Maddi Kültürden Mevleviliğe dek birçok alanda değerlendiriyor. Bilindiği gibi Konya medeniyetlerin merkezi, zengin bir kültürün mozayiği Anadolu'nun aynası olmuş bir şehir. O aynadan çok renkli, çok zevkli, çok farklı ve çok güzel görüntüler seyretmek mümkün. Sefa Odabaşı'da Konya aynasına bakarak bu eseri oluşturmuş. Zaten kendisi de özellikle Konya konusunda uzmak bir akademisyen.

A.Sefa Odabaşı, Selçuklu Belediyesi yayımı, Konya, 1999 200 s.

Eserdeki Konya Çarşısı ve Pazar yerlerinin özellikleri bölümünde şu hususlar dikkati çekiyor: "Çarşı ve Pazar yerlerinin konuşlandığı yerler kesin olarak mesken alanlarının sınırları dışında bağımsız olarak gelişmiş mekanlardı. Her dükkanın önü çinko saçlardan yapılmış saçaklar ile güneş ve yağmurdan korunmuştu. Çarşı esnafı sabahları 9-10 dolaylarında katıkçı dükkanlarından sağladığı bazı yiyecek maddelerini fırınlardan aldığı pide ve yağ somunlarıyla yiyerek karnını doyururlardı. Bu saatte yenilen yemeğe kuşluk vakti ıemeği denilirdi. Konya çarşılarında öğle saatlerinde genellikle yemek yenilmezdi. Konya çarşıları akşam namazına kadar mutlaka açık bulundurulurdu. Alışverişler genellikle erkekler tarafından yapılırdı."

Bir taşra belediyesi olmasına karşın bulunduğu coğrafyanın tarihine mütevazi bir katkıyı gerçekleştirmiş olmasından dolayı Konya Selçuklu Belediyesi gerçekten övgüyü hakediyor.

Eski İstanbul'da Deniz Ulaşımı

Bir kurum Yayımı olması hasebiyle bu türden pek çok kitap gibi kültür camiasının malumatı dışında kalmış olan bu eser, Eski İstanbul'un deniz ulaşımını gravür, kartpostal ve fotoğaflar eşliğinde anlatıyor. Eser 16. Yüzyıl ile 18. Yüzyıl arasındaki deniz ulaşımını gözler önüne seriyor. Eserin sunuşunu İstanbulun İstanbul sevdalısı Başkanı Recep Tayyip Erdoğan yapmış. Erdoğan bu sunuşunda şu hususları belirtiıor: " Bilindiği gibi güzel İstanbul bir tarafında Karadeniz, bir tarafında Marmara ile bir deniz şehridir. Bunun dışında eşsiz Boğazı ve Haliç'i, bu aziz şehrimizi dünyanın en güzel şehirlerinden birisi yapan ve güzelliğine güzellik katan su unsuru .

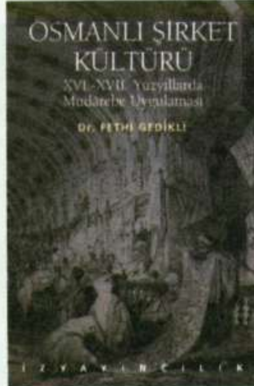

Mehmet Mazak, İstanbul Deniz Otobüsleri Yayımı, 1998, 160 s.

"İnsan ruhunu dinlendiren yanıyla olduğu kadar, ticaret ve taşımacılıkta da önemli bir işlevi olan deniz taşımacılığı, Yüzyıllar boyunca farklı şartlarda, farklı görünümlerle şekillendi."

Eski İstanbul'da Deniz Ulaşımı" adını taşıyan bu çalışma 16-18. Yüzyıllar arasında kalan devrede kayıkçı esnafının idari ve hukuki yapısı ile İstanbul deniz ulaşımına ve kayıklarına ait bir döküm de yer alıyor. Eserde özellikle fetihten 18. Yüzyıl başlarına kadar esnafın durumu ele alınmış. Arşiv belgeleri olarak da Mühimme defterleri ve İstanbul ahkam defterlerindeki konu ile alakalı bilgiler derlenmiş.

Osmanlı Şirket Kültürü

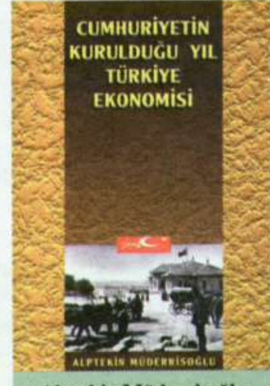
Dr. Fethi Gedikli,
İz Yay. 1998, 296 s.

Marmara Üniversitesi Öğretim üyelerinden Fuat Gedik tarafından kaleme alınan Osmanlı Şirket Kültürü adlı çalışma, Osmanlı devletindeki mudarebe uygulamaları konusunda ilk ciddi değerlendirme ve inceleme eseridir. Yazar, konuyla ilgili olarak fetva kitapları gibi geleneksel kaynakları inceledikten sonra asıl kaynağa, Şeriyye Sicilleri Arşivindeki defterleri ve bunlardan özellikle Galata defterlerini değerlendirerek önemli tespitlerde bulunmuş.

Mudarebenin Osmanlı Devleti'ndeki uygulanışı konusundaki bu çalışmadan önce, münferit bazı kayıtlardan başka bir şey mevcut değildi. Şeriyye Sicillerindeki onbinlerce belgenin gözden geçirilmiş olmasıyla emek sermaye şirketi diye de adlandırılan mudarebenin Osmanlı toplumunda yaygın bir uygulama alanı bulduğu ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Şirket Kültürü, emek sermaye ortaklığı konusunda kaleme alınan en ayrıntılı bir incelemedir dersek abartma yapmış olmayız. Bu ortaklık türü, geçmişte oynadığı rolün yanısıra bugün faizsiz finans kurumlarının da yararlanabileceği bir deneyim ve uygulama olması açısından da ayrı bir önemi haizdir. İz yayınlarının baskı konusunda diğer yayınlarına gösterdiği özenin bu çalışma için ihmale uğamış olmasına rağmen bu eser, Türk Hukuk ve İktisat tarihi konusunda çalışanlar için vazgeçilmez bir çalışmadır.

Cumhuriyetin Kurulduğu Yıl Türkiye Ekonomisi

Alptekin Müderrisoğlu,
Ankara 1998, 280 sayfa.

Cumhuriyetin 75. Yıldönümü vesilesiyle Ziraat Bankasının katkılarıyla Alptekin Müderrisoğlu tarafından kalame alınan eser, Kurtuluş Savaşından Cumhuriyete uzanan yolda Ekonomik görüntüyü özellikle o yıllara ait zengin bir fotoğaf arşivi eşliğinde ele alıyor. Tarihçi Alptekin Müderrisoğlu'nun da uzmanlık sahasına giren bu konu işlenirken yazar, Cumhuriyetin kurulduğu yıldaki Türkiye Ekonomisi'nin bazı kesimlerine ilişkin istitistik bilgilerinden de faydalanıyor. Bu istatistikler daha ziyade işgücü, altyapı, üretim, dış ticaret ve milli gelir konularını kapsamakta. Bu rakamlarla günümüz ekonomisine ilişkin rakamları karşılaştırarak nereden nereye gelindiğininin fikrini elde etmek mümkün. Yazar da bu soruya cevap aramış ve böylece bu eser ortaya çıkmış. Tabi burada nereden nereye gelindiğinin sorulması kadar, aslında nereye gelinebilirdi sorusunun da sorulması gerekmez mi? Diye düşünmeden edemiyorsunuz.

Yine de büyük çoğunluğu 1912-1923 yıllarında Türkiye'ye gelen Avrupalı gazeteciler ile Birinci Dünya Savaşı'nında Türkiye görevlendirilen Alman Subayları tarafından çekilmiş fotoğaflar ve Alptekin Müderrisoğlunun o yılların ekonomik çehresini değerlendiren yazıları kitabı bir başvuru kaynağı haline getirmiş.

Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması

Japon kökenli Amerikan siyaset bilimci Francis Fukuyama, bu eserinde toplumlar arasındaki ekonomik performans farklılıklarını açıklamak için çok ilginç tezler ortaya atıyor. Büyük ilgi uyandıran eserinin dayandığı ana tema, bir toplumda insanların birbirlerine duydukları güven düzeyi. Tarihin sonu merkezli düşünceleriyle son dönemlerin popüler düşünürü olan Fukuyama, ekonomik refahın yaratılmasını ağırlıklı olarak sosyal sermayeye ve bir toplumun bireyleri arasındaki güven duygusunun yaygınlığına bağlıyor. Fukuyama buna göre, toplumları yüksek güvenli ve düşük güvenli olarak ikiye ayırıyor. Güvene bağlı olarak da sosyal sermayenin ve bunun alt kümesi olarak kendiliğinden sosyalleşmenin toplumların siyasi ve ekonomik hayatındaki yaşamsal öneminin altını çiziyor.

Fukuyama'nın görüşleri Batı dünyasında birçok eleştiriye maruz kaldı. Hatta bu tezlerin doğuyu yansıtmadığını ileri süren analitik çalışmalar yapıldı. Ancak toplumlar arasındaki siyasi ve ekonomik farklılıkları açıklamada, kültür giderek daha fazla başvurulan bir faktör haline geliyor. Fukuyama'nın ele aldığı kültürler arasında Türkiye yok. Oysa 1990'ların ikinci yarısında çok hızlı ve sancılı dönemlerden geçen Türkiye'yi, bu kitapta tartışılan temalar son derece yakından ilgilendiriyor.

Türkiye İş Bankası Kültür yayınları tarafından yayımlanan bu eser sembolik bir fiyatla okuyucuların ilgisine sunulmuş.

Francis Fukuyama,
İş Bankası Yay.
Ankara 1998, 382 s.

Cumhuriyetin Devraldığı İstanbul'dan Bugüne

Editör: **Çelik Gülersoy**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A. Ş. Yayımı, İstanbul 1999, 288 s.

Cumhuriyetin kuruluşunun 75. yıldönümü çerçevesinde Türkiye Sınai Kalkınma Bankası tarafından Çelik Gülersoy editörlüğünde hazırlanan bu albüm kitapta İstanbul'un görüntüleri sunuluyor. Editörün kaleme aldığı sunuş yazısında bir bakıma eserin çerçevesi çizilmiş. şöyle diyor Gülersoy: "Cumhuriyetin devraldığı şehir nasıl bir şeydi? Yoksul düşmüş ve yorgun, çok yorgun, hırpalanmış bir eski zaman güzeli. Bu tanımlamada herşey var: Onun bütün özellikleri var. Önce yoksulluğundan başlayalım. Tarihteki taht şehrini besleyen, sulayan ne kadar gelir kaynağı varsa, hepsi zaten birer birer son 200 yılda kaybolmuştu. Bu kaynakların başında fetihlerin ve ganimetlerin geldiğine şüphe yok. 1700'lerden bu yana imparatorluk, çevreye egemenliğini azar azar yitirdikçe sadece oralardan devlet kasasına akan fetih hakları ve yıllık vergiler kesilmekle kalmamıştı. Bir yandan ticaretin ülkenin bölgelerine aktardığı gelirler ve bereketler, öte yandan zengin ve büyük ailelerin vakıfları ve mülkleri dolayısı ile aldıkları yıllık getiriler kesilmişti.(...) 1920'ler başının İstanbul'u yoksuldu, yorgundu, hırpalanmış ve tükenmişti, fakat herşeye rağmen hala ve hala bir eski zaman güzeliydi. Güzeldi Cumhuriyete devrolunan bu şehir."

Editörün bir fotoğaf netliğiyle vurguladığı tespitlerinin ardından 1923 ve 1998 arası önemli olaylar, kurumlar ve ilkler hususunda ayrıntılı bir kronolojiye yer verilmiş. Bu kronolojinin ardından da albümdeki fotoğaflar bakan gözleri yavaş yavaş bir şehrin ruh iklimine götürüyor.

Osmanlı Bankası Banknotları
1863-1914

Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Yayımı, 1998, 168 sayfa.

Kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar kağıt para basma yetkisini elinde bulunduran Osmanlı Bankası'nın 1863 ile 1914 arasında bastığı banknotların kronolojik bir çerçevede gerçek hikayelerinin yer aldığı bu kitap, bilin-meyen, sahasında bilgi eksikliği çekilen birçok konuyu da açığa kavuşturuyor. Prof. Dr. Edhem Eldem tarafından hazırlanan eser, Osmanlı Bankası Arşivi ve Tahsin İsbiroğlu koleksiyonundan örneklerle zengin bir muhteva taşmakta.

Ülkemizin para tarihinde ve özellikle kağıt para tarihinde Osmanlı Bankası merkezi bir rol oynamıştır. 4 şubat 1863 tarihinde Osmanlı Bankası'nın kuruluşuna imkan veren fermanla bu kurumun ne şekilde kağıt para ihraç edeceği ayrıntılarla belirtilmişti. Bu fermandan anlaşıldığı üzere Banka'nın ihraç edeceği kağıt para, daha önce kaime adı altında hükümet tarafından çıkarılmış olan kağıt paranın aksine, karşılığı altın olarak her an talep edilebilecek banknotlardan oluşacaktı. Bu banknotların birden bankaya geri dönmesi halinde doğabilecek zorlukları önlemek amacıyla bankaya tedavüle çıkardığı meblağın ilk iki yıl yarısını sonra da üçte birini altın olarak daima mevcut bulundurmak zorunluluğu getiriliyordu. Böylelikle ne kadar güven telkin edeceği belli olmayan bu banknotlar herhangi bir sebeple büyük miktarlarda geri döndüğü zaman, bankanın yetersiz bir madeni stok yüzünden bu talepleri geri çevirme ihtimali büyük ölçüde önlenmiş oluyordu. Eserde bu konuda ayrıntılı bilgiler ve belgeler bulmak mümkün.

Osmanlı Bankası Banknotları adını taşıyan bu çalışmada 1863 tarihinden 1914 yılına kadar uzanan ihraç imtiyazı kapsamında Osmanlı Bankası'nın tedavüle sunmuş olduğu bütün banknot ve değerli evrak biraraya getirilmiş. Eserde ayrıca belgelerin özgün renklerde tıpkı basımları da yer almakta olup gerek belgeler ve gerekse içerdiği bilgilerle Türk mali tarihine değerli bir katkı sağlanmış.

Hazırlayan: Mustafa YALÇIN

MÜSİAD

YÜKSEK AHLAK
YÜKSEK TEKNOLOJİ